

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

БАЙРАМ

Татары на зямлі Беларусі

Выпуск № 46

Байрам – друкаванае выданне беларускіх татараў. Заснаваны ў 1991 годзе выбітным беларускім энцыклапедыстам Якубам Адамавічам Якубоўскім. З 1991 па 2002 годы выйшлі ў свет 42 нумары часопіса. Адноўлены пасля доўгага перапынку ў 2014 годзе. Тэматыка часопіса – гісторыя, культура і рэлігійнае жыццё татараў на землях былога Вялікага Кнства Літоўскага. Разлічаны на тых, хто цікавіцца жыццём татараў, а таксама рэлігіяй Іслам.

Падзякі: Разаліі Александровіч, Ісмаілу Александровічу, Ганне Багдановіч, Juozas Jankus, Adas Jakubauskas, Jonas Vilčinskas, Галіне Шчанснорвіч, Ганне Рафаловіч, Зінаідзе Гямбіцкай, Тамары Шабановіч, Сафіі Радзецкай, Дзіяне Хазбіевіч, Таццяне Шчуцкай, Эльміры Ахрэм, Фаціме Александровіч, Мішэль Лебедзь і інш.

Мінск, 2020

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	3
ПЕРАКЛАД КУР’АНУ	5
СУРА 2. АЛЬ-БАКАРА (“КАРОВА”) (ПРАЦЯГ)	5
ЗВАРОТНАЯ СУВЯЗЬ	11
КАК 16 АМЕРЫКАНЦЕВ ОБРЕЛІ СЕМЬЮ, ВЕРУ І СВОІ КОРНІ	12
АСАБЛІВАСЦІ РАЗВІЦЦЯ МУСУЛЬМАНСКОЙ СУПОЛЬНАСЦІ Ё XIX СТ.	27
ДАВЫДУ ШЧАНСНОВІЧУ – 90	30
З ЖЫЦЦЯ МУСУЛЬМАНСКОЙ СУПОЛЬНАСЦІ АКОЛІЦЫ МУРАЎШЧЫЗНА	32
СПАДЧЫНА І РЭЛІГІЯ	36
ВЫТОКІ САМАКІРАВАННЯ ТАТАРАЎ ВКЛ.	38
ТАТАРЫ Ё ДЗЯСЯТНІКАХ	41
З ЖЫЦЦЯ МУСУЛЬМАНСКОЙ ПАРАФІ Ё ДОКШЫЦАХ	43
ДА 75-ГОДДЗЯ ПЕРАМОГІ. НЕВЯДОМЫЯ ІМЁНЫ ГЕРОЯЎ ВАЙНЫ	45
УЛЮБЁНЫ СЭРЦАЎ. ЧАСТКА 2	49
АПАВЯДАННЕ ТРЭЦЯЕ: ПАЛІТО	86
ТЭСТАМЭНТ ХАЛІЛЯ МУХІ	46
ГІСТОРЫЯ ТАТАРАЎ У ВІНКШНУПЯХ	60
АЗАН В РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЛИТИКЕ ПРЕМЬЕР-МИНИСТРА ТУРЦИИ А. МЕНДЕРЕСА (1950-1960 ГГ.)	68
МИНСКАЯ СОБОРНАЯ МЕЧЕТЬ. ПРОШЛОЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ	79

ПРАДМОВА

Ас-салям алейкум ўа рахмату-Ллагі ўа баракятуг!

Шаноўныя чытачы! Вітаем вас на старонках 46-га нумара часопіса “Байрам”!

Нам вельмі прыемна, што наш часопіс жыве, што можам радаваць Вас новымі нумарамі. Прайшоў год таго моманту, як папярэдні нумар убачыў гэты свет, і за гэты час адбылося шмат радасных падзеяў. Гэта і выставы, і новыя знаёмствы з цікавымі людзьмі, і знаходкі ў архівах. Паступова будзем апрацоўваць сабраныя матэрыялы і друкаваць у нашым часопісе.

Вялікай падзеяй стала выстава ісламскіх рэліквій і адкрыццё музею Ісламу, якая адбылася напрыканцы 2019 года. Мінскую саборную мячэць наведалі тысячы жыхароў Беларусі, сярод якіх былі і мусульмане, і хрысціяне, і юдэі, і проста цікаўныя людзі з вуліцы. Сярод экспанатаў – рэчы папличнікаў Прарока, мір над ім, выдатных людзей Ісламу (накідка шэйха Абудль-Кадзіра аль-Джыляні), а таксама фрагмент Чорнага каменя з Каабы і іншыя рэчы з Меккі і Медзіны. Усе рэчы былі ўсяго на пяць дзён дастаўлены з Дагестана, куды іх з Аб’яднаных Арабскіх Эміратаў перадаў род хавальнікаў рэліквій. Гэта падзея стала значным крокам у фарміраванні беларускага культурнага поля. Тым больш, што раней падобных выставаў у нашай краіне ніколі не было. Акрамя таго, пачата праца канала Мусульманскага рэлігійнага аб’яднання ў Рэспубліцы Беларусь на платформе Youtube, дзе размяшчаюцца відэаўрокі па ісламскай культуры і гісторыі.

На канец 2020 года ў Мінску плануецца Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя, прысвечаная татарскай і мусульманскай тэматыцы. Яна стане першым мерапрыемствам такога кшталту ў Беларусі пасля 7-гадовага перапынку. Папярэдняя праходзіла ў 2013 годзе ў БДУ, а акрамя гэтага штогод форуму татаразнаўцаў адбываюцца ў Польшчы і Літве.

Мы таксама атрымалі шмат водгукаў і лістоў ад нашых чытачоў з усяго свету, дзе яны прыводзяць заўвагі, удакладненні да артыкулаў папярэдняга нумара і прапановы для наступных выданняў. Асобны артыкул мы адвялі на зваротную сувязь з чытачамі.

Цешыць, што нашу працу заўважылі не толькі ў Беларусі. Знаны польскі паэт і публіцыст Муса Чахароўскі ў сваім артыкуле ў Штогадовым часопісе польскіх татараў *Rocznik Tatarów Polskich*¹ зрабіў агляд нашых папярэдніх нумароў Байрама. Асабліва адзначыў шэраг матэрыялаў пра рэпрэсаваных татараў, у тым ліку варшаўскага імама Алі Ісмаілавіча Варановіча, паэтычныя старонкі, артыкулы аб жыцці простых татарскіх сем’яў Беларусі, пераклады сураў і стыламетрыі Кур’ану, звесткі пра жаўнераў-уланаў у міжваенны час, гісторыю татараў у Афрыцы, аналіз каранічных рукапісаў, звесткі пра амерыканскіх татараў, лёс імамаў у XX ст і інш. Аўтар звяртае ўвагу, што татарская супольнасць Беларусі за апошнія 30 гадоў, нягледзячы на адсутнасць фінансавання, зрабіла значныя дасягненні ў навукавай, даследвальнай і выдавецкай дзейнасці. Што да “Байраму”, то М. Чахароўскі спадзяецца, што наш часопіс стане штогадовым. Што ж, спадзяемся і мы. Гэта шмат у чым будзе залежаць ад вашай, нашых шаноўных чытачы, актыўнасці і неабыякавасці.

У новым нумары мы працягнем традыцыю, закладзеную яшчэ заснавальнікам часопіса Якубам Якубоўскім. Спачатку будзе працяг перакладу сураў Кур’ану, затым звесткі пра сучасны стан татарскай супольнасці Беларусі і іншых краінаў, гістарычныя артыкулы і вынікі рэлігійных даследванняў. Ганна Багдановіч пераклала для ўсіх неабыякавых чытачоў артыкул амерыканскага карэспандэнта, у якім ён занатаваў ход падарожжа амерыканскіх татараў па землях продкаў² у 2018-м годзе, іх уражанні і думкі. Таксама высветлім невядомыя старонкі з жыцця і гісторыі татараў у Дзясятніках, невялікім мястэчку былой Даўбуцішскай парафіі, а таксама ў Докшыцах. Паводле архіўных матэрыялаў друкуем звесткі пра зараджэнне мусульманскай аўтаноміі на землях былога ВКЛ у міжваенны час. Цікавасць уяўляе працяг публікацыі трактату “Улюбёны сэрцаў” (Махбуб аль-кулюб) Алішэра Наваі, перакладзенага Давыдам Радкевічам. У ім закрануты пытанні этыкі і маралі,

¹ Rocznik Tatarow Polskich, Seria 2, Tom VI (XX), 2019, Rej. PR 701/ ISSN 1234-9267.

²Па Беларусі, Літве і Польшчы

апісаны розныя катэгорыі людзей, іх звычаі і паводзіны. Асабліва нам карысна паглядзець адзін з раздзелаў, які расказвае пра такую сацыяльную групу, як бахадурны. Гэта не толькі колішнія ваяры, героі вайсковых паходаў, але і распуснікі-самазванцы, якія прыпісваюць сабе славу продкаў, а самі занятыя балбатнёю і п'янствам, ды баязліва хаваюцца па кутах, калі сапраўды патрэбна мужнасць і здольнасць стаяць плячо ў плячо. Спадзяемся, мы ўсе згодны, што такім сярод нас не месца.

Асобнае месца адведзена складаным падзеям, звязаным з гісторыяй рэлігіі братэрскай Турцыі. Артыкул Мустафы Такаса расказвае пра палітычны і сацыяльны бок адной з абуральных рэформ Мустафы Кемаля, які меў намер цалкам замяніць мову азана і намаза з арабскай на турэцкую. Нам у Беларусі важна зрабіць правільныя высновы з гэтага эпизода гісторыі: калі народ не цікавіцца сваёй духоўнасцю, калі занябаны даўнія традыцыі, рэлігія можа стаць разменнай манетай у руках недобрасумленых людзей, і месца традыцыйнай, сваёй веры могуць заняць сумніўныя погляды, імкненне падагнаць нормы рэлігіі пад сябе і задушыць тое, што і так ледзьве трымалася. Хай Бог бароніць і сцеражэ ад такога ўсіх нас.

Таксама вас чакае новы артыкул Максата Авезава, прысвечаны мінуламу і перспектывам развіцця Мінскай мячэці і традыцыйная дзіцячая старонка.

Рэдакцыйная калегія

Пераклад Кур'ану

Працягваем публікацыю перакладу Кур'ана. Праца, якая вядзецца сёння ў нашым Мусульманскім рэлігійным аб'яднанні – гэта не толькі падрадкавы пераклад, а і сэнсавы. Наперадзе яшчэ далучэнне важнейшых каментароў да Кур'ану, зробленых ісламскімі навукоўцамі мінулага. Сённяшнія чытачы, паглыбляючыся ў змест Кур'ану, мусяць разумець, што пераклад, нават самы лепшы – усяго толькі пераклад, і не можа адлюстравать усю паўнату Боскага Пісання, таму патрабуе тафсіра – навуковага тлумачэння. Тым не менш, мы, следам за нашымі адукаванымі продкамі, імкнемся даць хаця б прыблізнае ўяўленне пра змест нашай Святой Кнігі.

“Папраўдзе, Аллага мы належым і да Яго – вяртанне наша” (2:156). Традыцыйныя словы спачування тым, хто перажыў нейкую страту або нягоду.

Сура 2. Аль-Бакара (“Карова”) (працяг)

У імя Аллага, Ласкавага, Літасцівага!

86. Яны (нявернікі з ліку сыноў Ісраіля) – тыя, хто прыдбаў сегасветнае жыццё за вечнае. Не будзе ім палёгкі ў пакаранні і не будзе ім дапамогі.
87. Мы далі Мусе (Майсею) Пісанне і накіравалі ўслед за ім пасланцаў. Мы далі Ісе (Ісусу), сыну Мар’ям, ясныя азнакі (*доказы і цуды*) і падтрымалі яго Духам Святым (*анёлам Джабраілем*). Штараз, як прыходзіў да вас (*о сыны Ісраіля*) пасланец з тым, што было вам не даспадобы, вы пагарджалі ім. Адных вы лічылі махлярамі, а іншых – забівалі.
88. Яны кажуць: “Сэрцы нашыя закрытыя (*для разумення тваіх словаў*)”. Ды не, хай Аллаг зняславіць іх за іх нявер’е! Мала між іх (*сыноў Ісраілевых*) вернікаў.
89. Вось прыйшло ім (*юдэям*) Пісанне ад Аллага з пацверджаннем таго, што ўжо ёсць у іх (*Таўрата, Торы*). Перш яны прасілі перамогі над нявернікамі, а калі прыйшоў

- вядомы ім (*прарок Мухамад, мір над ім*), дык яны адмовіліся паверыць у яго. А над нявернікамі – праклён Божы (*аддаленасць ад ласкі Божай*).
90. Дрэнна тое, што прыдбалі яны наўзамен сваіх душаў (*г.зн., нявер'е*), не паверыўшы ў пасланае Аллагам, зайздросцячы тому, што Аллаг надзяляе з ласкі Сваёй таго з рабоў, каго захоча. І наклікалі яны на сябе падвойны гнеў. Нявернікаў чакае ганебная кара.
91. І калі кажучь ім: “Паверце ў пасланае Аллагам (*г.зн., у Кур'ан*)!”, яны адказваюць: “Мы верым у пасланае нам (*г.зн., у Таўрат, Тору*)”. Але яны адрынаюць тое, што прыйшло пасля таго (*Кур'ан*), і што гэта – ісціна, якая пацвярджае тое, што ёсць у іх (*Таўрат*). Скажы: “Чаму ж вы раней забівалі прарокаў Божых, калі вы лічыце сябе вернікамі?”
92. Да вас (*о сыны Ізраіля*) ужо прыходзіў Муса з яснымі азнакамі, а як не стала яго з вамі, узяліся вы беззаконна [кланяцца] цяляці.
93. А калі мы заключылі з вамі заповіт (*трымацца адзінабожжа і Таўрата*) і ўзнеслі над вамі гару [Сінай, сказаўшы]: “Цвёрда трымайцеся таго, што далі Мы вам!”, то адказалі вы: “Слухаем, ды не слухаемся”. З-за нявер'я іх сэрцы напоўніла любоў да цяляці. Скажы [ім, Мухаммад]: “Пагана тое, што загадвае вам такая ваша вера, калі вы наогул вернікі”.
94. Скажы: “Калі Прыстанак Вечнасці (*Раі*) прыгатаваны Аллагам адно для вас і больш нікому з людзей, то пажадайце сабе смерці, калі вы праўдзівыя”.
95. Але яны ніколі сабе такога не пажадаюць з-за ўчынкаў іх рук (*з-за свайго нявер'я і зробленых паскудстваў*). Алаг ведае пра злачынцаў.
96. Ты (*Мухаммад*) пераканаешся, што яны больш за ўсіх прагнуць жыць, нават больш за паганцаў. Кожны з іх хацеў бы пражыць тысячу год. Але і такое доўгае жыццё не аддаліла б іх ад пакарання. Аллаг бачыць усё, што яны робяць.
97. Скажы (*Мухаммад*): “Хто можа быць ворагам Джыбрылю³?”, – а гэта ён (*Джыбрыль*) па волі Аллага адкрыў [Кур'ан] твайму сэрцу з пацверджаннем праўдзівасці таго, што было перш [з ліку святых Пісанняў мінулага], як праўдзівае настаўленне і дабравесце вернікам.
98. Хто варагуе з Аллагам, Яго анёламі і пасланцамі, Джыбрылем і Мікаілем – [той нявернік]. А папраўдзе, Аллаг – вораг нявернікаў.
99. Мы паслалі табе ясныя азнакі, і не вераць у іх толькі распуснікі (вялікагрэшнікі).
100. Няўжо штораду, калі [юдэі] заключаюць заповіт з Аллагам, частка з іх парушае яго? Большасць з іх не верыць [у пасланае Богам].
101. І калі прышоў да іх пасланец ад Аллага, які пацвярджаў ісціннасць таго, што ўжо было ў іх (*Таўрат*), то частка тых, каму было дадзена Пісанне, адрынала Пісанне Божае (хаваючы за спінай), нібыта не ведаючы [праўду].
102. Яны (*сыны Ізраіля*) пайшлі следам за тым, што распавядалі шайтаны часоў панавання Сулеймана. Сулейман не быў нявернікам, а нявернікамі былі шайтаны. Яны навучылі людзей вядзьмарству і тому, што было паслана двум анёлам у Вавілоне – Гаруту і Маруту. Але яны не браліся вучыць нікога, не сказаўшы папярэдне: “Мы толькі [даем] выпрабаванне, дык не патрапце ж у нявер'е!” А людзі навучыліся ў іх, як разлучаць мужа з жонкай яго. Але не могуць яны (*вядзьмары*) нашкодзіць нікому без дазволу Аллага. Яны вучыліся тому, што нясло ім шкоду замест карысці. Пры гэтым людзі ведалі, што таму, хто прыдбаў гэта, няма [добрай]

³ Тут гаворка ідзе пра выпадак, калі адзін за рабінаў адмовіўся паверыць Прароку, мір над ім, за тое, што Адкрыццё яму прыносіць Джыбрыль, мір над ім. Ён хацеў, каб пасланне ад Бога перадаваў іншы анёл, бо лічыў Джыбрыля горавеснікам, а не дабравеснікам. Імам Мукаціль нават прыводзіць, што юдэі лічылі памылкай Джыбрыля яго перадачу Адкрыцця прароку ад арабаў, якое трэба было перадаць габрэям. Такія думкі ёсць нявер'ем, бо Бог стварыў анёлаў бязгрэшнымі, каб яны дакладна выконвалі ўсе Яго загады.

- долі ў вечным жыцці. Пагана тое (*нявер'е і вядзьмарства*), за што прадалі яны свае душы⁴. Каб жа яны толькі ведалі!
103. Каб яны сталі вернікамі і баязнікамі Божымі, то без сумневу ўзнагарода ад Аллага была б для іх лепшай. Каб жа яны толькі ведалі!
104. О, вернікі! Не кажыце [Прароку]: “Даглядай нас!”, а кажыце: “Прыглядай за намі”, – і слухайце [яго загады і слухайцеся]. Нявернікаў жа чакае пакутлівая кара.
105. Нявернікі з ліку паслядоўнікаў Пісання і шматбожнікаў не хочуць, каб да вас сыходзіла дабро ад Пана вашага. Але Аллаг вылучае Сваёй ласкай, каго захоча. Аллаг – Валадар найвялікшай ласкі.
106. Мы не скасоўваем і не дазваляем забыцца ніводзін з Нашых аятаў, не замяніўшы яго лепшым ці адпаведным яму (*па складанасці і ўзнагародзе за выкананне сказанага ў ім*). Няўжо ты не ведаеш, што Аллаг можа ўсё?
107. Няўжо ты не ведаеш, што Аллагу належыць улада над нябёсамі і зямлёю, і што няма ў вас, апроч Аллага, ні памочніка, ні заступніка?
108. Ці вы маецеся прасіць у Пасланца вашага таго ж, што прасілі [сыны Ізраіля] у Мусы? Хто прамяняў веру на нявер'е, той збіўся з прамой дарогі.
109. Пасля таго, як людзям Пісання адкрылася ісціна, шмат хто з іх з прычыны зайздрасці хоча, каб вы адварнуліся ад веры сваёй. Даруйце ім і выбачце, пакуль Аллаг не выявіць Свой загад. Папраўдзе, Аллаг можа ўсё.
110. Здзяйсняйце намаз і давайце закят. Усё добрае, што падрыхтавалі вы сабе, знойдзеце ў Аллага. Папраўдзе, Аллаг бачыць, што вы робіце.
111. Яны (*юдэі і хрысціяне*) кажуць: “Ніхто не ўвойдзе ў Рай, апроч юдэяў і хрысціян!” Ды гэта толькі дарэмныя мары іх, таму скажы (*о Прарок*): “Дайце доказ на тое, калі вы праўдзівыя!”
112. Ды дзе там! Толькі хто пакорлівы Аллагу, робячы дабро – таго чакае ўзнагарода ад Госпада; не зазнаюць такія, як ён, ніякага страху і не будуць засмучаны.
113. Сказалі юдэі: “Няма аніякай праўды ў хрысціян!”, а хрысціяне кажуць: “Няма аніякай праўды ў юдэяў!” А ўсе яны чытаюць [адно] Пісанне! Слова невукаў (*паганцаў*) падобны на іх словы [пра іслам]. У Дзень Уваскрасення Аллаг рассудзіць між імі ўсё, пра што яны спрачаліся.
114. Хто ж несправядлівей за таго, хто забараняе згадваць імя Аллага ў храмах Яго, імкнучыся да таго ж зруйнаваць іх? Ім належыць уваходзіць туды не іначай, як з бояззю. Чакае іх ганьба ў сегасветным жыцці і вялікая кара ў жыцці вечным!
115. Аллагу належыць усход і захад. Куды б вы ні звярнуліся – там знойдзеце задавальненне Божае⁵. Аллаг усё атачае [ласкай Сваёю] і ўсё ведае.
116. Яны кажуць: “Аллаг узяў Сабе сына”. Але Ён Прачысты [ад любых недахопаў!]. Яму належыць тое, што на нябёсах і на зямлі, і ўсе Яму пакорлівыя.
117. Стваральнік нябёсаў і зямлі, калі Ён вырашае штосьці, то варта сказаць Яму: “Будзь!”, – як яно з’яўляецца.
118. Невукі кажуць: “Чаму не размаўляе з намі Аллаг, чаму не дае нам азнакі?” Падобныя словы казалі і іх папярэднікі, ды і сэрцы (*і лад мыслення*) іх падобныя. А азнакі Мы ўжо патлумачылі людзям перакананым.
119. Папраўдзе, Мы паслалі цябе з ісцінай дабравеснікам (*для вернікаў*) і засцерагальнікам (*для нявернікаў*). Ты не будзеш у адказе за тых, хто апынецца ў Апраметнай.
120. Юдэі і хрысціяне не будуць задаволены табою, пакуль ты не далучышся да іх рэлігіі. Скажы: “Толькі шлях Аллага – шлях правільны”. Не патурай іх адурлівым

⁴ Вядзьмарства, зварот па дапамогу да нейкіх іншасветных сілаў, пазбаўляе чалавека ўласнай волі і самога сябе. Чалавек, які звязаўся ці мяркуе, што звязаўся з нячыстай сілай, страчвае сябе, верачы ў іншасветны ўплыў на жыццё, замест веры ў тое, што толькі Бог здольны мяняць варункі жыцця. – Р. Д.

⁵ Аўтары тафсіра “Джалалейн” патлумачылі прыведзены тут выраз «وَجْهَ اللَّهِ» як “кыбла, кірунак для малітвы, якім задаволены Аллаг”.

- прыхамацям пасля таго, як дайшлі да цябе веды, інакш Аллаг не будзе табе ні Абаронцам, ні Памочнікам.
121. Тыя, каму Мы далі Пісанне і хто чытае яго як належыць – вось яны сапраўды вераць у яго. А хто не верыць у яго – то пацерпіць страту.
122. О сыны Ісраіля! Згадайце ласку Маю, якою Я вам зрабіў, калі ўзвысіў вас над насельнікамі сусветаў (*іншымі народамі*).
123. Сцеражыцеся таго дня, калі ніводная душа не дасць рады дапамагчы іншай, калі нельга будзе адкупіцца, а ад заступніцтва не будзе карысці. І ніхто не дасць рады выбавіць нікога [ад пакарання].
124. Калі Госпад выпрабаваў Ібрагіма (*Абрагама*) Сваімі загадамі, той вытрымаў гэта. Аллаг сказаў: “Я зраблю цябе правадыром людзей”. Той спытаў: “А маіх нашчадкаў?” Сказаў Аллаг: “Мой завет не датычыцца распуснікаў (*нявернікаў*)”.
125. Вось Мы зрабілі Дом (Каабу) прыстаннем для людзей і бяспечным месцам. Таму зрабіце месца стаяння (*макám*) Ібрагіма месцам малітвы. І мы запавялі Ібрагіму і Ісмаілу: “Захоўвайце Дом Мой у чысціні для тых, хто ходзіць вакол яго, (выконваючы таваф), хто знаходзіцца ў ім (у іцікафе) і кладзе паклоны”.
126. Вось Ібрагім сказаў: “Пане Божа! Зрабі гэты край бяспечным і надзялі пладамі тых яго жыхароў, якія вераць у Аллага і Апошні Дзень!” Сказаў Аллаг: “Нявернікам Я дазволю карыстацца дабротамі ад жыцця толькі нядоўга, а потым прымушу яго пакутаваць у Агні!” Але ж і жахлівы такі канец!
127. І вось Ібрагім з Ісамілам заклалі аснову Дому (*Каабы*) [звярнуўшыся з мальбою]: “Пане наш! Прымі ад нас, папраўдзе, Ты чуеш і ведаеш усё.
128. Пане наш! Зрабі нас абодвух адданымі Табе і зрабі з нашчадкаў нашых пакорлівы Табе народ. Пакажы нам, як выконваць абрады пакланення і прымі нашу каяту. Папраўдзе, Ты прымаеш каяту, Літасцівы!
129. Пане наш! Дай нашчадкам нашым пасланца з іх ліку, які прачытае ім азнакі Твае, навучыць іх Пісанню і мудрасці, ды ачысціць іх. Папраўдзе, Ты – Вялікі, Мудры!”
130. Хто ж адвернецца ад веры Ібрагімавай, апроч легкадумнага дурня? Мы абралі Ібрагіма ў гэтым свеце (*зрабіўшы яго прарокам і пасланцам*), а ў жыцці вечным ён будзе разам з праведнікамі.
131. Калі Пан Бог сказаў яму: “Будзь пакорлівым Мне!”, той адказаў: “Я стаў пакорлівым Госпаду сусветаў”.
132. Ібрагім і Якуб пакінулі завет сваім сынам: “О сыны мае! Папраўдзе, Аллаг абраў для вас гэту рэлігію. І не памірайце, не стаўшы пакорлівымі⁶ Яму!”
133. Ці вы былі сведкамі таго, як прыйшла да Якуба смерць? Ён спытаў сыноў сваіх: “Каму вы будзеце пакланяцца пасля майго сыходу?” Яны адказалі: “Мы будзем пакланяцца твайму Богу і Богу тваіх бацькоў – Ібрагіма, Ісмаіла і Ісхака, Богу Адзінаму. І мы – пакорлівыя Яму!”
134. Ды таго народу ўжо не стала. Ім – тое, што яны прыдбалі сабе (*заслужылі*), а вам – тое, што вы прыдбалі сабе. І вы не будзеце адказваць за іх учынкi.
135. Кажуць (*юдэі і хрысціяне*): “Станьце юдэямі альбо хрысціянамі – і вы пойдзеце правільным шляхам!” Скажы: “Не! [Стану] вызнаваць веру Ібрагіма-ханіфа⁷, а ён не быў паганцам”.
136. Скажыце (*о вернікі*): “Мы верым у Аллага і ў тое, што паслана нам, і што паслана Ібрагіму, Ісмаілу, Ісхаку, Якубу і пакаленням з ліку нашчадкаў іх; у тое, што было дадзена Мусе, Ісе і прарокам ад Госпада іх. Мы не дзелім між імі, і Яму мы пакорлівыя”.
137. І калі яны вераць у тое самае, што і вы, то ідуць прамым шляхам. А калі адварочваюцца, то супярэчаць яму. Даволі табе Аллага, бо Ён усё чуе і ведае.

⁶ *Муслімун* – (літ. “пакорлівыя, адданыя”, “мусульмане”) тут мае значэнне – “вернікі, паслядоўнікі ісламу”, паводле тафсіраў аль-Багаві і ат-Табары.

⁷ *Ханіф* (літ. “той, хто схіляецца да нечага”) – тут: прыхільнік сапраўднага адзінабожжа.

138. [Скажы:] “Рэлігія Аллага! І чья рэлігія лепш за рэлігію Аллага? Яму мы і пакланяемся.
139. Няўжо вы станеце спрачацца з намі пра Аллага? Ён – наш і ваш Пан. Нам – нашы ўчынкі, а вам – вашы ўчынкі, і мы – шчырыя перад Ім”.
140. Няўжо вы скажаце, што Ібрагім, Ісмаіл, Ісхак, Якуб і пакаленні з іх нашчадкаў былі юдэямі ці хрысціянамі? Скажы (*о Мухаммад*): “Вы лепш ведаеце [ісціну], ці Аллаг?” Хто ж несправядлівейшы за таго, хто схаваў сведчанне, дадзенае яму ад Аллага? Ад Аллага не схаваецца тое, што вы робіце.
141. Ды таго народу ўжо не стала. Ім – тое, што яны прыдбалі сабе, а вам – тое, што вы прыдбалі сабе. І вы не будзеце адказваць за іх учынкі.
142. Неразумныя людзі скажуць: “Што адварнула іх ад кыблы⁸, да якой яны звярталіся тварам перш?” Скажы: “Аллагу належыць усход і захад, і вядзе Ён прамым шляхам, каго хоча”.
143. Так Мы скіравалі вашу грамаду на сярэдні (*далёкі ад крайнасцей*) шлях, каб вы былі сведкамі для людзей, а Пасланец – сведкам для вас. Папярэдняю кыблу Мы зрабілі толькі для выяўлення тых, хто пойдзе за Пасланцам, а хто – адвернецца ад яго. Гэта (*паслушэнства Прароку ва ўсім*) – цяжка ўсім, акрамя тых, каго Аллаг павёў шляхам прамым. Аллаг ніколі не змарнуе веру вашу; папраўдзе, Аллаг Лагодны і Літасцівы да людзей.
144. Мы бачылі, як ты звяртаўся тварам да неба. І Мы накіравалі цябе да кыблы, якая задаволіць цябе. Звярні твар свой у бок Запаветнай мячэці⁹. І дзе б вы не былі, (*падчас намазу*) звяртайцеся ў той бок. Папраўдзе, каму дадзена Пісанне, ведаюць што гэта і ёсць ісціна ад іх Госпада. Не занядае Аллаг вашы ўчынкі.
145. Нават калі бы ты паказаў тым, каму дадзена Пісанне, усе магчымыя азнакі, яны ўсё адно не пайшлі б за тваёй кыблаю; але і ты не пойдзеш за іх кыблаю. Ніхто не пойдзе за кыбай іншых (*рэлігіі*)¹⁰. А калі ты пойдзеш следам за іх прыхамацямі пасля таго, як да цябе прыйшлі веды, то папраўдзе, будзеш адным з беззаконнікаў!
146. Тыя, каму дадзена Пісанне, ведаюць [Мухамада] гэтаксама, як ведаюць сваіх сыноў. Частка з іх свядома хавае ісціну.
147. Ісціна – ад Госпада твайго. Дык не будзь з ліку тых, хто сумняецца!
148. Кожнай грамадзе – свой кірунак [малітвы]. Дык імкніцеся ж апярэдзіць адзін аднаго ў добрых справах! І дзе б вы не былі, Аллаг збярэ вас усіх разам. Аллаг можа ўсё.
149. Куды б ты не рушыў (*у дарогу*), звяртайся абліччам у бок Запаветнай мячэці (*падчас намаза*). Папраўдзе, гэта – ісціна ад Пана твайго. Аллаг не занядае таго, што вы робіце.
150. Куды б ты не выйшаў, звяртайся (*у намазе*) абліччам у бок Запаветнае мячэці. І дзе б вы не былі, звяртайцеся ў яе бок, каб не было ў людзей – хіба акрамя распуснікаў – доказу супраць вас, але несправядлівыя [усё адно будуць спрачацца з вамі з-за упратасці]. Не бойцеся іх, а бойцеся Мяне, каб Я даў вам Сваю ласку спаўна, і каб тады вы рушылі прамым шляхам.
151. Так Мы накіравалі да вас пасланца з вашага ліку. Ён чытае вам нашы азнакі (аяты), навучае вас Пісанню і мудрасці, а таксама вучыць вас тому, чаго вы перш не ведалі.
152. Згадвайце Мяне, і Я згадаю вас [выбаўленнем ад усяго дрэннага]. Дзякуйце Мне і не будзьце няўдзячнымі.
153. О, вернікі! Шукайце дапамогі [ў Аллага] праз цярпенне і намаз. Папраўдзе, Аллаг – разам з цярплівымі.
154. І не кажыце пра тых, хто загінуў на шляху Божым, што яны мёртвыя. Не, яны жывыя, хоць вы і не адчуваеце таго!

⁸Кыбла – кірунак малітвы

⁹Запаветная мячэць – (араб. “аль-Масджыд аль-Харам”) – храм у горадзе Мека, дзе знаходзіцца Кааба.

¹⁰ Гэта датычыцца не толькі кыблы, але і іншых рэлігійных канонаў і сімвалаў.

155. Мы абавязкова выпрабуем вас невялікай небяспекай, голадам, нястачай маёмасці, людзей (з ліку сваякоў) і пладоў (каб убачыць, ці будзеце вы цярплівыя). Дай жа дабравесце цярплівым,
156. якія кажуць, калі напаткае іх ліха: “Мы належым Аллагу і да Яго вяртаемся”.
157. Яны вартыя дабраславення (даравання) і ласкі ад Пана іх, і ідуць прамым шляхам.
158. Папраўдзе, пагоркі Сафа і Марва¹¹ – азнакі (рэлігіі) Аллага. Хто здзяйсняе хадж¹² або ‘умру¹³ да Дому Богага, не будзе мець граху, калі паходзіць між імі. І хто добраахвотна здзяйсняе добрае дадаткова, то, папраўдзе, Аллаг аддзячыць за ўсё і пра ўсё ведае.
159. Папраўдзе, хто прыхоўвае пасланыя Намі ясныя азнакі і прамы шлях, пасля таго, як Мы растлумачылі гэта людзям у Пісанні (Таўраце), такіх пракляне Аллаг і тыя, хто мае права клесці (з ліку анёлаў і вернікаў).
160. Але не тых, хто пакаяўся, выправіў учыненае і стаў тлумачыць ісціну. Я прыму каяту іх, бо Я – прымаю каяту, Літасцівы.
161. Папраўдзе, на тых, хто жыў і памёр у нявер’і, праклён Аллага, анёлаў і людзей – усіх разам.
162. І быць ім там (у Пекле) вечна! Не будзе іх кара ні палегчана, ні адкладзена (для каяты).
163. Ваш Бог – Бог Адзіны. Няма іншага бога, апроч Яго, Ласкавага, Літасцівага.

Давыд Радкевіч

¹¹ Сафа і Марва – два пагоркі ў Меццы, паміж якімі здзяйсняюць т.зв. “сай” – рытуальны бег.

¹² Хадж – пілігрымства ў Меку.

¹³ ‘Умра – малое пілігрымства, якое ўключае ў сябе частку абрадаў хаджу.

Зваротная сувязь

Пасля выдання 45-га нумара мы атрымалі лісты і вусныя водгукі ад чытачоў нашага часопіса з Беларусі і іншых краінаў.

Так, БякірМурзіч з Карэлічаў наконт артыкула пра лёс імамаў у XX ст. удакладняе, што ягоны дзед Давыд Давыдавіч Мурзіч быў не імам, а старшынёй мусульманскай парафіі ў мястэчку Мір з 1998 года да самай смерці ў 2004 годзе. На сённяшні дзень колькасць татараў у Міры складае менш за 10 чалавек, таму зарэгістраваць парафію няма магчымасці.

Галіна Шчанснoвіч з Гарадзішча даслала ліст, дзе падрабязна занатавала падзеі ў Гарадзішчы ў даваенны і пасляваенны час з расповядаў мамы, Мяр’емы Якубаўны Якубоўскай (Александровіч). Друкуем ліст асобным артыкулам.

Арына Шабановіч з Наваградка наконт артыкула “Татары в Америке” піша, што ў Іосіфа і Айшы Лебедзяў з Дзелятычаў да пераезду ў ЗША нарадзілася пяць дзяцей: Амурат, Аміна, Ібрагім, Танзіля, Якуб. А ў Амерыцы – яшчэ 4: двое хлопчыкаў, з якіх імя аднаго магчыма Мустафа, а другога невядомае. Яны памерлі адразу пасля нараджэння. А таксама 2 дзяўчынкі - Марыя і Сафія.

Сем’і Лебедзяў і Рафаловічаў з ЗША даслалі ліст, у якім выказваюць падзяку за звесткі пра продкаў – Шабановічаў з Іўя, пададзеныя ў артыкуле “Интервью у Розы Казакевич”. Дадаткова, чытачы паведамляюць аб тым, што генеалагічнымі пошукамі і складаннем дрэва роду займалася Халіма Бякіраўна Рафаловіч, што памерла летась у Нью-Ёрку. Яна нарадзілася ў Іўі ў 1937 годзе ў сям’і Бякіра Юх’янавіча Рафаловіча (Бэры Зельчынага) і Айшы Мустафаўны з дому Шабановіч. Засталася сіратой, бо маці выехала ў ЗША, дзе мела другую сям’ю, а бацька – ў Германію, дзе таксама ажаніўся другі раз. Халіма эмігравала ў Амерыку ў пасляваенны час, не была замужам. Зацікавілася радаводам амерыканскіх татараў, збірала звесткі, фотаздымкі, дакументы, запісвала ўспаміны сваякоў, апрацоўвала матэрыялы пра эмігрантаў-татараў на сайце Выспы Свабоды.

Как 16 американцев обрели семью, веру и свои корни спустя поколения после того, как их предки покинули Родину

Мечеть в Ивье, 19 сентября 2018 года.

Многие семьи, входящие в историческую мечеть в Бруклине, штат Нью-Йорк, имеют свои корни в Ивье. Группа американских татар отправилась в Польшу, Литву и Беларусь, чтобы заново открыть свое происхождение.

- «*Всех с Новым годом*» - Мэрион Седорович стоит в узком проходе, когда ускоряющийся поезд превращает польскую сельскую местность в нечто размытое, коричнево-зеленое. Айша Раткевич, сидящая с внуком на коленях, смотрит на Мэрион: - «*Что ты имеешь ввиду?*»

- «*Сегодня исламский Новый год*», - отвечает Мэрион. Эллен Лебедь, отрываясь от другого разговора, вставляет: - «*Это также и 17-я годовщина 11-го сентября*».

Мэрион вздыхает: «*Не люблю такие совпадения*».

11 сентября 2018 года, 10:30 утра, 1440 лет с тех пор, как пророк Мухаммад и его последователи покинули Мекку, и 17 лет с тех пор, как террористы, прикрываясь Исламом, изменили мир к худшему. Неудачное совпадение не осталось незаметным для Мэрион, Айши и Эллен, части группы из 16 американцев в утреннем поезде из Варшавы в Белосток.

Они входят в число семей, чья американская история связана со 110-летней мусульманской организацией в Бруклине, штат Нью-Йорк, диаспорой одной из старейших мусульманских общин Европы – татар бывшего ВКЛ, называемых «Липками». Айша путешествует со своим мужем Стивом, дочерью Алиссой, зятем и внуками - три поколения одной семьи. Мэрион и ее муж Джек Седорович возглавляют правление Бруклинской мечети. Эллен – дантист, которая помогала бригадам криминалистов обрабатывать тела погибших 9/11 (примечание: 11 сентября 2001 года при взрыве башен «близнецов» в Нью-Йорке) и не посещала мечеть почти 40 лет. Вместе с ними и другие: бабушка, которая является мусульманкой, но её дети и внуки уже нет; недавно вышедший на пенсию доктор, который является членом мотоклуба Пенсильвании; брат и сестра Богушевичи из Массачусетса, разыскивающие прошлое своего покойного отца; и человек, который смог вспомнить только четыре раза, когда он когда-либо молился.

Каждый из них приехал по разным причинам, но у всех было одно общее: никто не знал, что они найдут. Действительно, никто и не знал, что они искали здесь, на родине своих предков.

Боб Шабанович (справа) изучает фамильное древо, которое висит в мечети в Рейжсах, Литва, а местный мальчик-татарин за ним наблюдает. Бабушка и дедушка Шабановича по материнской линии были родом из нынешней Литвы.

«Красивая. Уютная. Безопасная. Любящая. Семья» - Это слова, которые приходят на ум, когда Айша Радкевич вспоминает о том, каково было расти в дружной татарской общине Бруклина.

Татары-липки являются потомками тюркских народов, которые поселились в Великом Княжестве Литовском в XIV веке – государстве, включавшем в себя части современной Польши, Беларуси, Украины и Литвы. Как гласит история, часть из тех ранних поселенцев были наемными солдатами, которые затем женились на местных женщинах, а затем получили местные фамилии: Раткевич, Шабанович, Богушевич, Богданович и другие.

Здесь, в ВКЛ, они и оставались на протяжении следующих шести веков, постепенно смешивая свою культуру со славянской, но сохраняя при этом Ислам в семьях, в деревнях и в таких городах как Белосток, Минск, Новогрудок, Вильня и др.

Путешествуя со своими христианскими и еврейскими соседями, татары попали в волну восточноевропейской миграции в США в конце XIX - начале XX веков. Большая группа татар обосновалась в Бруклине. Ассоциация татар, ныне зарегистрированная как «Мусульманская мечеть», была основана в 1907 году. В 1920-х годах ассоциация выкупила два здания церкви и превратила одно из них в мечеть. Это одна из старейших сохранившихся мечетей в Северной Америке.

Вырасти татаринком в США означало уметь лепить «кулдуны» (пельмени) и готовить картофельную бабку с мясом; посещать мечеть в Бруклине, называемую ими «джамиа», для совершения пятничных и праздничных молитв, на похороны и для уроков религии у постоянно меняющихся имамов; собираться в бальном зале и кружиться в народном танце «Полька» до глубокой ночи в ритм аккордеонов... Жизнь строилась вокруг семьи, а семьи вращались вокруг Джамии.

«Наша мусульманская община во времена моей юности была очень сплочённой», - говорит 63-летняя Айша Радкевич. - «Мы были вместе. Мечеть во время праздничных молитв была переполнена. Вся мечеть была полна людей. Верх, женская секция, был

полностью заполнен до задней стены. Мужская секция была также полна людей. Было много детей и семей, мы веселились и праздновали все вместе».

В течение десятилетий в Джамии пульсировала жизнь. Но со временем община начала уменьшаться. Семьи переезжали из Бруклина, старейшины начали умирать, дети вырастали и уезжали или стали меньше интересоваться религией. Первое поколение иммигрантов ориентировало своих детей, рожденных в Бруклине, на американское будущее и не рассказывало об истории их семей в Европе.

- *«Они не хотели это вспоминать»,* - говорит Айша о своих родителях, которые иммигрировали в США еще в молодости. *«Они приехали в Америку, чтобы иметь что-то новое и лучшее. И они не хотели заострять внимание на прошлом, и, я думаю, так было лучше для них. Они пошли дальше и сделали то, что должны были сделать».*

Всю поездку в сентябре 2018 года группу сопровождала одна общая фраза: *«Наши родители ничего не рассказали нам».*

- *«В детстве ты даже не задумываешься о том, чтобы спросить своих родителей»,* - говорит Стив Радкевич, муж Айши. *«А теперь, когда их нет, я хотел бы вернуться в то время и расспросить у них больше об истории и о семье».*

64-летний Дейв Радкевич посещал Бруклинскую мечеть только для свадебных торжеств и похорон, несмотря на то, что жил поблизости всю свою жизнь.

Дейв Радкевич стоит на мизаре в Ивье, Беларусь. Он приехал вместе с другими американцами татарского происхождения, так как хотел посмотреть, откуда его корни.

Из интервью с Дейвом:

«Все, что я знаю о религии, я узнал сам в сознательном возрасте. Я несколько раз рассказывал историю о моей бабушке, которая жила с нами. В детстве я всегда с ней играл на втором этаже нашего дома и помню несколько случаев, когда поднимался вверх к ней, а она в это время молилась. Она всегда говорила мне: - «Уходи! Я молюсь сейчас. Приходи, когда я закончу».

Тогда, ребенком, я и не задумывался об этом. А сейчас я понимаю, что она ведь могла мне сказать: - «Иди сюда, я покажу тебе, что делать и как молиться», - но этого не произошло»...

К тому времени, когда родилось поколение Дэйва, связь бруклинской общины с бывшей родиной была почти потеряна. Две мировые войны превратили в руины Беларусь, Литву и Польшу, страх перед репрессиями и «железный занавес», символический барьер, который отделял Советский Союз от Западной Европы и США во время холодной войны, заблокировали общение членов семей, которые жили в СССР, и иммигрантов в Бруклине. Мэрион Седорович вспоминает, как ее родители зашивали деньги под подкладку одежды, которую они отправляли на Родину, но многие из посылок так и не были доставлены адресатам. Если и был какой-либо контакт с Родиной, то он был на польском, белорусском, русском или литовском языках, а первое и второе поколения рожденных в Америке татар уже говорили на английском языке.

Они также переезжали из Бруклина, рассеиваясь по всей стране. Их родители, бабушки и дедушки, являвшиеся источниками культурных и религиозных знаний, начали умирать. Прихожан джамии становилось все меньше.

Более того, террористическая атака 2001 года бросила тень на сообщество.

- «События 11 сентября нанесли разрушительный удар по репутации Ислама, это было ужасно, так как, когда мы были детьми, никогда не скрывали, что мы мусульмане. Имея имя Айша, вы действительно не можете это утаить», - говорит Айша Радкевич. - «А потом, после событий 11 сентября, мне показалось странным, что кто-то из моей религии, из людей моего происхождения мог сделать что-то подобное. И это было тяжело осознавать на протяжении многих лет. Этот случай заставил меня усомниться в моей религии».

- «Я чувствовала, что это был ужасный удар по нашей религии», - говорит Мэрион Мурзич-Абрамович, одна из действующих активных членов Джамии, которая также отправилась в поездку. - «Во время моей молодости я всегда всем говорила, кем я являюсь. Но потом, когда начались все эти неприятности, а затем еще и события на Ближнем Востоке, я не говорю людям кто я, если хорошо с ними не знакома».

Боб Шабанович (слева) совершает намаз в мечети в Белостоке, Польша, на исламский новый год в сентябре 2018 года

- «Мне 66 лет, и большую часть моей жизни никто даже не знал, что я мусульманин, никто не интересовался, и никого это не волновало, а затем, после 11 сентября, все изменилось, и вдруг мусульмане стали плохими парнями», - говорит Боб Шабанович, недавно вышедший на пенсию доктор из Пенсильвании. Его мотоклуб состоит из людей, которые в основном консервативны и иногда исламофобны. Боб остается в клубе, потому что он находит его веселым, и благотворительная деятельность очень значима для него.

- «Они иногда обсуждают что-то в социальных сетях, так как не знают, что я мусульманин. Они предполагают, что моя фамилия имеет еврейские корни. И я иногда чувствую вину за то, что прячусь за этой фамилией».

Сегодня Айша, Стив и их семья – одни из немногих (всех около 12 человек), которые собираются в Джамии на главные мусульманские праздники. В течение многих лет не было регулярных молитв или занятий по религии, и большую часть времени здание остаётся закрытым.

По сей день многие в сообществе не решаются открыто говорить о своей вере или происхождении. Мэрион Седорович, которая спланировала поездку, говорит, что нынешняя ситуация с мусульманами в США повлияла на людей.

- «Я никогда не боялась сказать, кто я», - говорит Мэрион, - «но я знаю, что многие люди решили не ехать. Некоторые боятся. У них страх. И это то, что создало нынешнее правительство – чувство страха у людей. И не только нынешнее, это началось после 11 сентября».

Если бы не этот страх, возможно, поехало бы больше 16-ти человек. В конце концов, такая поездка была невозможна на протяжении большей части их жизни из-за «холодной войны».

После 80 лет разлуки только в последние годы американские и европейские татары начали воссоединяться, в основном благодаря падению «железного занавеса» и распространению Интернета. Айша, Стив, Мэрион Седорович, Дейв и все остальные решили отправиться в путешествие, потому что им было любопытно, какой мир покинули их родители, бабушки и дедушки. Они знали, что найдут ответы, даже если они не знали, какие вопросы задавать.

Тем не менее, когда группа прибыла в мечеть в Белостоке, в небольшое деревянное здание, спрятанное во дворе жилых домов коммунистической эпохи, Дейв все еще колебался. Он вспомнил только четыре раза в своей жизни, когда он молился, а здесь он собирался молиться с ведущим исламским священнослужителем в Польше. Мэрион организовала для группы встречу с Томашем Мискевичем, муфтием Польши. Он стоял у ворот, чтобы поприветствовать американцев.

Дейв привлекает внимание Мэрион, хватая ее за локоть, когда она повязывает платок на голову. Она является двоюродной сестрой мужу Айши. Мэрион – одна из немногих, кто поддерживает религиозные традиции Бруклинской мечети.

- «Будет ли хорошо, если я войду?» - спрашивает Дэйв, глядя на лица польских татар, выглядывающих из двери.

- «Конечно», - говорит Мэрион. Она тоже нервничала, но ощущала близость с мечетью, муфтием и растущей толпой. Она дотрагивается до спины Дейва и с ее характерной теплой манерой заверяет его: - «Не волнуйся».

Внутри был ажиотаж. Около 40 польских татар хотят пожать руку каждому американцу. Дэйв пытается задержаться в задней части группы, но его быстро проталкивают вперед вместе с остальными американцами. Он сидит у стены, а Муфтий сидит рядом с ним.

Далее следует совершение молитвы в честь исламского нового года. Дэйв совершает движения, следуя за другими, после того как одинокий голос имама эхом разносится по зданию.

Имам и муфтий начинают повторять такбир, возвеличивание Всевышнего. С каждым повторением к ним присоединяется все больше польских и американских татар. Воздух становится наэлектризованным.

- «Бисмилляги Рахмани Рахим. Во имя Бога, Милостивого, Милосердного».

Глаза Айши закрываются и ее губы начинают двигаться. - «Аллагу Акбар. Бог Велик».

Глаза Стива наполнены слезами: - «Аллагу Акбар».

Даже Дейв знает, что сказать: - «Ля иляга илля Ллаг. Нет бога, кроме Аллаха».

Распев: - «Аллагу Акбар».

Айша Радкевич молится в Белостоке, в польской мечети в исламский новый год. Террористическая атака 11 сентября 2001 года пошатнула ее веру, говорит она, но воспоминания о жизни в Джамии не дали ей отказаться от нее.

Несколько часов спустя 16 американских татар уже сидят за столом на главной площади Белостока.

- «Когда они делали такбир, - говорит Айша, - «они это делали с тем же ритмом. Это было то же звучание».

Джек добавляет: - «Закрываешь глаза, и ты в Бруклине».

- «Да-да. Словно слушаешь Дейва Мурзича или Алекса Ясинского», - отвечает Айша, называя имена бруклинских имамов послевоенных лет. - «У меня мурашки по коже...»

- «Я остановился», - говорит Джек. «Я не мог этого сделать».

- «Это действительно было так же, как в старые времена, когда мы были детьми», - говорит Стив.

- «Эта женщина рядом со мной», - продолжает Айша, - «пела, и я пела. Потом она стала петь громче. В детстве мой отец всегда говорил: «Пой Такбир. Так, как исходит из твоего сердца. Пой так, как чувствуешь». Поэтому я всегда пела громко».

- «Я чувствовал присутствие моих папы и мамы. Опуская глаза, я чувствовал их энергию», - говорит Стив. Он смотрит на Айшу: - «Я чувствовал энергию твоих родителей».

Это была знакомая энергия – энергия, которая держала вырождающуюся общину вместе несмотря ни на что.

Мэрион улыбается. - «Всех с Новым годом!»

«АльхамдулиЛлах, мы знакомы».

После новогодних молитв в Польше прошло несколько дней, и группа приехала на мизар возле литовской деревни Сорок татар. Фатима Шантрукова (Щуцкая) несколько раз повторяет объявление на русском языке, стоя на гравийной дороге у ворот татарского кладбища. Она ждала американцев.

Айша Радкевич, слева, и ее двоюродные тети молятся на мизаре в деревне Сорок татар, где похоронены многие из их предков.

- «Айша, Айша», - Непрерывно повторяет старшая сестра Фатимы Шантуковой Айша Гембицкая. В свои 92 года она чуть выше метра ростом и опирается на трость. Длинный белый кружевной платок накинут на ее голову. Она и ее младшая сестра, 79-и лет, имеют глубокие многолетние морщины – радость и невзгоды оставили свой след на лицах. Они двоюродные тети Айше Радкевич, двоюродные сестры ее отца.

Айша проталкивается через остальную часть группы, которые стоят вокруг двух женщин. Она выглядит ошеломленной.

- «Это я. Я Айша, дочь Джона».

Фатима Шантрукова хватает Айшу за руку, и все трое уходят, поднимаясь по пыльному и крутому холму кладбища. Слезы не заставят себя долго ждать. Айша не знала родственников отца, но они знали ее, – ее дядя писал письма ее тетям и навещал их однажды перед смертью. В течение следующих 90 минут две сестры водили Айшу по мизару, показывая ей могилы родственников, о которых она раньше изредка вспоминала.

- «С двоюродными братьями у меня связаны только радостные воспоминания, - говорит Фатима Шантукова. - «Я помню, как слышала о них в детстве. Я помню своего двоюродного брата Яна Халецкого [отца Айши], и вот теперь я встретила его дочь, внучку и маленьких правнуков».

- «АльхамдуЛилляг», - говорит она. Слава Богу. - «Мы познакомились».

У каждого захоронения родственников сестры-Щуцкие и Айша наклоняются и прижимают руку к холодной могиле, шепча «Ассаляму алейкум» своим предкам и родственникам. Смесь белорусско-русско-польских слов Айши Гембицкой и Фатимы Шантруковой становится все более узнаваемой для Айши, хотя она не слышала этот язык десятилетиями. Рот Айши начинает инстинктивно формировать слова языка, глубоко укоренившегося в ее прошлом.

Довольно скоро Айша тоже молится с ними, шепча на местном языке с примесью арабских слов.

Займствуя из языка и традиций своих христианских и еврейских соседей, исламская практика татар на протяжении веков приобрела славянский акцент: лиричность их молитв, архитектура мечетей, вкус еды. Вплоть до середины XX века использование дополненного арабского алфавита для письма на белорусском и польском языках было обычной практикой.

Некоторые татары употребляют алкоголь, хотя и воздерживаются от свинины. Традиционно женщины надевают платок лишь в мечети. Межконфессиональные браки становятся распространённым явлением, и большинство смешанных семей отмечают Рождество и Пасху наряду с мусульманскими праздниками. Некоторые ученые классифицируют практики татар, такие как местных «святых», защитные амулеты, уникальные ритуалы, связанные с рождением и смертью, как «народный ислам».

Айша

Радкевич, слева, и ее двоюродные тети молятся над могилой общего предка в Литве.

- «У меня сильные личные мусульманские убеждения. Я верю в Ислам. Я верю в моего Бога. Я всегда верила», - говорит Айша. - «Посещая этих людей здесь, в Восточной Европе, я вижу, что это настоящие люди, это мои люди, это те хорошие люди, с которыми я выросла и которые научили меня моим ценностям».

- «Мы стараемся это сохранить», - говорит Зита Милькаманович, литовская татарка, которая помогла американской группе спланировать их визит. - «Вы знаете, молодые люди не так интересуются татарской культурой, потому что они вступают в брак с представителями другой культуры, например, с христианами. Со временем мы теряем нашу культуру и религию».

В 90-х годах богатые исламские страны, в основном на Ближнем Востоке, начали вкладывать деньги в возрождение Ислама в Восточной Европе, который наряду с другими религиями был запрещен во время коммунизма. В Польше Саудовская Аравия начала строительство исламской школы в центре Белостока, но проект развалился после того, как польские татары нарушили условия. Многие из татарских традиций противоречат саудовской программе обучения в религиозной школе. В Польше, Литве, Беларуси и США бывают случаи, что мусульмане, которые по национальности не являются татарами, называют местных татар еретиками или «ненастоящими» мусульманами.

- «Мой зять из Алжира, мусульманин.», - говорит татарка из польской деревни Богоники. - «И он хотел изменить нас. А я сказала: - «Нет, я слишком стара, и ты ничего не сможешь изменить в нашей семье».

Татары исповедуют религию меньшинства в своих странах, но они также являются меньшинством среди других мусульман. В Польше их соотношение 1:10 среди мусульман, не являющихся татарами, большинство из которых иммигрировали туда после окончания «холодной войны». В Беларуси немного больше татар, около 5 000, а всего мусульман 45000.

Тем не менее, татары сохранили контроль над мусульманскими институтами своих стран: муфтиями Польши, Литвы и Беларуси являются выходцы из татар.

Имам Якуб Александрович в Новогрудке, Беларусь, готовится к молитве 19 сентября 2018 года. Он был одним из многих европейских татар, которые приветствовали группу американцев в городе, где находится историческая деревянная мечеть.

Проблемы Бруклинского сообщества ничем не отличаются. Официально, членами Джамии являются около 200 семей, что составляет каплю в море из 3,5 миллионов мусульман, проживающих в США. Уменьшающаяся численность мусульманской общины (по сравнению с процветающей бангладешской общиной) поднимает те же вопросы, с которыми сталкиваются их европейские братья: должны ли они открыть джамию для мусульман, не являющихся татарами, но рискнуть потерять свой уникальный культурный фундамент, или остаться обособленными, несмотря на сокращающуюся общину и угасающий интерес?

Мэрион Мурзич-Абрамович вспоминает дни, когда она была членом правления Джамии в 1970-х годах: - *«Уже тогда мы говорили о привлечении какой-то другой группы, чтобы помочь нам расти. А в то время у нас была достаточно большая община, и тогда я чувствовала, что не хочу потерять то, что у нас было – культуру. Но, тем не менее, я не хочу, чтобы мечеть умерла. Это очень тонкая грань».*

В первые годы существования джамии, когда община была активная и крупная, ее лидеры иногда отвергали мусульман, которые не были татарами. Группа редко смешивалась с другими мусульманскими, польскими или литовскими общинами, даже через браки.

- *«Я думаю, что это неизбежно»,* - говорит Алисса Радкевич об открытии мечети. Она нынешний смотритель Джамии и дочь Айши. - *«У вас может быть татарская мечеть в Польше. Но вы не можете иметь татарскую мечеть в Вильямсбурге (район в Бруклине, Нью-Йорк) и думать, что в дальнейшем вы не откроете ее для других людей».*

Как и американцы, европейские татары пытаются сохранить культуру при помощи роста числа мусульман не татар в своих странах. В разгар кризиса с беженцами в Европе некоторые польские татары поддержали философию крайне правого националистического правительства страны о мусульманских иммигрантах.

Тем не менее, европейские общины татар в последние годы пережили возрождение, отремонтировав и построив мечети и общественные центры с помощью местных органов власти, Европейского Союза и, иногда, правительства Турции. В польской деревне Крушиняны Европейский Союз помогал финансировать строительство татарского культурного центра; турецкое правительство оказало помощь в строительстве мечети и

религиозного центра в деревне Суховоля. В Минске турецкое правительство также помогло общине восстановить Соборную мечеть, которая была разрушена при советской власти в 1968 году. Открытие состоялось в 2016 году.

Алисса Радкевич держит фотографию Бруклинской мечети 1920-х годов. Община в Бруклине восходит к 1907 году, что делает ее одной из старейших организованных мусульманских групп на американском континенте. Сейчас она смотритель мечети.

Американцев, чье сообщество исчезает, посещение других татар в разгар их культурного возрождения, дало чувство «легализации», которое многие не чувствовали в течение многих лет жизни в США.

- «Я живу среди американцев, и там, где я вырос, было очень мало поляков», - говорит Боб. - «Шабанович, что это за фамилия?» - И меня дразнили. А потом я прихожу на кладбище здесь [в поездке], а это имя моих родственников, предков. Половина жителей Шабановичи. Это как снова стать частью семьи. Я не знаю, чувствуют ли американцы такое, когда видят сотни Смитов и Браунов».

- «Когда я ходила в школу, нас называли магомметанами», - говорит Мэрион Мурзич-Абрамович. - «И я была единственной мусульманкой во всей школе. Это не так, как сейчас, когда мусульман намного больше. Но здесь я чувствую, что принадлежу к этой культуре... Эта близость, которую ты ощущаешь, словно это твой дом, хотя он так далеко».

- «У меня нет связи с арабами, у меня нет связи с пакистанцами», - говорит Айша. - «Моя связь с джамией и с татарской общиной, и я думаю, что после нашей поездки эта связь станет крепче, потому что нам близка эта культура, и это тот тип мусульман, к которому мы относимся».

- «Действительно, удивительным было увидеть, что мы не сильно сбились с пути, если честно», - говорит Алисса Радкевич. - «Приятно видеть это и знать, что наши традиции существуют где-то еще».

В Литве группа в конечном итоге собирается в татарской деревне Сорок татар, в 15 км.от Вильно. Местные жители устроили банкет в общинном доме: кулдуны (вездесущие пельмени с начинкой), самса (мясная выпечка) и сладкий рисовый плов.

Когда совместный ужин подошел к концу, Мэрион Мурзич-Абрамович кладет свою большую сумочку на колени и начинает рыться в ней. Она подходит к Фатиме Буйновской, руководителю общины.

Алисса Радкевич, справа, помогает Джаннете Богданович, слева, намазывать растопленное масло на свежее тесто. Богданович, управляющая татарским рестораном и владелица агроусадыбы в Крушинянах, Польша, провела урок кулинарии для американцев

- *«Я внучка Сюлеймана Иосифовича Рафаловича, - начинает Мэрион Мурзич-Абрамович, - «имама Бруклинской мечети. Он приехал в США из Ивья, и я бы хотела, чтобы эта книга вернулась обратно. Круг замкнулся».* - Она передает Коран Фатиме Буйновской, у которой глаза полные слёз.

Айша Радкевич сидит с двоюродными сёстрами своего отца, которые принесли семейные фотоальбомы на ужин. Все трое сейчас разговаривают на местном языке.

- *«Такое ощущение, что время повернулось вспять. Такое ощущение, что я разговариваю со своими бабушками»*, - говорит Айша. Внезапно Айша испуганно воскликнула - выцветшая страница альбома застряла между ее пальцами. Там маленькая черно-белая фотография ребенка. Она ошеломлена.

- *«Это я».*

- *«Боже мой, посмотри на всех этих людей»*, - говорит Мэрион, когда автобус с американцами проезжает по узкой улочке в Ивье, местечке в двух часах езды от Минска. Они направляются к школке местной татарской общины, и по дороге Мэрион видит через передние окна, что около 30 человек ждут их во дворе здания и на улице. Остальные позади Мэрион вытягивают шеи, чтобы увидеть это.

Двухнедельная поездка группы подходила к концу, и к этому моменту все европейские общины татар знали, что группа американцев планирует приехать и сюда. В каждой деревне, которую посетили американцы, в каждой мечети и на мизаре было все больше и больше татар, которые встречались с ними, разыскивая своих давно потерянных американских родственников.

С каждым днем американцы осознавали, что, хотя они ничего не знали о своих семьях в Европе, эти самые семьи знали о них все и до такой степени, что американцы, казалось, занимали почти мифологическое место в воспоминаниях своих родственников. Американцы продолжали появляться на семейных фотографиях европейцев, их имена аккуратно записывались на обороте.

«Наши родители ничего нам не рассказывали»

Марион Седорович, вице-президент правления Бруклинской мечети, организовала поездку 16-ти американцев для посещения родины их родителей, бабушек и дедушек в сентябре 2018 года.

- «Как это может быть?» - спросила Айша в Литве несколькими днями ранее у других американских татар. Она поняла это спустя время: - «Наши родители ничего не рассказывали нам».

Но на клочках бумаги, которым удалось прорваться сквозь «железный занавес», их родители нарисовали картину своей жизни в Америке для своих европейских родственников.

В то время как татары американского происхождения твердо стояли на ногах в Новом Свете, их родители тайком старались удержать связь со Старым Светом.

В Вильнюсе Боб нашел двоюродную сестру своей матери, которая родилась в Бруклине, но жила в Литве. Оттуда она была выслана большевиками в Сибирь на 10 лет. Ее прощальные слова ему: - «Не забывай обо мне».

В Ивье Эллен оказалась лицом к лицу со своим дальним родственником Давыдом Сафаревичем, у которого была фотография ее бабушки и дедушки. В Минске у Розалии Александрович Мэрион Мурзич-Абрамович нашла фото своего прадедушки.

Из интервью с Айшей Богушевич:

Репортер: *Вы когда-нибудь думали о том, что встретите своих двоюродных брата и сестру?*

Айша: *Я очень рада! Я думала, я надеялась, что встречу с кем-нибудь из них. И вдруг... (плачет) я очень рада... Брат и сестра не поверят, что после переписки... 40 лет... мы только по фотографиям видели их.*

Репортер: *Как Вы считаете, что сказал бы Ваш отец?*

Айша: *Он был бы очень рад. Сколько он жил, он хотел встретиться с братом. Они расстались с детства, самыми маленькими и больше никогда не виделись. Конечно, я рада. И что, наконец-то, их дети встретились. Второе поколение встретилось.*

Репортер: *Спасибо!*

- «Они определенно знали о нас больше», - говорит Стив Радкевич. - «Мы так мало знали. Моя мама Аминя никогда не рассказывала о старой стране, никогда».

Многие из татарских семей в Бруклине имеют корни в Ивье, городе с населением около 7000 человек, который был основан в 15 веке, но с тех пор является домом для мусульманских, еврейских, римско-католических и православных общин.

Айша Богушевич, в центре, встречает Джека и Арлин Бош, брата и сестру из Массачусетса, в мечети в Клецке, Беларусь. Отец Джека и Арлин иммигрировал в США к отцу после того, как остался без матери во время гражданской войны в России, оставив брата, отца Айши. «Он не мог говорить о них без слез», - говорит Арлин.

В здании татарской общины города Ивье толпа гудит. Сергей Мискевич, который помогал американцам организовать поездку по Беларуси, читает имена и генеалогическую информацию об американских гостях в микрофон.

- «Мэрион Седорович...», - начинает он, и Мэрион поднимает руку. Он продолжает по-русски и произносит фамилию Гембицкий, которая является девичьей фамилией ее матери. Раздаются радостные голоса, и несколько женщин устремляются вперед. Обычно равнодушное лицо Мэрион внезапно переполняется эмоциями. Она улыбается, когда женщины обнимают ее.

На улице Стив и Айша Радкевичи разговаривают с пожилым человеком Халилем Шабановичем. Среди хаоса Стив узнал людей на портрете, который держал Халиль. Это были его родителями, а Халиль является его двоюродным братом. Халиль – последний из трёх братьев и трёх сестер, у него уже слабое здоровье, он тяжело опирается на трость и говорит с трудом. Ему нужно регулярно принимать лекарства, но он не может позволить себе ездить в ближайшую клинику так часто, как должен.

Тёплое общение продолжается за ужином, а затем все устремляются на мизар, чтобы наконец увидеть могилы предков, навсегда оставшихся в Старом свете. После мизара гостей ведут в местную мечеть для совершения вечерней молитвы – ту самую мечеть, которую посещала мама Стива. Внутри председатель общины показывает американцам висящий на стене список в рамке.

Список написан на местном языке, но арабским алфавитом. Иван Шабанович поясняет, что это имена американских татар, которые пожертвовали средства на ремонт мечети в 1922 году. Он начинает читать имена – Рафалович, Сафаревич, Асанович, Александрович, Шабанович, Богданович, Гембицкий, Радкевич, Уилсон, Богушевич. Это удивило американцев.

Мэрион Седорович переполнена эмоциями, поскольку недавно найденные родственники бросаются к ней в объятия в Ивье, Беларусь.

Вписаны более сотни имен – запись того времени, когда между Бруклином и Ивье не было «железного занавеса», не было войны, разделившей семьи, между которыми и так уже был океан. Запись, которая говорит, что, несмотря ни на что, американские татары никогда не забывали о своей родине.

В списке, датированном 1922 годом, указаны имена американцев, которые отправили деньги на ремонт мечети в Ивье, Беларусь. Текст на белорусском языке, но написан арабским алфавитом.

С тех пор, как Бруклинские татары отправили эти деньги в мечеть, многое изменилось – большинство их потомков, вероятно, больше не смогут найти Ивье на карте. Мир изменился, изменив джамию и людей, превратив в то, что те первые иммигранты, вероятно, не узнают.

- «Они, вероятно, будут очень разочарованы», - говорит Стив. - «Грустно видеть то, в строительстве чего они участвовали, шаг за шагом исчезающим».

Для многих общин в США, особенно небольших, таких как бруклинские татары, это цена прогресса.

В Ивье садится солнце, и большинство американцев находятся в автобусе в ожидании двухчасовой поездки обратно в Минск. Айша стоит со Стивом, когда тот разговаривает с Халилем, сжимая в руках кусок исламской каллиграфии в рамке, завернутой в газету, которую его двоюродный брат снял со стены своего дома. Он ехал сюда без особых ожиданий. Но события потрясли его.

Халиль Шабанович (справа) и Стив Раткевич говорят через переводчика, чтобы выяснить их родственную связь. Вскоре они понимают, что их матери были сестрами, то есть они двоюродные братья.

- «Мы приехали сюда, и эти люди дают нам еду, они дарят нам подарки и так много всего», - говорит Стив. - «И меня учили никогда не ходить в чей-то дом с пустыми руками. И каждый день мы посещали деревни и дома, встречались с людьми и ели то, что они для нас приготовили, а я ничего не взял с собой. Меня это очень беспокоит. Очень».

Пришло время попрощаться этим двум мужчинам. Халиль шагает вперед и, выпуская из рук трость, обнимает Стива. Его уставший голос шепчет благословения двоюродному брату. Он целует Стива в щеку несколько раз с теплым великодушием, которое может исходить только от членов одной семьи. Айша смотрит на них, вспоминая опыт встречи со своей семьей.

Стив обещает писать и отправить священную книгу и молитвенник своему двоюродному брату.

- «Я хочу отправить тебе Коран моей матери, - говорит он, - «и ее хамаил. Я хочу, чтобы они были у тебя. Я хочу, чтобы они были здесь»...

P.S.

Переводы на месте выполняли Анна Красницкая, Адам Якубовский, Зита Милькаманович, Анна Богданович, Сергей Мискевич, Дмитрий Радкевич, Мария Николаевна Васюкевич, Елена Иващенко, Бекир Шабанович, Алла Якубовская, Арина Шабанович, Лима Радкевич и Владимир Пашук, которые помогли американцам, репортеру и татарам лучше понять друг друга.

*Автор: Райан Ли Шусслер
Перевод: Анна Богданович
Адаптация: Сергей Мискевич*

Асаблівасці развіцця мусульманскай супольнасці ў XIX ст.

XIX стагоддзе – адметны перыяд гісторыі ісламу ў Беларусі. Пасля III падзелу Рэчы Паспалітай у 1795 г. было перарвана векавое адзінства народаў Беларусі, Літвы і Польшчы. Яны былі вымушаныя шукаць шляхі існавання ў новых умовах. Іх лёс падзялілі іншыя, нетытульныя этнасы: цыганы, яўрэі і татары. Апошнія складалі адзіную рэлігійную супольнасць, якая ў кітабах мае назву “умет Прарока” або “умет мусульманскі” (ар. *ummah* – грамада).

На некаторы час яна стала раз’яднанай. Раптоўна мусульмане былой Рэчы Паспалітай апынуліся на тэрыторыі адразу трох дзяржаў – Прускага каралеўства, Аўстрыйскай і Расійскай імперыі. Не ўсе татары, асабліва вайскоўцы, пажадалі застацца пад уладаю “заборцаў”, былых ворагаў. Частка жаўнераў татарскіх палкоў эмігравала на поўдзень, у асманскія ўладанні, дзе ў 1796 г., паводле звестак Пятра Бараўскага, у турэцкай Валахіі сярод польскіх эмігрантаў была значная група беларускіх татараў. Яны служылі ў турэцкай арміі, многія з іх падтрымлівалі сувязі з польскай эміграцыяй, былі эмісарамі, кур’ерамі, удзельнічалі ў баявых дзеяннях на Каўказе, у Італіі і Францыі. Адзін з такіх эмісараў, М. Ахматовіч, у 20-х гадах XIX ст. наведваў польскія двары на Украіне і заклікаў да паўстання супраць цара. Падчас нелегальных сходак ён узрушана прамаўляў: “У сталіцы Зыгмунта тлее падземны агонь, кіпіць лава і неўзабаве яна разальецца па ўсіх польскіх і літоўскіх землях. Так хоча Аллаг, інакш быць не можа. Паўстань, люд Божы!”. На жаль, далейшы лёс гэтых эмігрантаў-патрыётаў нам невядомы. Магчыма, яны засталіся жыць у Валахіі і суседняй Дабруджы, дзе атрымалі ад султана асады – зямельныя надзелы.

Прускай дзяржаве дасталіся землі Падляшша і Аўгустова, на якіх пражывала значная колькасць татараў-мусульман. У 1795 г. да надпрэзідэнта барона фон Шротэра звярнуўся іх прадстаўнік Януш Туган-Бараноўскі. Ён прапанаваў ад імя падляшскіх мусульман сабраць у прускую армію ўсе татарскія атрады. Ужо ў лістападзе таго ж году па даручэнні караля з Бараноўскім была падпісана дамова, якая тычылася асаблівых правоў і абавязкаў татараў, а таксама арганізацыі новага фармавання, строю і ўзбраення. У 1806 – 1807 гг. яны вызначыліся ў барацьбе Прусіі супраць Напалеона. Толькі пасля стварэння Варшаўскага герцагства, патрыятычна настроеныя татары ўступілі ў польскую армію.

А што ж стала з мусульманамі на землях Княства? Пасля інкарпарацыі земляў Рэчы Паспалітай усклад Расійскай імперыі, царскія ўлады спачатку палічылі татараў палякамі магаметанскай веры. Паступова заўважаецца імкненне ўрада заручыцца падтрымкай ці прынамсі нейтралітэтам татараў, супрацьпаставіць іх каталікам. Першым крокам на шляху да фаварытызацыі гэтай этнаканфесіянальнай групы стала пацверджанне Кацярынай II 30 кастрычніка 1794 г. усіх ранейшых правоў і прывілеяў насельніцтву ВКЛ, і асобная згадка ў ім пра літоўскіх татараў. “Маніфест аб далучэнні да Расіі Вялікага княства Літоўскага” 1795 г. таксама распаўсюджваў гарантыю вольнага вызнання веры не толькі на каталіцкую хрысціянскую большасць насельніцтва, але і на літоўскіх татараў-мусульман.

Аднак першапачаткова матэрыяльнае становішча мусульман у заходніх губернях было вартым жалю. Пасля падзення Рэчы Паспалітай афіцэры і салдаты старых татарскіх палкоў знаходзіліся ў адстаўцы. Хоць большасць з іх мелі невялікія хутары ці гаспадаркі, але да працы на зямлі татары-адстаўнікі былі нязвыклія.

У 1795 г. прыціснутае эканамічнымі цяжкасцямі мусульманскае насельніцтва былога ВКЛ выслала сваіх прадстаўнікоў да генерал-губернатора М. Рапніна з прашэннем аб фарміраванні татарскага палка ў расійскай арміі. У Літоўска-татарскі полк запісваліся не толькі татары, чыя радзіма апынулася ў складзе Расійскай імперыі, але і выхадцы з падляшскіх ўладанняў Прускага каралеўства, а таксама з польскіх земляў, занятых Аўстрыяй – Усходняй Галіцыі і Бельскага павета. Размяшчаўся ён ў Пінску да яго перадыслакацыі ў прыгарад Наваградка ў лютым 1802 г.

У час французскай навалы лёс беларускіх жаўнераў-мусульман набывае рысы трагізму, паколькі яны апынуліся па абодва ваюючыя бакі. Татарскі ўланскі полк, які кватараваў на Валыні, знаходзіўся ў складзе 3-й арміі генерала Тармасова, а ў Вільні быў створаны татарскі

эскадрон, які стаў пад штандары Напалеона. 2 жніўня 1812 г. Ваенны камітэт Камісіі часовага ўрада Вялікага княства Літоўскага звярнуўся са спецыяльнай адозвай да літоўскіх татараў. Вынікам гэтага закліку была арганізацыя эскадрону з ліку татараў-добраахвотнікаў і часткова з палонных мусульман рускай арміі.

Трэба прызнаць, як бы ні крытыкавалі царскі рэжым у Расіі, ён усё ж не чужаўся праяваў чалавечнасці і талерантнасці. Так, узімку і ўвесну 1818 г. па ўсёй Беларусі, у храмах розных канфесій праводзіліся ўрачыстыя набажэнствы за душу памерлага на эміграцыі Т. Касцюшкі. Пра адно такое набажэнства ў Мінскай мячэці паведамлялася ў газеце “Kurier Wileński”. Адзначалася, што на ім прысутнічалі разам губернска кіраўнікі, чыноўнікі і ўдзельнікі паўстання – афіцэры-ветэраны Юзаф і Эліяш Юшыньскія.

Адбыліся перамены ва ўзаемаадносінах рэлігіі і дзяржавы. Пасля далучэння беларускіх земляў Рэчы Паспалітай да Расіі мусульманскае насельніцтва спрабуюць падначаліць муфтыяту, створанаму ў 1783 г. пасля захопу Крыма. Пытанне аб падпарадкаванні мусульман вышэйшаму канфесійнаму органу ставілася некалькі разоў.

У 1831 г., пасля паўстання 1830 – 1831 гг. татары-мусульмане канчаткова былі падпарадкаваныя Таўрычаскаму (г. зн., крымскаму) магаметанскаму духоўнаму праўленню, створанаму яшчэ ў 1788 г. Праіснавала яно аж да скасавання ў 1925 г., таму прынамсі паміж беларускімі і крымскімі татарамі канфесійныя сувязі аднавіліся. У склад гэтай установы ўваходзілі муфтый – галава праўлення з асяроддзя вышэйшага духавенства і чальцы, да якіх адносіліся кадзій-эскер (намеснік муфтыя) і павятовыя кадзіі. Аднак з-за адсутнасці кадзіяў ў мусульман заходніх губерняў, сваіх прадстаўнікоў у Духоўным праўленні яны не мелі. Гэта ўсё ж не перашкодзіла даволі цесным сувязям з ім. Беларускія татары рэгулярна звярталіся ў сваю арганізацыю з просьбамі для зацвярджэння выпісак з метрычных кніг, зацвярджэння кандыдатаў на пасаду мулы і яго памочнікаў (муэдзінаў), па дазвол на збор сродкаў для будаўніцтва мячэцяў і з іншымі патрэбамі. Быў і адваротны працэс, калі праўленне цікавіў стан справаў аднесеных да яго людзей. Пасля Крымскай вайны (1853 – 1856 гг.) было неабходна сабраць звесткі аб мячэцях, якія захаваліся, колькасці прыхаджан, духавенстве, навучальных установах і г.д. На пасяджэнні праўлення 6 чэрвеня 1856 г. было вырашана звярнуцца з гэтай просьбай не толькі да кадзіяў Крыму, але і ў Мінскае, Гродзенскае, Віленскае, Валынскае, Падольскае і Ковенскае губернска праўленні. Такая канкрэтная акрэсленая геаграфія сферы адказнасці дадзенай установы вельмі важная для прынамсі прыблізнай ацэнкі колькасці і размеркавання мусульманскага насельніцтва ў заходніх губернях.

Менавіта ў XIX ст. на беларускіх землях адбываецца т. зв. “выпрабаванне шляхецтва”, падчас якога ўсім дваранам кожнай губерні належала даказаць сваё права на дваранства, атрыманае ад ранейшых гасудароў, або па чыне, ордэне, а таксама на тытулы. Сярод шляхты, якая мелася адстойваць свае правы, былі і літоўскія татары. На землях Беларусі і Літвы гэтыя справы татары вырашалі цягам усяго XIX ст., і даволі паспяхова. Гэтану спрыяла і салідарнасць з татарскай шляхтай прадстаўнічых органаў шляхецкага самакіравання і шэрагу прадстаўнікоў мясцовай адміністрацыі: дваранскія сходы ў адмысловых мемарыялах пацвердзілі прыналежнасць татараў да старадаўняй шляхты, а гродзенскі губернатар Бутоўт-Андрэявіч даводзіў сенату, што “літоўскія татары... усе ёсць прыродныя дваране і не трэба ім прасіць аб увядзенні ў дваранства, бо яны ўжо ўведзены найвышэйшым маніфестам [Кацярыны II]”. Наогул, для літоўскіх татараў сітуацыя, відавочна, складалася даволі спрыяльна.

Можа ўзнікнуць пытанне: чаму татарам-мусульманам даваліся пэўныя прывілеі і паслабленні пры доказе дваранства ды іншыя ільготы? Відаць, таму што расійскі ўрад схіляўся да меркавання, што яны, у адрозненне ад каталіцкай

Пасведчанне шляхецтва

шляхты, не стануць аказваць актыўную падтрымку нацыянальна-вызваленчаму руху. Дзякуючы знаходжанню ў дваранскім саслоўі татары маглі даслужыцца да вельмі высокіх грамадзянскіх чыноў або зрабіць бліскучую вайсковую кар’еру.

Тым не менш, мусульмане ўдзельнічалі ў паўстаннях XIX ст. супраць царскага ўраду. У 1830 – 1831 гг., як і ў 1812, яны былі па абодва бакі барыкад: належныя да войска Каралеўства Польскага – набаку інсургентаў, а тыя, хто служыў у рускай арміі – адпаведна на баку імперыі. Штопраўда, удзел у паўстанні прынялі толькі самыя актыўныя, пасіянарныя, так бы мовіць, мусульмане. Значная іх частка засталася абыякавай.

Мусульмане мелі дачыненне і да паўстання 1863 – 1864 гг. Яны, як правіла, рознымі шляхамі аказвалі падтрымку вызваленчаму руху. Пасля здушэння паўстання за ўдзел у ім былі сасланыя ў Сібір Стэфан Крычынскі, Амурат Ахматовіч. Аднак на гэты раз большасць мусульман у адносінах да паўстання прытрымліваліся прызнага нейтралітэту, пазбягаючы рэзкіх рухаў. Мажліва, таму пасля 1864 г., калі з грамадзянскай службы былі звольнены многія карэнныя жыхары, для мусульман было зроблена выключэнне.

У далейшым, калі нацыянальна-вызваленчы рух пачаў пераплятацца з сацыялістычным, асобныя прыхільнікі левых знаходзіліся і сярод мусульман заходніх губерняў. Аляксандр Сулькевіч прысутнічаў на з’ездзе польскіх сацыялістычных арганізацый у Парыжы, дзе была ўтворана Польская сацыялістычная партыя, а таксама ўдзельнічаў у нелегальным увозе прапагандысцкай літаратуры.

У цэлым, вельмі станоўча паўплывала на развіццё іслама тое, што тэрыторыя Беларусі ў XIX ст., за выключэннем падзеяў 1812, 1830-31 і 1863-64 гг., амаль не зазнала вялікіх смутаў і войнаў. Ва ўсялякім разе гэтыя эксцэсы не ідуць ні ў якае параўнанне з мінулымі і наступным за ім стагоддзем. Можна ўпэўнена сказаць, што для беларускіх мусульман гэта было стагоддзе спакою і асэнсавання свайго месца ў свеце. Гэты перыяд у заходніх губернях адзначаны паляпшэннем агульнай дэмаграфічнай сітуацыі, аб чым сведчыць і павелічэнне колькасці паселішчаў татараў, а таксама рост насельніцтва традыцыйных цэнтраў ісламу ў Беларусі і Літве.

Амаль адсутнічаюць мяшаныя шлюбы паміж мусульманамі і хрысціянамі. Рэдкімі былі пераходы з іслама ў хрысціянства. Па звестках мінскага губернатара, у 1848 – 1852 гг. у Наварудку было ахрышчана некалькі татарак. Яны прынялі каталіцтва добраахвотна і са згоды міністра ўнутраных спраў. Асобныя пераходы ў хрысціянства адбываліся і ў 1860-я гг. Па звестках канцылярыі гродзенскага губернатара ў 1905 – 1908 гг. быў адзначаны толькі адзін факт преахода з хрысціянства ў іслам. Паколькі такія пераходы расійскае заканадаўства забараняла, размова магла ісці толькі аб вяртанні ў веру тых, хто раней яе вызнаваў, але затым стаў хрысціянінам. В. Лінкевіч адзначае прычыны, якімі абумоўленыя рэдкія выпадкі змены мусульманамі свайго веравызнання: прыхільнасць татараў да сваіх нацыянальных традыцый і рэлігіі; адсутнасць з боку дзяржавы і хрысціянскага духавенства якой-небудзь мэтанакіраванай дзейнасці па хрысціянізацыі мусульман, а таксама адсутнасцю сур’ёзнага ўціску ў дачыненні да ісламу; негатыўным стаўленнем былых адзінаверцаў да тых, хто змяніў сваё веравызнанне.

У XIX ст. пашыраюцца разнастайныя сувязі мусульман заходніх губерняў з адзінаверцамі – прадстаўнікамі мусульманскіх народаў Kryма, Каўказа, Паволжа, Сярэдняй Азіі. Літоўскія татары ўступалі ў шлюб з азербайджанкамі, дагестанкамі і нават турчанкамі. Архітэктар Стэфан Крычынскі атрымаў званне прыдворнага архітэктара хівінскага хана (які быў васалам Расійскай імперыі). Вядомы крымскататарскі асветнік Ісмаіл Гаспрынскі ў брашуры “Рускае мусульманства” (1881 г.) засведчыў, што “літоўскія татары – найлепшыя татары Расіі і стаяць на чале мусульманства па культуры і адукаванасці. Было б вельмі пажадана далучыць іх дзейнасці сярод іншых мусульман Расіі”.

Ісмаіл Гаспрынскі і яго нарыс «Русское мусульманство»

Такім чынам, у XIX стагоддзі ў развіцці ісламу на Беларусі адбываюцца значныя перамены: мусульмане заходніх губерняў далучаюцца да грамадска-палітычных працэсаў на дадзенай тэрыторыі, атрымліваюць шэраг палітычных правоў; адбываецца інстытуалізацыя адносін паміж дзяржавай і рэлігіяй (праз утварэнне спецыялізаванай дзяржаўнай установы – муфтыята); пачынаецца навуковае даследаванне феномену мірнага шляху развіцця ўзаемаадносін паміж мусульманамі і немусульманамі; урэшце, з гэтага стагоддзя паходзяць многія помнікі ісламскай культурнай спадчыны, у першую чаргу перапісваюцца даўнія рукапісы і ўзводзяцца культывыя пабудовы. Гэта, бясспрэчна, знакавы перыяд гісторыі ісламу ў Беларусі.

Такім чынам, у XIX стагоддзі ў развіцці ісламу на Беларусі адбываюцца значныя перамены: мусульмане заходніх губерняў далучаюцца да грамадска-палітычных працэсаў на дадзенай тэрыторыі; адбываецца інстытуалізацыя адносін паміж дзяржавай і рэлігіяй (праз утварэнне спецыялізаванай дзяржаўнай установы); пачынаецца навуковае даследаванне феномену мірнага шляху развіцця ўзаемаадносін паміж мусульманамі і немусульманамі; урэшце, з гэтага стагоддзя паходзяць многія помнікі ісламскай культурнай спадчыны, у першую чаргу рукапісы і культывыя пабудовы беларускіх мусульман. Значэнне XIX ст. як знакавага перыяду гісторыі ісламу ў Беларусі бясспрэчна.

Давыд Радкевіч

Давыду Шчансавічу – 90

Я пазнаёміўся з Давыдам Мустафавічам Шчансавічам у 1954 годзе, калі ён прыехаў з Наваградка ў Коўна з пані Айшай Ахмеравай-Халецкай. Сама Айшажыла разам з сынам у Вільні і была малодшай дачкой Юзафа Халецкага, імама ў Вільні да 1922 г.

У гэты ж час у Коўне жыла спадарыня Фаціма Базарэўская, дачка адной са старэйшых сяцёр Корсак. Яна ўжо каля 10 гадоў была ўдавой і мела трох дарослых дзяцей – дачок Тамару, Алену і сына Леона. Адночы да яе ў госці прыйшла Айша Ахмерава з Давыдам. Давыд быў кавалер, і праз пэўны час пасля знаёмства з Фацімай ён зразумеў, што гэта той чалавек, з якім можна звязаць свой лёс. Яны ажаніліся і пасяліліся ў Коўне.

Сёння такія шлюбы не з'яўляюцца дзіўнымі, але ў 1954 годзе гэта стала нечаканасцю для ковенскіх татар. Жаніх быў маладзейшы за нявесту на дзесяць гадоў. Шмат хто з нашых землякоў не верыў, што такія шлюбы могуць быць трывалымі, але жыццё паказала іншае. Шчансавічы шчасліва пражылі разам больш за 40 гадоў да самай смерці Фацімы.

Давыд нарадзіўся ў Дзелятычах на Наваградчыне, недалёка ад цудоўнага возера Свіцязь. Скончыў польскамоўную гімназію ў Наваградку, а затым курсантскую школу.

Хацеў працягнуць кар'еру афіцэрам войска Польскага і марыў пра службу ў 13-й татарскай эскадры ў Вільні, дзе вайсковую службу праходзіла большая частка татарскай моладзі.

Давыд Шчанснoвiч (стаiць першы справа) са сваякамі ў Iўi.

На жаль, калі Давыду было 25 гадоў, пачалася Другая ўсясветная вайна, частку заходняй Беларусі далучылі да БССР, другую частку – да Літвы, якая таксама стала савецкай. З верасня 1939 да чэрвеня 1941 хаваўся ад савецкіх уладаў, бо, з'яўляючыся былым польскім вайскоўцам, мог быць высланы або расстраляны.

Падчас нямецкай акупацыі жыць не стала лягчэй, бо ў любы момант маглі забраць на прымусовую працу ў Рэйх. Адным словам, Давыд перажыў усе "радасці" таго перыяду, таму і не жаніўся. Быў у добрых стасунках з Мяр'емай, сястрой Якуба Аляксандравіча Смайкевіча, вядомага ў Наваградку гандляра. Неўзабаве пасля вайны сям'я Смайкевічаў пераехала ў Польшчу, дзе Мяр'ема выйшла замуж за паляка па прозвішчы Філон і пераехала ўва Ёроцлаў, дзе жыла да смерці ў 2001 годзе. Пасля няўдалай гісторыі кахання Давыд жыве адзін на працягу амаль 10 гадоў, пакуль не пазнаёміўся ў Літве з Фацімай Базарэўскай.

Давыд не размаўляў па-літоўску, таму пасля пераезду ў Коўна доўга не мог знайсці працу. Пайшоў вучыцца на фрэзероўшчыка ў майстэрню нядаўна створанага радыёзавода. Хутка стаў спецыялістам высокага класу і добра вывучыў літоўскую мову, але гаварыў з характэрным беларускім акцэнтам. Працаваў на заводзе да самай ліквідацыі ў 1990 годзе.

Каля 1970-га года Шчанснoвiчы прадалі старую хату і пасяліліся з дзецьмі ў кватэры на вуліцы Бараноўскага. Галоўным захапленнем Давыда сталі шахматы. На той час я хадзіў у шахматны гурток і выступаў у розных спаборніцтвах. Давыд амаль заўсёды назіраў за маёй гульні, а на наступны дзень мы падрабязна абмяркоўвалі яе дома.

Акрамя таго, у нашым доме праходзілі лакальныя шахматныя баі паміж маім бацькам Аляксандрам Іванавічам Макавецкім, а таксама Янам Жаўняроўскім (мужам Алены Аляксандраўны Янушэўскай) і Давыдам Шчанснoвiчам. Мой бацька і Ян Жаўняроўскі не хацелі мірыцца, і кожны адстойваў сваю праўду. Яны гулялі хутка, але рабілі шмат памылак.

Паступова Давыд паглыбляўся ў гульні, максімальна аналізаваў яе і перамагаў. Акрамя таго, апаненты не вытрымлівалі доўгага чакання і рабілі яшчэ больш памылак. Было вельмі цікава назіраць на розныя тактыкі апанентаў.

Пасля аднаўлення незалежнасці Літвы Давыд актыўна прымае ўдзел ў рамонце мячэці ў Коўне. Добра ведаў малітвы і чытаў Кур'ан.

Давыд заўсёды сумаваў па сваёй радзіме, часта наведваў у Іўі сына сястры Халімы – Якуба Аляксандравіча, але пасля 1991 новая мяжа стварыла цяжкасці для такіх стасункаў.

Сын Фацімы, Леон Базарэўскі, памёр ад завалу сэрца, а дачкі пераехалі ў Вільню. Пасля гэтага і Шчанснoвiчы прадалі кватэру ў Коўне і перабраліся ў сталіцу. Напрыканцы

свайго жыцця Фаціма страціла зрок, але мела добрую памяць. Памерла ў 2000 годзе і была пахаваная на мізары ў Рэйжах. Давыд застаўся адзін, але яго часта наведвалі дочки Фацімы.

*Рамуальд Аляксандравіч Макавецкі,
LietuvosTotoriai (Літоўскія татары), №84, 2005
Пераклад: С. Міскевіч*

З жыцця мусульманскай супольнасці аколiцы Мураўшчызна

На сённяшні дзень мусульманская парафія Іўя займае другое месца пасля Мінска па колькасці вернікаў і з'яўляецца дэ-факта татарскай сталіцай Беларусі. Але яшчэ ў міжваенны час гэта была тыповая аколiца з багатай гісторыяй.

Зараз цяжка сказаць, калі дакладна з'явіліся татары на Іўеўшчыне. Рэестр дакументаў Радзівілаў на маёнтак Іўе за 1561 год дае звесткі, што на вуліцы Віленскай у напрамку Ліпнішак жылі татарскія сем'і, і згадваліся гаспадары: Самуэль, Радлінскі, Корсакі, Давыд, Танзіля, Захар, Самуэль, Хава, Жанна Ёланова Мустафава Талькоўскія, Давыд, Эльяш, Урыяшыха Кначэвічы, Сафар Меляхоўскі, Асан Міскевіч, Самуэль Некрашэўскі, Ахмэт, Эльяш, Давыд, Мустафа і Самуэль Мількоўскія, Самуэль Яламоўскі, Кадахмэтавічы, Радлінскія, Акмінскія, Сабалеўскія, Давыдоўскія, Кудзеўскія і іншыя. Большасць з гэтых прозвішчаў не захавалася да нашага часу, іншыя перасяліліся з Іўя ў больш аддаленыя паселішчы ВКЛ.

Пазней, паводле загаду ўладальнікаў маёнтка Іўе, татараў перасялілі з мястэчка ў аколiцу на поўдзень ад Іўя, якая затым атрымала назву Мураўшчызна. Доўгі час татары, з'яўляючыся мусульманамі, не мелі ўласнай мячэці і ўваходзілі ў склад парафіі Даўбуцішкі. Мелі пэўную аўтаномію, бо выбіралі ўласнага імама. Заснавалі стары мізар каля вёскі Паўлаўшчына, а два мізары ў Мураўшчызне і адзін новы мізар, які з'яўляецца дзейным да нашага часу.

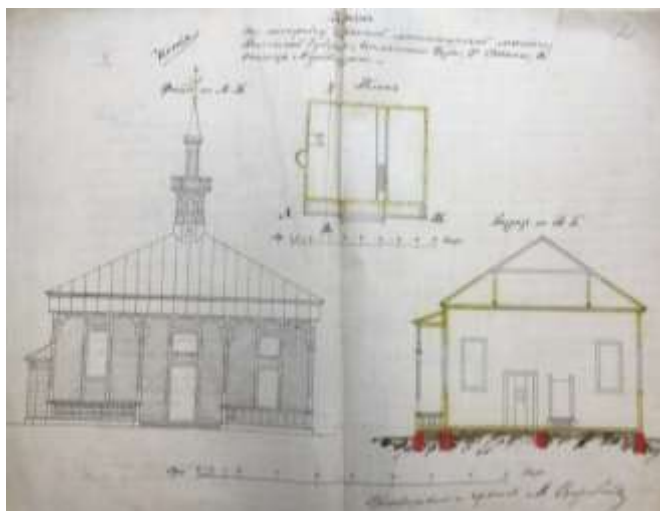
На XIX ст. татары жылі не толькі ў аколiцы Мураўшчызна, але і ў некаторых вёсках, фальварках і хутарах наваколля – Ліпнішках, Бакштах, Пажыжме, Ценнокоўшчыне і г.д.

26 снежня 1880 года вернікі-мусульмане аколiцы Мураўшчызна ў складзе 36 гаспадароў выбралі камітэт для збору грошаў на будаўніцтва мячэці, у які сярод іншых увайшоў і выканаўца абавязкаў імама Мустафа Якубавіч Рафаловіч. Ён займаў гэтую пасаду і раней, але невядома, з якога часу. Акрамя яго, у камітэце былі Якуб Мустафавіч Шабановіч, Якуб Мустафавіч Александровіч і Мустафа Ібрагімавіч Багдановіч.

Паводле першагнага праекту мячэць уяўляла сабою драўляны будынак на каменным падмурку, у плане – квадратнай формы, з навесам над уваходам і парэнчамі. Невядома, ці быў рэалізаваны гэты план, бо на фотаздымках 1930-ых гадоў вонкавы выгляд мячэці быў іншы.

Будоўля мячэці завяршылася ў 1884 годзе пры актыўнай фінансавай дапамозе ўладальніцы маёнтка Іўе Эльфрыды Аўгуставы Замойскай.

Невядома, што стала з імамам М. Рафаловічам, бо ўжо ў 1884 годзе пасля пабудовы ўласнай мячэці ў Мураўшчызне склалася двоеўладдзе: частка татараў Мураўшчызны абрала імамам Мустафу Ібрагімавіча Багдановіча, якога ТМДП (Таўрыцкае магаметанскае духоўнае праўленне) зацвердзіла 25 верасня 1884 года, і Бякіра Мустафавіча Рафаловіча. Варта адзначыць, што яны абодва вялі

рэлігійныя справы мясцовых мусульман яшчэ да пабудовы мячэці і актыўна прымалі ўдзел падчас будоўлі.

ВГП (Віленскае губернскае праўленне) 4 ліпеня 1886 забараніла ім абодвум выконваць абавязкі імамаў, бо “не былі зацверджаныя ВГП”. Пасля гэтага службы ў мячэці спыніліся, і вернікі (29 гаспадароў) 3 ліпеня 1887 года звярнуліся ў ВГП для вырашэння гэтай справы. Тым не менш, у 1887 годзе імам М. Багдановіч стаў весці метрычныя кнігі, куды занатоўваў звесткі пра народжаных, памерлых, шлюбы і разводы. Ён дэ-факта займаў пасаду імама ажно да 1889 года, калі ў метрычных кнігах выканаўцам абавязкаў імама сталі пісаць Рафаловіча.

Мустафа Ібрагімавіч Багдановіч быў родам з Наваградка, меў жонку Фаціму і двух сыноў – Якуба 1858 г.н. і Халіля 1862 г.н. Сын Халіля – Ях’я Багдановіч – пазней займаў пасаду муэдзіна мячэці ў пасляваенны час. Нашчадкі імама на сённяшні дзень жывуць у Іўі, Мінску, Наваградку, і нават у ЗША.

У 1889 годзе Саліх Аляксандравіч Рызвановіч, знаны вернік Мураўшчызны, які з’яўляўся куратарам усіх мясцовых татараў, пісаў у ТМДП, што перавагу трэба аддаць Рафаловічу, як чалавеку маладому. Подпісы за яго паставілі 83 вернікі Мураўшчызны. 13 жніўня 1891 Рафаловіча зацвердзілі на гэтай пасадзе, а 21 снежня 1891 года ў яго прымаў прысягу імам Даўбуцішак Мустафа Смайкевіч. 12 сакавіка 1893 Б. Рафаловіч звярнуўся ў Ашмянскую павятовую ўправу з патрабаваннем выдаць яму пячатку імама, але атрымаў адмову, бо “у імамаў Мураўшчызны пячаткі ніколі не было”.

Пра імама Бякіра Рафаловіча вядома не надта шмат. Так, у метрыках можна знайсці толькі ягоны подпіс. Нашчадкі сцвярджаюць, што ён меў дзвюх жонак, але сярод дакументаў выявілі імя толькі адной з іх – Розы з Сафарэвічаў¹⁴. Меў дачок Мяр’ему ў Іўі і Аміню ў Ласавічах. Выконваў свае абавязкі ў мячэці Мураўшчызны нядоўга, бо ў 1898 пераехаў на пасаду імама ў акаліцу Даўбуцішкі – на той час асяродак найбуйнейшай парафіі, дзе служыў амаль чвэрць стагоддзя і быў пахаваны на мясцовым мізары побач з жонкамі.

Пасля пераезду Рафаловіча на пасаду імама ў Даўбуцішкі вернікі Мураўшчызны 3 красавіка 1898 года мусілі сабраць сход, дзе выбралі Івана Якубавіча Шабановіча на пасаду імама. Затым яны ўпаўнаважылі Саліха Аляксандравіча Рызвановіча падаць неабходныя паперы ў павятовыя, губернскія органы і ў ТМДП, што ён і зрабіў 13 траўня 1898 года. Подпісы ў акце выбараў імама паставілі 74 чалавекі, сярод якіх 22 падпісаліся арабскім пісьмом, а 24 не ведалі аніякага пісьма, і за іх подпісы паставілі іншыя татары.

Разгляд справы ішоў досыць доўга. Так, толькі ў 1900 годзе ашмянская паліцыя сабрала зветскі, што ў Мураўшчызне жыве 71 татарская сям’я (241 вернік), а новаабраны імам ніколі не быў падсудным, таму перашкодаў для зацвярджэння яго на пасадзе няма.

Неаднаразова імам Іван Шабановіч, як і Б. Рафаловіч да яго, пісаў лісты ў павятовыя і губернскія органы з мэтай дамагчыся, каб яму як імаму выдалі пячатку. Ён спасылаўся на імамаў іншых мячэцяў, такіх як Лукішскай, якія такімі пячаткамі валодалі. Але ўлады пячатку не давалі цягам амаль дзесяці гадоў.

Метрычныя кнігі мячэці ў Мураўшчызне вяліся без перапынку да Першай усясветнай вайны. У іх запісваліся звесткі не толькі пра мясцовых мусульман, але і пра жыхароў навакольных паселішчаў – Дзелятыч, Пажыжмы, Суботнікаў, Беліцы, Бакштаў, Карэліч, Леанполля і інш. Пазначаліся таксама дзеці, што нарадзіліся ў ЗША і прыехалі на радзіму. Варта адзначыць, што міграцыя паміж Мураўшчызнай і ЗША пачалася яшчэ ў канцы XIX ст., а найбольшы росквіт атрымала перад пачаткам Першай усясветнай. Татары з Мураўшчызны стварылі ў 1907 годзе першую ў Новым свеце мусульманскую арганізацыю, якая існуе і зараз.

Ваеннае ліхалецце скончылася ў 1921 годзе падпісаннем дамовы ў Рызе, пасля якой Мураўшчызна, Ашмяншчына і Наваградчына, апынуліся на тэрыторыі Другой Рэчы Паспалітай. Паступова вярталася мірнае жыццё, некаторыя татары з Мураўшчызны перасяліліся ў Ільянова, Станевічы і іншыя паселішчы, аднавілася сувязь з ЗША. Актыўна

¹⁴ Метрычны запіс аб смерці дачкі імама - Шабановіч (Рафаловіч) Мяр’емы Бякіраўны (1879 - 1937).

ішла хутарызацыя, і шмат хто з татараў набыў зямлю ў ваколіцах Мураўшчыны – “за балотам”, у “Асінніку”, каля Паўлаўшчыны, Хованшчыны і г.д.

Дзякуючы трывалым кантактам паміж сваякамі ў ЗША і Мураўшчыне, 5 красавіка 1922 года амерыканскія татары сабралі сродкі на рамонт мячэці, і за іх быў адрамантаваны мінарэт.

Наладзілі рэлігійную адукацыю дзяцей у школцы, а абавязкі годжага выконваў Ян Сюляйманавіч Рафаловіч (1870 - 1943).

20 ліпеня 1934 года Мураўшчызну наведаў муфтэй міжваеннай Польшчы Якуб Сюляйманавіч Шынкевіч. З ім на чале вернікі прачыталі малітву за душу Эльфрыды Замойскай, а затым урачыста адкрылі мемарыяльную шыльду у гонар графіні ў прысутнасці ейнага сына Томаша, тагачаснага ўладальніка маёнтка Іўе. Адкрыццё прымеркавалі да 50-ых угодкаў мячэці. Пан Томаш таксама паспрыяў татарам Мураўшчыны, ахвяраваўшы на агароджу вакол мізара.

21 кастрычніка 1935 года імам Іван Шабановіча памёр, а ягоныя абавязкі стаў выконваць былы муэдзін Алі Самуілавіч Шабановіч (? - 1947). Новым муэдзінам абралі Гамбера Іванавіча Рафаловіча (1894 - 1964), які да гэтага выконваў абавязкі годжага і імама ў вёсцы Сорак татар. У канцы 1930-ых гадоў муэдзінам стаў Мустафа Аляксандравіч Шабановіч (1907 - 1996).

З пачаткам Другой усясветнай вайны, якая пачалася ў верасні 1939 года, абавязкі імама ў Мураўшчыне стаў выконваць Ях'я Халілевіч Багдановіч (1901 - 1982), а крыху пазней на пасаду імама быў абраны былы муэдзін Мустафа Аляксандравіч Шабановіч.

Пасля 1939 года Мураўшчызна ўвайшла ў склад БССР і была далучаная асобнай вуліцай, Савецкай да мястэчка Іўе. Старыя мізары на захад ад Мураўшчыны апынуліся на новай вуліцы – Леніна.

На М. Шабановіча выпаў самы складаны перыяд для мусульманскай парафіі – ваенны і пасляваенны, калі рабіліся шматлікія спробы адабраць будынак мячэці ў вернікаў. Займаў гэтую пасаду вельмі доўгі час. Меў жонку Фаціму Рызвановіч і дзяцей Якуба, Аміню, Хадыджу, Алея і Халіму.

У пасляваенны час, нягледзячы на спробы забраць будынак мячэці ў вернікаў, службы не спыняліся. Мячэць нават трапіла ў спіс помнікаў дойлідства Маладзечанскай (зараз Гродзенскай) вобласці БССР. Не спынялася таксама і навучанне дзяцей у годжых. Стары будынак школы (сучасны адрас: Савецкая, 124) у вернікаў забралі і пасялілі там людзей, але навучанне працягвалася па хатах і ў доме годжага. Не спынялася таксама і традыцыя перапісвання рэлігійных кніг – хамаілаў, далавараў, граматак і г.д.

У пасляваенны час падчас рамонт частковы быў зменены вонкавы выгляд мячэці. Так, знік балкон над уваходам.

Што да шматлікіх хутароў, то падчас калектывізацыі і ў пазнейшы час іх амаль усе перанеслі назад у Мураўшчызну. Такі ж лёс напаткаў і фальварак Ільянова на Лідчыне, калі татараў прымусілі пераехаць у Іўе, Ашмяны і Ліду. У Мураўшчызне з’явіліся новыя вуліцы прама на татарскіх агародах, і маладыя сем’і сталі актыўна набываць на іх участкі. Татарам даводзілася працаваць ў калгасе або ўладкоўвацца на службу ў мястэчка.

Пасля 1991 года з’явілася магчымасць набыць зямлю ў ваколіцах горада, таму Мураўшчызна па тэрыторыі вырасла яшчэ больш. Сталі спецыялізавацца на агародніцтве і дасягнулі на гэтай дзейнасці вялікіх поспехаў. На сённяшні дзень цяплічныя памідоры з’яўляюцца іўеўскім брэндам.

Пасля М. Шабановіча ў 1994 годзе імамам быў абраны Самуіл Аляксандравіч Шабановіч (1929 - 2012), сын даваеннага імама і былы муэдзін з 1976 года. Затым яго замяніў былы муэдзін Сюляйман Гамберавіч Рафаловіч (1940 - 2015), а потым імамам стаў Адам Сюляйманавіч Радзецкі, які выконвае абавязкі і зараз. Муэдзін – Мустафа Якубавіч Шабановіч.

Старшынёй парафіі доўгі час быў Мустафа Якубавіч Радкевіч з Даўбуцішак. Пры ім аднавілі навучанне дзяцей у новым будынку школы, рабілі рамонт мячэці. На сённяшні дзень старшыня парафіі – Іван Мацвеевіч Шабановіч.

Сяргей Міскевіч

Спадчына і рэлігія

Нам даслала ліст пані Rosemary Radlinska з Амерыкі, ў якім яна дзеліцца сваімі ўспамінамі пасляваеннага часу пра жыццё татарскай супольнасці Нью-Ёрка, згадвае імамаў, традыцыі, навучанне дзяцей і балі на Байрамы. Друкуем тэкст у перакладзе на родную мову беларускіх татараў.

Шмат хто з гадамі пачынае аналізаваць сваё жыццё, разважаць пра мінулае, згадваць падзеі і ўчынкі даўніны. Так і ў мяне ў апошні час усё часцей і часцей паўстаюць перад вачыма постаці і вобразы пасляваеннага часу, звязаныя з татарскай супольнасцю Нью-Ёрка.

У нас ёсць мячэць у Брукліне, якую набылі шмат гадоў таму, калі ўпершыню сюды прыплылі, нашыя продкі. Калі я была маленькай дзяўчынкай і расла ў Уільямсбургу (Брукліне), я бывала ў мячэці шмат разоў, бо мае бацькі былі мусульмане, да таго ж, аднаго паходжання – з татараў Мураўшчызны.

Памятаю, як нам даводзілася апрацаваць хусцінкі на галаву, здымаць абутак і паднімацца па стромкіх прыступках на другі паверх у мячэці. Там сядалі за заслонай, якая аддзяляла мужчынскую (пярэдняю) і жаночую паловы, на падлогу і чакалі пачатак малітвы. Я памятаю, як рабіла намаз, чытала малітвы і слухала імама, а потым, спусціўшыся па стромкай лесвіцы, глядзела на мора абутку, спрабуючы знайсці свае чаравікі.

Хоць я і не разумела сэнсу слоў, якія я чытала, я ведала, што гэта былі малітвы. Пасля таго, як мая бабуля пайшла з жыцця, я была ў такім смутку, што вырашыла: прыйшоў час хадзіць на вечаровыя заняткі па пятніцах у мячэць, каб даведацца больш пра рэлігію. Па праўдзе кажучы, я ніколі не чытала Кур'ан і не трымала пост у месяц Рамадан, і, прызнаюся, нават ела свініну і малюскаў. Я толькі ведала, што была мусульманкай, што нашыя сімвалы – паўмесяц і зорка, што мы адрозніваліся ад іншых жыхароў вуліцы сваімі кулінарнымі традыцыямі і некалькімі іншымі рэчамі.

Першым маім настаўнікам рэлігіі (годжым) быў Алей Захаравіч Ясінскі родам з Клецку, які адначасова выконваў абавязкі імама. Я паспрабавала вучыць арабскую мову, але, калі я спыталася ў яго пра сэнс словаў і выразаў, ягоны адказ быў: “Проста чытай”. Мяркую, што ён сам нават не ведаў, што азначалі арабскія словы. У асноўным, навучанне ў школьцы ўяўляла сабой запамінанне малітваў. Імам меў моцны акцэнт, але малітвы па-арабску чытаў чыста.

Калі я вырасла, то далучылася да Таварыства¹⁵ і знайшла там шмат новых сяброў, якія мелі аднолькавыя культурныя і рэлігійныя традыцыі. Я думаю, што мае бацькірадаваліся і ганарыліся мною, бо ў той час усе старэйшыя хацелі, каб іх дзеці жаніліся і выходзілі замуж толькі з прадстаўнікамі нашай рэлігіі. Я заўсёды хадзіла на танцы, яшчэ з таго часу, як была маленькай дзяўчынкай. Я памятаю ўсіх, хто прыходзіў на балі ў Grand Paradise у Брукліне, хто танцаваў, сядзеў на лаўках, гутарыў з сябрамі.

Нашым вялікім задавальненнем было глядзець, як сёстры Элен і Элэйн Лебедзь выконваюць танец “Казака”. Праз гады мой бацька і сястра таксама танцавалі “Казака” кожны раз, у той час як усе кружыліся вакол іх, пляскалі ў далоні і ўсміхаліся. У задняй частцы памяшканнястаялі сталы з ежай, якую прыносілі з сабою гаспадыні. Памятаю, як я дапамагала ў арганізацыі такіх вечароў, прадавала кветкі на ўваходзе.

Добра памятаю адзін такі балі. Усе сабраліся а дзвятай гадзіне вечара. Музычны гурт граў разнастайную жывую музыку, сярод якой мне найбольш падабалася полька. Я назірала, як мой бацька танцаваў з мамай, а потым з іншымі жанчынамі. Ён быў выдатным танцорам. Я хадзіла на танцы на працягу многіх гадоў, нават тады, калі людзей станавілася ўсё менш і менш. Шмат хто з нас, які я сама, звязаў сваё жыццё з людзьмі іншай рэлігіі.

Я працягвала хадзіць па пятніцах увечары ў мячэць (якую мы звалі Джамія) на заняткі, і ў нас быў новы настаўнік – дзядзька Эіб¹⁶. Я шмат чаму навучыўся ў гэтага паважнага і

¹⁵ Амерыканскае Магаметанскае Таварыства (American Mohammedan Society).

¹⁶ Імам Ібрагім-хаджы Сюляйманавіч Радкевіч (1918 - 1984).

сур'ёзнага чалавека. Пазней я даведалася, што ён быў сваяк маёй маці. Гэта і не дзіўна, бо ўсе мы былі сваякамі, або, як казалі мае бацькі, “нашымі людзьмі”.

На кухні ў будынку мячэці. Нью-Ёрк.

Паступова прыходзіў заняпад нашай супольнасці. Мячэць апусцела. Людзі выязджалі і выходзілі замуж за «чужынцаў» (менавіта так нашы бацькі называлі людзей, якія не былі мусульманамі), знікаючы ў вялікім моры амерыканскага катла. Мы таксама часам саромеліся называць сябе мусульманамі, хавалі сваё паходжанне ад “чужынцаў”.

Нашым апошнім імамам “са сваіх” быў выдатны чалавек Адам Мустафавіч Александровіч, які прыехаў у ЗША ўжо ў пасляваенны час з Клецка. Ён быў добрым і чулым чалавекам, і ніколі не сварыўся. Яго бацька быў даваенным імамам у Клецку, а брат зараз жыве ў Беларусі і прымае актыўны ўдзел у рэлігійным жыцці. Наша бруклінская мячэць збірала сродкі, каб там,

у Мінску, пабудавалі мячэць.

Памятаю, калі хто-небудзь з Таварыства паміраў, жанчыны заставаліся ў мячэці і ўсю ноч гатавалі ежу для жалобнага стала. Жанчыны таксама мылі нябожчыка. Мужчыны маліліся, везлі цела на мізар і хавалі, а жанчыны займаліся на кухні, ставілі сталы. Больш за ўсё я памятаю смак булак, што пяклі ў мячэці ў якасці садагі. Бацькі заўсёды бралі булкі з сабою дахаты, каб пачаставаць дзяцей. Зараз на пахаванні прыходзіць мала людзей.

Адам Александровіч захварэў, і нам давялося запрасіць імама з турэцкай мячэці для выканання малітваў і пахаванняў. Мой бацька ў 21 год стаў сакратаром Таварыства, і цягам 65 гадоў ён займаў пасады кантралёра, фінансавага сакратара, а потым скарбніка. Таму, калі ён памёр, сабраліся амаль усе “нашы людзі”. Я тады была вельмі ўражаная. Сябры, сваякі, знаёмыя... Шмат хто прыехаў здалёк, з іншых штатаў, нават тыя, хто ніколі не з'яўляўся на балях і ў мячэці. З сям'ёй і сябрамі нам было камфортна. Гэта мы ніколі не забудзем.

Побач з мячэццю знаходзіцца дом, які належыць Таварыству. Жывуць там бясплатна, а за гэта даглядаюць мячэць. Я не памятаю ўсіх жыхароў, ведаю толькі, што Рычы і Флорэнс трымалі мячэць у бездакорным стане і ганарыліся ёю. Пасля іх там жыў Алан з жонкай. Ён вельмі непакоіўся за мячэць пасля сумна вядомых падзей 11 верасня, калі амерыканцы сталі лічыць усіх мусульман тэрарыстамі. На жаль, Алан пайшоў з жыцця, таму зараз там жывуць Аліса Радкевіч¹⁷ з мужам.

На сённяшні дзень мячэць стаіць пустая. Людзі збіраюцца толькі на пахаванні і вялікія святы. Некалькі людзей, што кіруюць мячэццю, вельмі стараюцца вярнуць людзей, аднак у наш час усе альбо жывуць занадта далёка і занятыя сваімі справамі, альбо проста не цікавяцца жыццём супольнасці. Некаторыя нават перайшлі ў іншую рэлігію.

Што да мяне, то я адчуваю, што я не добрая мусульманка, аднак вельмі ганаруся сваім паходжаннем, продкамі, нашай спадчынай і тымі, хто не пабаяўся прыехаць сюды, ў Амерыку, каб пачаць новае жыццё. Я шаную іх у сваім сэрцы, і ў мяне заўсёды застануцца цудоўныя ўспаміны пра дні, якія прайшлі сярод маіх сяброў з супольнасці.

Імам Адам Александровіч зараз знаходзіцца ў доме старых. Яго дачка падтрымлівае з намі сувязь. Я шаную яго, бо ён – наш адзіны жывы імам.

Р. Радлінская

Пераклад і адаптацыя: С. Міскевіч

¹⁷ Сакратар Таварыства, унучка імама Ібрагіма-хаджы Радкевіча.

Вытокі самакіравання татараў ВКЛ

Татары-мусульмане на землях ВКЛ жывуць ужо не адно стагоддзе, захоўваючы сваю рэлігію – Іслам. Доўгі час яны мелі аўтаномію і нікому не падпарадкоўваліся, і толькі ў 1821 годзе, пасля захопу Рэчы Паспалітай Расейскай Імперыяй, усіх мусульман былога ВКЛ падпарадкавалі Крымскаму муфтыяту. З гэтага часу ўсе суполкі мусілі звяртацца ў Крым для зацвярджэння імамаў, атрымання дазволу на рамонт і будаўніцтва мячэцяў, высылалі метрычныя запісы і г.д. Такі парадак існаваў ажно да Першай усясветнай вайны, калі і юрыдычна, і фактычна большасць мусульманскіх суполак засталіся самі па сабе.

Разгледзім на прыкладзе татараў Віленшчыны, якія былі перадумовы для з'яўлення ўласнага муфтыяту татараў ВКЛ у міжваенны перыяд. Так, з пачаткам Першай усясветнай вайны ў 1914 годзе вялікая колькасць татараў трапіла ў войска і змагалася на франтах. Даволі значная колькасць выехала ў ЗША. Цывільнае насельніцтва з тэрыторыі Беларусі прымусова перасялілі, і татары трапілі ў 3 буйныя цэнтры эвакуацыі – Казань, Арэнбург і Крым, а невялікая колькасць засталася ў Мінску, Смаленску і г.д. Ваенныя дзеянні знішчылі большую частку будынкаў, не пашкадавалі і мізары, якія часта выкарыстоўвалі пад абарончыя збудаванні.

Канец вайны ў 1918 годзе не прынес міру на нашыя землі, бо распачалася савецка-польская вайна, а ў месцах эвакуацыі ішла вайна грамадзянская. І толькі пасля 1921 года, у міжваенны перыяд, большая частка людзей змагла вярнуцца дахаты. Па-першае, давялося аднаўляць разбураныя гаспадаркі, палеткі і агароды, па-другое, ўлічваючы высокі ўзровень свядомасці, трэба было наладжваць і рэлігійнае жыццё. Тут былі пэўныя цяжкасці, бо цалкам змяніліся ўмовы жыцця ў новай дзяржаве – Другой Рэчы Паспалітай, а былы Крымскі муфтыят расфармаваўся.

Мячэці ў Відзах, Студзянцы, Мядзелі, Некрашунцах і іншых месцах ужо не існавалі, бо іх знішчылі падчас вайны. Часткова былі пашкоджаныя мізары ў Відзах і на Ластаі. Не вярнуўся з эвакуацыі імам Хасень Ільясевіч з Відзаў, іншыя імамы пераехалі, метрычныя кнігі і пячаткі большасці мячэцяў зніклі, улік немаўлят, шлюбаў і памерлых не вёўся. Структура рассялення людзей па парафіях таксама змянілася – назіралася перасяленне з хутароў і фальваркаў у буйнейшыя паселішчы.

Улік насельніцтва з'яўляўся важнай задачай для любой дзяржавы (падаткаабкладанне, вайсковая служба, размеркаванне бюджэтных сродкаў), таму даволі хутка сярод насельніцтва Польшчы стварылі сетку рэлігійных суполак на чале з кіраўнікамі, якія вялі дэмаграфічную статыстыку. Не абмінула гэта і мусульман.

Так, ужо ў 1922 годзе цэнтральныя органы ўлады збіралі звесткі па ваяводствах – Віленскім, Наваградскім, Беластоцкім, аб складзе суполак, наяўнасці мячэцяў, імамаў. Пыталіся таксама пра сродкі, з якіх жывуць імамы. Аказалася, што абавязкі імама ў Вільні выконваў былы імам Студзянкі Магамет Байрулевіч. Даваенны Віленскі імам Іосіф Халецкі, вярнуўшыся з эвакуацыі, замяніў яго, але хутка памёр. У 1922 годзе на пасаду імама быў абраны ягоны зяць, паштовы ўраднік Ібрагім Аляксандравіч Смайкевіч.

Амаль такая ж сітуацыя склалася і ў Відзах. Перад вайной імамам тут быў Хасень Магаметавіч Ільясевіч з Якавішак, але ён памёр у Крыме. Абавязкі імама стаў выконваць Алей Мустафавіч Радкевіч, які быў імамам да Ільясевіча.

Новыя ўлады правялі перапіс былых татарскіх паселішчаў Відзаўскай парафіі. Аказалася, што татары пражываюць у гмінах Новы Пагост, Дзісна, Глыбокае, Ёды, Пліса, Леанполь, Шаркаўшчына былога Дзісенскага павету, Свянцяхах, Новых Свянцяхах, Пабродзі, Даўгялішках, Гадуцішках, Кабыльніках, Камаях, Лынтупах, Мелягяхах, Свірску Свянцянскага павету. Дзесьці колькасць вернікаў зменшылася, дзесьці павялічылася ў параўнанні з даваеннай. Шмат суполак змянілі сваю прыналежнасць да парафіяў.

Адной з першых афіцыйна зарэгістравалася мусульманская суполка ў Вільні. Тут захавалася драўляная мячэць на Лукішках, мізар вакол мячэці і на Ліпаўцы. Колькасць вернікаў была даволі значнай, сярод якіх трапляліся і знаныя асобы, такія як генералы,

службовыя асобы, буйныя землеўласнікі. Фактычна, Віленская мячэць стала духоўным цэнтрам Віленскага краю, а затым і ўсіх польскіх мусульман міжваеннага перыяду.

Ужо ў ліпені 1923 года рада Віленскай мячэці склала для мінфіна каштарыс на мячэць, у якім пазначыла заробак імама Смайкевіча 150 злотых у месяц, муэдзіна 75, вартаўніка 30, канцылярскія выдаткі – 240 злотых на год і рамонт мячэці 700 злотых на год – усяго 4000 злотых.

Невядома, ці аплаціла Міністэрства гэты каштарыс, але на 2-е паўгоддзе 1924 года выдала толькі 600 злотых на ўсё віленскае духавенства. Што да іншых татарскіх суполак у правінцыі, то становішча было незайздроснае.

Так, 28 сакавіка 1923 год імам відзаўскіх мусульман пісаў ліст да старасты Браслаўскага павету:

“З часу эвакуацыі з Відзаў у 1915 годзе і да гэтага часу метрычныя кнігі мусульманаў трох паветаў (былыя Нова-Аляксандраўскі Ковенскай губерні, Свянцянскі і Дзісенскі Віленскай губерні) не вядуцца. Перад вайной я меў кнігі і пячатку, але зараз іх няма, да таго ж я не зацверджаны на пасаду імама. Таму пры звароце вернікаў я не магу выканаць свае абавязкі як імама. Вернікі парафіі ўсе надта бедныя людзі і не могуць фінансаваць выдаткі на кнігі і канцылярыю, а таксама ўтрыманне імама. Да таго ж, парафія аб’ядноўвае вялікую па плошчы тэрыторыю, і вернікі не заўсёды могуць прыйсці на дапамогу імаму. Пляц пры Мячэтным завулку, дзе стаяла мячэць, належаў імаму, і імам жыў з яго. Зараз пляц ніхто не апрацоўвае. Таму просім кіраўніцтва Браслаўскага павету выдаць мне метрычныя кнігі і пячатку, а таксама дазволіць выкарыстанне вакуфу.”

1 ліпеня 1923 года, паводле пастановы старасты, у Відзах адбыўся сход вернікаў мусульман відзаўскай парафіі на кватэры імама Аляксандра Радкевіча з мэтай афіцыйнай арганізацыі суполкі, выбараў імама і рады, а таксама абмеркавання вакуфу і аднаўлення мячэці, зруйнаванай падчас вайны.

Пастанавілі, што рада будзе складацца з 4 чалавек і 4 кандыдатаў. У раду былі абраныя: Лебедзь Мустафа Якубавіч, Якубоўскі Ібрагім Аляксандравіч, Гямбіцкі Алей Азюлевіч, Якубоўскі Якуб Ібрагімавіч. Кандыдаты ў раду: Ясінскі Алей Бякіравіч, Якубоўскі Мустафа Адамавіч, Гямбіцкі Хасень Хасеневіч, Асановіч Алей Азюлевіч. Адзінагалосна пераабраны на пасаду імама Алей Мустафавіч Радкевіч.

Адзінагалосна пагадзіліся і на аднаўленне мячэці ў Відзах і абавязаліся дапамагаць у гэтым. Але, праз цяжкі фінансавы стан вернікаў, што толькі вярнуліся з эвакуацыі ў Відзы, вырашылі звярнуцца да браслаўскага старасты па дапамогу і даручылі радзе весці ўсе справы ад імя парафіі. Падпісаліся пад актам М. Бяганскі, Алей Якубоўскі, Алей Асановіч, Алей Александровіч, Адам Бякіраў Ясінскі, Хасень Сюляйманаў Паўтаржыцкі, Якуб Лебедзь, Мустафа Якубоўскі, а праводзіў сход Алей Гямбіцкі.

Пасля гэтага суполку відзаўскіх мусульман на чале з імамам А. Радкевічам зарэгістравалі. Парафія на месцы спаленай мячэці пабудавала малітоўны дом, а пазней і новую драўляную мячэць, што прастаяла да 1950-ых гадоў.

Што да іншых паселішчаў Віленшчыны, то ў міжваенны час у Докшыцах і Глыбокім пабудавалі малітоўныя дамы, у Некрашунцах і Мядзелі – драўляныя мячэці. Працягвалі дзейнічаць суполкі ў Даўбуцішках, Немежы, Сорак татар з уласнымі мячэцямі, на Ластаі, дзе існаваў малітоўны дом.

Пазней, у 1925 годзе, у Вільні стварылі ўласны муфтыят на чале з доктарам філасофіі Якубам Сюляйманавічам Шынкевічам. У яго ўвайшлі ўсе мусульманскія парафіі Польшчы, а з 1939 па 1944 год яму фармальна падпарадкоўваліся і мусульманскія суполкі ўсходняй Беларусі.

Пасля вайны муфтыят працягваў сваю дзейнасць у Польскай Народнай Рэспубліцы, але ўжо з новай сеткай мусульманскіх суполак. Так, з традыцыйных засталіся толькі

Варшава, Багонікі і Крушыняны, да якіх далучыліся Беласток, Гожаў, Гданьск, Тшчянка і іншыя паселішчы на захадзе Польшчы.

Што да Беларусі і Літвы ў складзе СССР, то мусульман падпарадкавалі муфтыяту ў Уфе. З мноства суполак у першыя пасляваенныя гады дзейнічала менш за палову ад даваенных, а пад канец існавання савецкай ўлады засталіся толькі ў Іўі і Рэйжах. У канцы 1980-ых гадоў стаўленне ўлады да рэлігіі палепшылася, і з'явілася магчымасць перарэгістраваць былыя мусульманскія парафіі.

Муфтэй Якуб Шынкевіч з вернікамі слонімскай мячэці
на чале з імамам Камберам Смольскім.

Першымі гэта зрабілі мусульмане Сандыкоўшчыны, Гродна і Астрыно, стварыўшы мухтасібат, які таксама аб'ядноўваў вернікаў Прыбалтыкі. Крыху пазней, у 1993 годзе, адбыўся ўстаноўчы сход, на якім дэлегаты-мусульмане з розных куткоў Беларусі вырашылі стварыць уласнае рэлігійнае аб'яднанне. Зарэгістравалі МРА ў 1994 годзе, а затым у яго ўвайшлі ўсе мусульманскія парафіі, акрамя гродзенскай. Свой муфтыят з'явіўся таксама і ў Літве.

Сяргей Міскевіч

Татары ў Дзясятніках

Былая Даўбуцішская мусульманская парафія займала найбольшую па плошчы тэрыторыю Беларусі, аб'ядноўваючы вернікаў з Ашмянскага, Лідскага, Вілейскага, Дзісенскага і інш. павеятаў чатырох губерняў. Цэнтрам парафіі была драўляная мячэць, унікальная па сваёй архітэктуры і адна з найстарэйшых на тэрыторыі ВКЛ. А паколькі яна была адна, то імам, муэдзін і годжы гэтай мячэці не спраўляліся адны з абслугоўваннем вялікай колькасці вернікаў. Таму на тэрыторыі парафіі, у буйнейшых татарскіх паселішчах, з'явілася сетка ўласных муэдзінаў, малітоўных дамоў і школак для дзяцей, падпарадкаваных цэнтральнай мячэці ў Даўбуцішках.

Так, найбольш вядомым такім паселішчам была **Ластая**, дзе ў адной палове дома муэдзіна было памяшканне для малітваў. Тут жа захаваўся і дзейны мізар, а таксама некалькі старых нядзейных. Асобы, адказныя за рэлігійную дзейнасць на месцах (навучанне дзяцей, пахаванне, шлюб, азан і інш.), былі і ў Ашмянах (захаваўся дзейны мізар у Олькавічах), Гальшанах, Палянах (часткова захаваўся нядзейны мізар), Крэве, Дзясятніках і Зафінове.

У першай палове XX ст. **Дзясятнікі** сучаснага Валожынскага раёна Мінскай вобласці, знаходзячыся ў складзе Даўбуцішскай парафіі, сталі асяродкам татарскага жыцця для навакольных паселішчаў – Вішнева, Зафінова, Багданава, Самароднікі, хоць у літаратурных крыніцах татары тут згадваліся на некалькі стагоддзяў раней.

Так, мястэчка **Зафінова** стала адным з месцаў пражывання (яшчэ Мінск і Клецк) татарскага роду Ждановічаў. Першым з іх тут пасяліўся Давыд Рафалавіч Ждановіч, які меў сына Сюляймана, унукаў Мустафу, Якуба, Іосіфа, Давыда, Хасеня і Эльяша, праўнука Сюляймана Давыдавіча. Пазней прадстаўнікі роду жылі ў Бакштах і трапляліся ў метрычных кнігах мячэці ў Мураўшчызне. У міжваенны час тут жылі Ждановіч Алей Самуілавіч (1882 - 1941) з жонкай – дачкой Ластайскага муэдзіна – Амінай Леонаўнай Александровіч (1904 - 1992) і дзецькі Кярымам (1927 - 2002) і Галінай. Пасля смерці мужа Аміна Леонаўна выйшла замуж за Мустафу Ісмаілавіча Якубоўскага з Мінска, які жыў у Кярвелях і Немежы. Галіна жыла пэўны час у сваякоў па бацьку ў в. Сорак татар, дзе была арыштаваная.

Іншымі татарскімі сем'ямі ў м. Зафінова былі Шчуцкія – Адам і Айша з Мураўскіх, іх сын Ібрагім і ўнук Аляксандр, які перабраўся ў Янушы. Таксама жылі прадстаўнікі роду Сегадзінскі, якія мелі сувязі з Іўем і Смілавічамі.

З Александровічаў ў м. Зафінова жыў Якуб Аляксандравіч (1893 - 1975), які прыехаў сюды з Койданава. Першай ягонай жонкай была Шарыфа (на помніку Серафіма) Бякіраўна з роду Александровіч (1893 - 1947) і дзеці – Ева Гямбіцкая, Алей, Сафія і Мяр'ема. Другая жонка – ўдава Ніяра Сцяпанаўна Лебедзь (Паўтаржыцкая) з Ласавічаў. Брат Якуба – Давыд – жыў ў Мінску, а сын Давыда Алей – у Іўі.

Бацькі Шарыфы – Бякір і Ева са Ждановічаў – жылі ў м. **Вішнева**. Акрамя Шарыфы мелі яшчэ Іосіфа (1896 – 1971, пахаваны ў Олькавічах) ў Ашмянах, Хадзіджу (1912 – 1992) Александровіч (муж доктар Алей Александровіч з Дунілавічаў), Алея ў Ашмянах, Сюляймана (загінуў на Першай усясветнай вайне), Якуба (расстраляны падчас Другой усясветнай). Варта адзначыць, што вёскі Вішнева і Зафінова знаходзяцца побач і адзеленыя адна ад адной рэчкай Альшанкай. У міжваенны час у м. Вішнева жыла сям'я Мейшутовічаў, з якой шмат хто выехаў пазней у Казахстан.

Сын Якуба і Шарыфы – Аляксандр – нарадзіўся ў 1920 годзе яшчэ ў Койданаве, вучыўся з 1937 да 1939 у падафіцэрскай школе, затым быў фронт, дзе ён трапіў у палон да немцаў у 1939 годзе. Пасля вызвалення застаўся ў Германіі, працаваў у шахтах, а ў 1962 годзе вярнуўся ў Польшчу ў Беласток. Ажаніўся з Кібірай Мількамановіч са Слоніма, меў сына Багдана. На сённяшні дзень уся сям'я Аляксандра пахаваная ў Багоніках. Што да ягонай сястры Евы Гямбіцкай, то ейным мужам стаў Адам Давыдавіч Гямбіцкі з Відзаў, а дзецьмі – Барыс (жыве ў Германіі) і Зіна. На сённяшні дзень у Зафінова жыве дачка Ніяры – Эмілія Якубаўна Лебедзь з дзецьмі і ўнукамі.

Але асноўная маса татараў жыла ў **Дзясятніках**. Гэта былі сем'і Гямбіцкіх, Асановічаў, Шабановічаў. Аляксандр Мустафавіч Гямбіцкі (1852 – 1932) меў каля 40

дзесяцінаў зямлі і два дамы ў Дзясятніках, быў кандыдатам на пасаду імама ў Даўбуцішках. Меў жонку Жанну Міхайлаўну Лебедзь і дзяцей Сяліма (1880 - 1944), Лявона (пахаваны на хр. могілках), Міхала (у Польшчы), Аўгіню, Тамярлана і Сафію. Сафія выйшла замуж за Сюляймана Мустафавіча Гямбіцкага з Мінску, мела дзяцей Рамана і Сямёна (1924 - 1997). Сафія працавала ў шпіталі ў Вішнева і падчас вайны ратавала габрэйскіх дзяцей, за што яе арыштавалі і закатавалі да смерці. Пасля гэтага Сюляйман ажаніўся другі раз – з Зінай Аляксандраўнай Паўтаржыцкай (Смоўскай).

Сястра Аляксандра Мустафавіча – Гэлена (1865 - 1954) выйшла замуж за Хасеня Аляксандравіча Ільясевіча (1871 - 1938), мела дзяцей Мустафу (“Пушчаўскі”, жыў у Самародніках, Іўі), Сафію Александровіч у Гальшанах і Аляксандра (пахаваны на Ліпаўцы пад Вільняй).

Іхны брат Якуб жыў у Багданаве, меў каля 20 дзесяцінаў зямлі пад Ашмянамі. Жонка – Мяр’ема, дзеці – Мустафа, Хасень у Немежы (ягоны сын Мустафа – імам у Свянцях), Аляксандр (1905 – 1969, Немеж, пахаваны ў Іўі, нашчадкі ў Літве і Глыбокім), Эльміра Шчуцкая, Сафія Асановіч, Браніслаў. Якуб быў добры гарманіст, працаваў у Маладзечне на фабрыцы гармонікаў.

Сафія Асановіч з Гямбіцкіх мела мужа Сюляймана з Мядзела і сына Халіля. Халіль ажаніўся з Мяр’емай Аляксандраўнай Мейшутовіч з Сяльца, ад якой меў 4 сыноў.

Шабановічы ў Дзясятнікі перасяліліся з Іўя. Мустафа Ібрагімавіч Шабановіч (1936 - 1991) быў пляменнікам імаму з Мураўшчызны Мустафе Шабановічу. Меў жонку Азыму Адамаўну Ільясевіч (1925 – 1985) і дзяцей Юсіфа (1956 - 2003), Барыса, Тамару Абрамовіч і Зіну. Яшчэ адзін прадстаўнік роду Шабановіч – Давыд Халілявіч (1912 - 1987) меў жонку Азыму Самуілаўну Ільясевіч і дзяцей Рамана (1940 - 2002) ў Ашмянах і Самуіла. Давыд выконваў абавязкі муэдзіна ў Дзясятніках.

Міскевічы мелі карані з Мінску. Так, Сюляйман Магаметавіч Міскевіч (1913 - 1997) нарадзіўся ў Мінску ў сям’і чыгуначніка Магамета Сюляйманавіча Міскевіча (1884 – 1920) і Сафіі Адамаўны Гямбіцкай з Гонтаўшчыны (Гальшанаў) (1892 - 1979). Падчас Першай усясветнай вайны сям’я пераехала ў Крым, дзе ў іх нарадзілася дачка Тамара, а Магамет трапіў у войска. Пасля захопу паўвыспы бальшавікамі яго расстралялі 19 снежня 1920 года. Сафія з дзецьмі вярнулася ў Мінск да брата мужа – Адама, а потым у Гальшаны, дзе выйшла замуж другі раз за годжага з Іўя Бякіра Ібрагімавіча Радкевіча і нарадзіла дзяцей Браніслава, Еву Ільясевіч і Жанну Варановіч. Што да Сюляймана Міскевіча, то ён ажаніўся ў Дзясятнікі з Гэленай Магаметаўнай Паўтаракевіч (1916 - 1997), бацька якой быў родам з в. Сорак татар. Сястра Гэлены – Мяр’ема (1912 - 1988) – выйшла замуж за Мустафу Есьманавіча Хасяневіча (1898 - 1970) з Дунілавічаў і жыла таксама ў Дзясятніках. Дзеці Мяр’емы і Мустафы – Есьман (Ісман, 1932 - 1995), Мацей (1942 - 1993) і Алей.

Пэўны час у Дзясятніках жылі таксама Александровічы, Шчуцкія, Якубоўскія, Ільясевічы і інш. Такім чынам, у сярэдзіне ХХ ст. тут стала пражывалі больш за дзясятак татарскіх сем’яў. Мелі моцныя сувязі з Іўем, Гальшанамі, Крэвам і іншымі навакольнымі татарскімі паселішчамі. Памерлых хавалі на Ластаі, а рэлігійныя абавязкі выконвалі мясцовыя муэдзіны і годжыя. Так, у пасляваенны час вучыў і азаніў дзяцей вышэйгаданы Давыд Халілявіч Шабановіч.

На сённяшні дзень у Дзясятніках, Багданаве, Зафінове і Вішневе жыве каля 5 татараў.

P.S. Просім адгукнуцца нашчадкаў вышэйгаданых людзей, а таксама дасылаць ўдакладненні да артыкула.

Сяргей Міскевіч

З жыцця мусульманскай парафіі ў Докшыцах

Супольная малітва на мізары ў Докшыцах. Міжваенны час

У 1935 годзе ў татарскім часопісе міжваеннай Польшчы *ŻycieTatarskie* быў надрукаваны артыкул віленскага прафесара Стэфана Базарэўскага пра статыстычныя звесткі аб докшыцкай мусульманскай парафіі.

Артыкул пісаўся на падставе інфармацыі, пададзенай докшыцкім імамам Сюляйманам Якубоўскім у 1925 годзе. Тады быў праведзены перапіс вернікаў, што ўваходзілі ў склад парафіі і пражывалі ў Дзісенскім, Вілейскім і Пастаўскім паведах Віленскага Ваяводства. На той час гэта была памежная тэрыторыя з БССР.

Так, паводле перапісу, у мястэчку Докшыцы Дзісенскага павету, дзе знаходзілася драўляная мячэць, жылі 74 вернікі (31 мужчына і 43 жанчыны). У мястэчку Глыбокае, якое уваходзіла яшчэ на той час у парафію Докшыцы, – 81 (39/42). Вёска Амбросавічы налічвала 25 чалавек (12/13), Няверы – 23 (9/14), Порплішча – 13 (8/5), Сітцы (Параф’янава) – 13 (5/8), Галубічы – 9 (5/4), Несцяроўшчызна – 8 (4/4), Дзеркаўшчына – 6 (2/4), Загор’е – 6 (4/2), Рэчнае – 5 (3/2), Лучкі – 4 (2/2), Малачаны – 3 (2/1), Якавішкі – 2 (1/1).

У Вілейскім павеце да мячэці былі прыпісаныя: Даўгінава (16), Мікуліна (12), Будслаў (14), Зарубіна (13), Крывічы (10), Пагост (12). У Пастаўскім павеце – вёска Верацеі (5). Агульная колькасць парафіі – 354 вернікі (168 мужчын, 186 жанчын).

Што да родавага складу парафіі, то найбольшая колькасць вернікаў мелі прозвішча Гямбіцкі (70 чалавек), затым Шчуцкія (40), Якубоўскія (38), Базарэвічы і Лебедзі (па 27), Смольскія (26), Асановічы (21), Хасяневічы (18), Радкевічы і Ільсяевічы (па 16),

Александровічы (11), Паўтаржыцкія (10), Канапацкія (7), Абрамовічы (4), Мількамановічы (4) і Бяганскія (1).

У 1934 годзе МРА Польшчы атрымала звесткі пра 456 вернікаў докшыцкай парафіі (235 жанчын і 221 мужчына).

Калі закрануць яшчэ ранейшы перыяд жыцця татараў Паазер'я, то перад Першай усясветнай вайной вернікі-мусульмане гэтай тэрыторыі былі падзеленыя паміж іншымі парафіямі, з цэнтрамі ў Мядзелі, Даўбуцішках і Відзах. Бліжэйшы мізар знаходзіўся ў Караліне, што каля Даўгінава, за 40 км ад мястэчка Докшыцы. А ад іншых татарскіх паселішчаў адлегласць да Караліна магла быць больш за 100 км. Гэта стварала вялікія цяжкасці, бо, каб пахаваць памерлых, даводзілася везці іх найперш да мячэці, а потым на мізар у Каралін, пераадольваючы часам каля 200 км.

Таму ў 1913 годзе докшыцкія мусульмане набылі кавалак лесу на паўнёвы ўсход ад мястэчка і заснавалі там мізар. Першымі хавалі там дзяцей, а затым і дарослых з Докшыцаў і іншых паселішчаў наваколля. На сённяшні дзень колькасць пахаванняў складае каля 300.

Пасля гэтага трэба было ствараць і рэгістраваць уласную мусульманскую парафію, таму браты Мацей і Адам Шчуцкія сабралі сход вернікаў з ліку як мясцовых мусульман, так і з навакольных паселішчаў, на якім абралі імама Сюляймана Якубоўскага і стварылі мусульманскую суполку. Мустафа Іосіфавіч Базарэвіч з Зарубіна ахвяраваў для парафіі драўляны зруб, які вернікі пры фінансавай дапамозе муфтыяту пераабсталявалі пад мячэць. У адной палове гэтага будынка жыву імам Якубоўскі.

У м. Глыбокае з ініцыятывы Якуба Смольскага таксама вырашылі пабудаваць свой малітоўны дом. Я. Смольскі (памёр 8 лютага 1932) ахвяраваў 100 залатых царскіх рублёў, арганізаваў са сваім зяцем Мацеем Шчуцкім камітэт збору грошаў. Аляксандр Канапацкі ахвяраваў пляц зямлі, і пры дапамозе муфтыяту малітоўны дом быў збудаваны. У другой палове дома была кватэра муэдзіна Ібрагіма Саліхавіча Багдановіча, які пасля вайны жыў у Іўі.

Што да мізару ў ваколіцах Глыбокага, то ён быў закладзены ў в. Амбросавічы ў 1919 годзе на зямлі мясцовага пана Аляксандра Ільясевіча. Ён жа быў і першым пахаваным на тым мізары.

У пасляваенны час афіцыйна імамы ў Докшыцах і Глыбокім не выбіраліся. Абавязкі выконвалі старэйшыя навучоныя мужчыны, такія як Самуіл Канапацкі, Адам Шчуцкі і інш.

Сяргей Міскевіч. Мінск 2019.

Паводле артыкулаў С. Базарэўскага і Я. Багдановіча ў часопісах “Жыццё татарскае” за 1935 – 1936 гады.

Да 75-годдзя Перамогі. Невядомыя імёны герояў вайны

9 траўня 2020 года адзначаліся 75-ыя ўгодкі Перамогі ў Другой сусветнай вайне. Удзел у ёй прымалі і нашыя татары, шмат з іх загінула, некаторыя вярнуліся дахаты скалечаныя на ўсё жыццё. У гэтым артыкуле ўзгадаем імёны нашых братоў, што змагаліся з ворагам у складзе амерыканскага войска.

Амерыканскія вайскоўцы, у тым ліку і татары – нашчадкі першых перасяленцаў з Іўя, Наваградка, Смілавічаў, Клецка і іншых паселішчаў былога ВКЛ, што нарадзіліся на тэрыторыі ЗША ў першай чвэрці XX ст., прымалі ўдзел на двух франтах – Еўрапейскім і Ціхаакіянскім. Акрамя таго, шмат з іх працавала на ваенных заводах.

З пачаткам удзелу ЗША ў Другой усясветнай вайне там пачалася мабілізацыя мужчынскага насельніцтва адпаведнага ўзросту. Амерыканскі ўрад гарантаваў усе правы і нават даваў некаторыя перавагі для сваіх вайскоўцаў, таму шмат хто запісваўся ў войска добраахвотна.

Мусульманская арганізацыя, куды ўваходзілі татары жыхары Нью-Ёрка, Вустэра і іншых гарадоў Амерыкі, не засталася абыякавай і вырашыла дапамагаць сваім вайскоўцам-татарам. Так, 21 верасня 1941 года яна паслала па \$5 Аляксандру Ібрагімавічу Рызвановічу, Ібрагіму Радкевічу і Гары Ібрагімавічу Шабановічу, якія на той час праходзілі вайсковую службу, у гонар свята Байрам. У лістападзе 1941 года Рызвановіч і Радкевіч даслалі лісты з падзякай. 19 верасня 1943 арганізацыя паслала вайскоўцам падарункі ў гонар Курбан-Байраму.

Акрамя фінансавай дапамогі і падарункаў, арганізацыя ў верасні 1942 года зрабіла адмысловыя жэтоны з паўмесяцам і шахадай для жаўнераў-мусульман. Усе вайскоўцы, паводле пастановы камітэта арганізацыі ад 16 сакавіка 1941 года, былі вызвалены ад неабходнасці плаціць складкі (пры ўмове, што на момант пачатку службы яны не мелі запазычанасцяў і павінны былі паведаміць пісьмова пра службу), і пры гэтым мелі права на фінансавую дапамогу ў выпадку смерці і калецтва.

Падчас вайны арганізацыя некалькі разоў набывала ваенныя бонды і аблігацыі, дапамагаючы фронту, а таксама пасылала грашовыя сродкі ў Чырвоны Крыж. Праводзіла балі ў гонар Байрамаў, а сабраныя сродкі таксама накіроўвала на дапамогу вайскоўцам. Падчас генеральных сходаў урачыста паднімалі сцяг, выконвалі гімн, а імам чытаў малітву ў іх гонар, а 3 сакавіка 1945 года ў будынку мячэці павесілі дошку гонару з фатаграфіямі вайскоўцаў. А ў верасні 1945 года вырашылі правесці балі ў гонар Перамогі.

Калі вайскоўца забіралі ў армію да 21 года, то бацькі маглі запісаць яго ў арганізацыю бясплатна. Так, 17 снежня 1944 года былі прынятыя Якуб Сюляйманавіч Лебедзь і Давыд Мустафавіч Сафарэвіч, а 18 сакавіка 1945 – Марцін (Мустафа) Якубавіч Муха і Якуб Захаравіч Муха, што нарадзіліся ў 1924 годзе.

Падчас аднаго з паседжанняў арганізацыі, 19 снежня 1943 года, быў праведзены перапіс усіх вайскоўцаў-татараў, што на той момант праходзілі службу ў арміі. Ён паказаў, што такіх 24 чалавекі. Дадаткова, яшчэ служылі 34 юнакі, якія не ўваходзілі ў склад арганізацыі, бо мелі менш за 21 год. На жаль, усталяваць імёны ўсіх немагчыма, таму друкуем звесткі толькі пра некаторых з іх.

Давыд Якубавіч Шабановіч (1925 - 2020), што змяніў прозвішча на Barker, удзельнічаў у 1945 годзе ў штурме Акінавы, затым абараняў там аэрадром у складзе батарэі супрацьпаветранай абароны. Ягоны брат Бякір (1914 - 1974), што пэўны час займаў пасаду сакратара арганізацыі, трапіў на Еўрапейскі фронт.

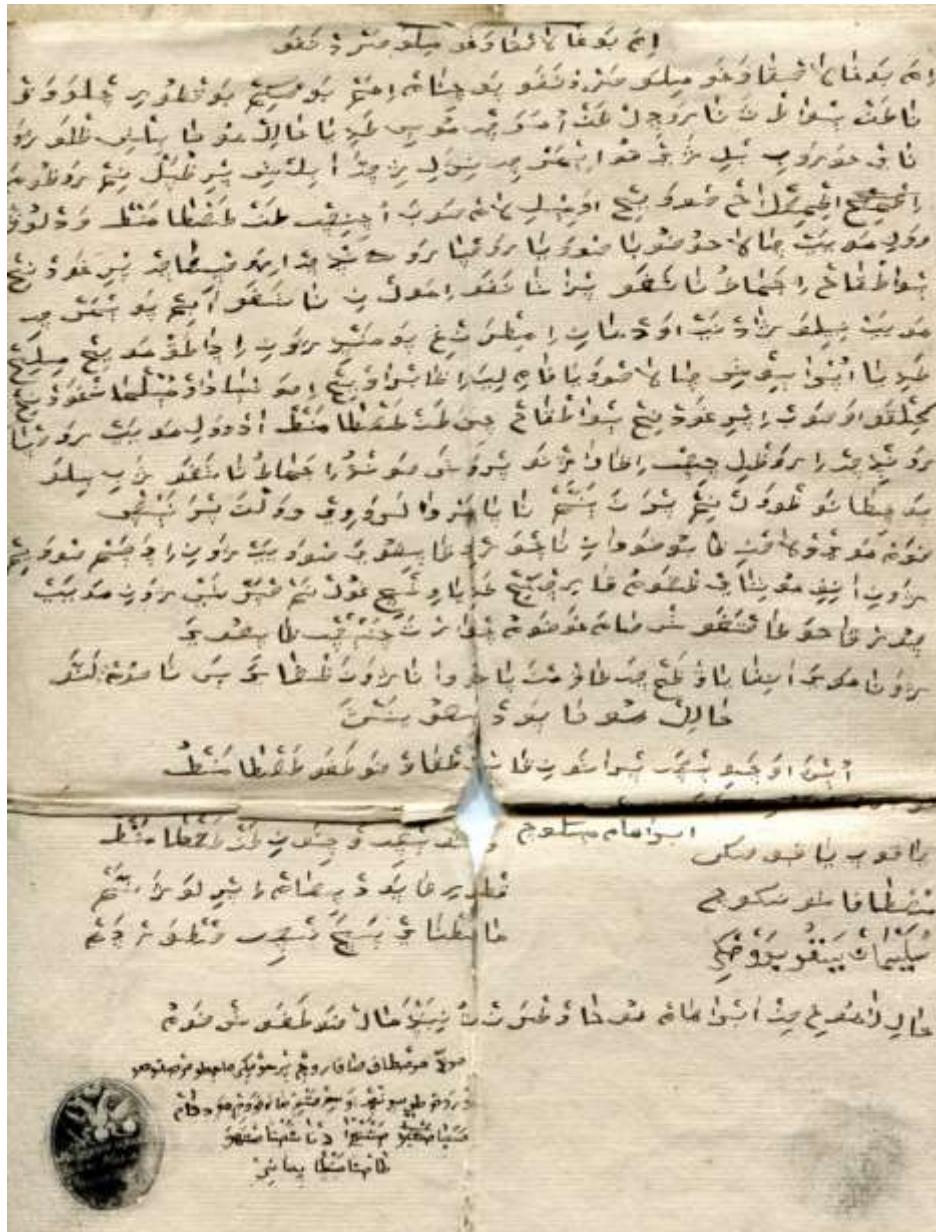
Ян Радкевіч, што займаў пасаду кантралёра арганізацыі ў 1943 годзе, падчас вайны быў накіраваны на ваенны завод на базе Перл-Харбар (Pearl Harbor) на Гаваях. Самуіл Аляксандравіч Шункевіч (1914 - 1986) да арміі быў старшынёй таварыства мусульманскай моладзі пры арганізацыі. Аляксандр Аляксандравіч Лебедзь (1922 - 1999) падчас службы атрымаў званне сяржанта.

Не ўсе татары служылі на працягу ўсяго ваеннага перыяду. Так, ужо ў 1943 годзе былі дэмабілізаваныя Якуб Камілевіч Рафаловіч і Самуіл Аляксандравіч Варановіч. Пасля гэтага ім накіравалі лісты, у якіх паведамлілі пра неабходнасць аплаты складак у арганізацыю.

Тэстамэнт Халіля Мухі

Татары Вялікага Княства Літоўскага стварылі вялікі аб'ём рукапіснай літаратуры, сярод якой найбольшае значэнне мелі рэлігійныя кнігі – Кур'аны, кітабы, хамаілы, тэфсіры, напісаныя арабскім пісьмом на розных мовах. Аднак пэўную каштоўнасць часам можна знайсці і ў іншых рукапісах, такіх як тэстамэнты.

У прыватных калекцыях татараў Мураўшчызны быў знойдзены адзін такі тэстамэнт, складзены ў 1847 годзе мусульманінам з мястэчка Мір Халілем Мухам.

Арыгінальны тэкст напісаны на польскай мове арабскімі літарамі:
Imiem Boga, Łaskawego, Miłoserdnego!

Imiem Boga, Łaskawego, Miłoserdnego. Poczynam imiem Boskim, bo który człowiek na ten świat się narodził, ten umiereć musi. Tedy ja, Chalil Mucha, byłszy złożonaj choroby bliżej ku śmierci niżeli życia, a byłszy pry zupełnym rozumie i zmysłach swoich omyśliłem sobie uczynić ten testament według woli mojej. Cała chuduba swoja rozparądzić i rozpisać pry godnych świadkach i dżamatu naszego praszanego i mołny naszego abym po śmierci mojej nie było żadnej odmiany i mytręgi pomiędzy żony i dziećmi moich miłych. Tedy ja uprasiuszy ciała swoja na miłyja i zabrau ich i sąsiadau musulman godnych kilku osoby pry godnych świadkach czynię ten testament ad woli mojej rozparądzić i rozliczyć i za ważno proszę sądu i dżamatu naszego żeby było poczytano z wolnym przeniesieniem na papier waledowyj wolne preniesć.

Dom moj własny zabydowany na czwerc zapisuję swojej żonie i dzieciom swoim. Żonie Anifie Muszynaj z domu Karyckich. Tedy ja we szczygulnym z pierszej żony mojej córka Chota z tego z samego domu czwarta część zapisuję. Żona moja Anifa jak zachce, tak mnie pachowa na żonie zfaże się na sumlenną usnie oczewiście praszony za świadkau do tego testamentu.

Chalil Mucha podpisuję się.

Wolności wczyniony ten testament, który za podpisam i przyłożeniem mieczetnej pieczęci stwierdzam Chalila Muchi syn Abraham Mucha w trętu nie będzie miał do tego z domu.

Świadkowie: Jakub Jakubowski, Mustafa Szunkiewicz, Siulejman Jakubowski, Abraham Miškiewicz.

Mulla Mustaf Safarewicz prychodzkiego meczetu Mirskiego w roku 1847 miesiaca Safara 16 dnia testament pisany...

Пераклад сэнсу:

Имем Бога, Ласкавага, Міласэрнага!

Имем Бога, Ласкавага, Міласэрнага. Пачынаю імем Боскім, бо хто на гэты свет нарадзіўся, той мусіць памерці. Таму я, Халіль Муха, у хворым стане, але ў поўным розуме і памяці вырашыў скласці гэты тэстамэнт паводле сваёй волі пры знаных сведках і імаме, каб пасля маёй смерці не было ніякіх выпраўленняў і спрэчак паміж жонкай і дзецьмі. Таму я сабраў усю сям'ю і суседзяў годных мусульман і складаю гэты тэстамэнт пры сведках з запісам на паперы.

Па чвэрці дома запісваю на сваю жонку Аніфу Муха з дому Карыцкіх і дзяцей. Маёй дачцы ад першай жонкі Хоце запісваю таксама чвэрць таго ж самага дома. Як жонка Аніфа захоча, так мяне і пахавае.

Халіль Муха.

За подпісам і мячэтнай пячаткай я, Абрагам сын Халіля Муха, сведчу, што не буду мець спрэчак на гэты дом.

Сведкі: Якуб Якубоўскі, Мустафа Шункевіч, Сюляйман Якубоўскі, Абрагам Міскевіч.

Мустафа Сафарэвіч, імам мячэці м. Мір Сафара 16 дня 1847 года пісаў тэстамэнт.

Пошукі нашчадкаў тэстамэнта паказалі, што большасць з іх на сённяшні дзень пражывае ў ЗША. Так, у Халіля Мухі акрамя Абрагама быў яшчэ сын Якуб, зацверджаны ў шляхецтве ў 1851 годзе. Якуб меў жонку Хадыджу Шчансавіч і дзяцей Адама, Мустафу, Ібрагіма (1866), Абду і Галіну. Якуб ў 1904 годзе таксама склаў уласны тэстамэнт, паводле якога ўсю спадчыну перадаў свайму сыну Ібрагіму, які быў вымушаны заплаціць братам і сястры грошы.

Абда (1878 - 1938) жыў у Міры, а ў міжваенны час у Мінску, дзе і быў арыштаваны і расстраляны. Галіна ў 1902 годзе выйшла замуж і атрымала пасаг ад брата Ібрагіма 200 рублёў.

Ібрагім у 1892 годзе ажаніўся ў Мураўшчызне з Розай Якубаўнай Рафаловіч (“Капітанавай”), меў дзяцей Фаціму, Якуба, Аміню і Адама. У 1903, 1906 гадах быў на заробках у ЗША, а ў ліпені 1909 года забраў у Амерыку ўсю сям’ю.

Дачка Ібрагіма і Розы – Фаціма – нарадзілася ў 1897 годзе. У 1918 выйшла замуж за Іосіфа Адамавіча Шабановіча (1895 - 1964) з Дзелятычаў. У іх нарадзіліся дзеці Аніфа, Ібрагім і Роза. Падчас родаў у 1933 годзе Фаціма памерла, таму да Іосіфа ў ЗША прыехала маці Аніфа Мустафаўна Шабановіч. Аніфа Іосіфаўна выйшла за Яна Сафарэвіча, мела дзяцей Браяна і Джэры. Ібрагім ажаніўся з Элеанорай Якубоўскай, іх дзеці – Джэфры, Браян і Стэфан. Роза выйшла за Якуба Гямбіцкага, нарадзіла Фрэнсіс, Марыю і Джанэту. Роза ў пасляваенны час пісала лісты ў Наваградка свайм родным і дасылала фотаздымкі.

Сын Ібрагіма і Розы Адам некалькі разоў вяртаўся ў Мір у міжваенны час, пакуль канчаткова не застаўся ў ЗША ў 1928 годзе. Ажаніўся ў 1932 з Розай Аляксандраўнай Шункевіч з Міра, меў дзяцей Эйлін, Якуба, Фрэда. Эйлін (1934 - 2018) выйшла замуж за Міхала Яновіча-Чаінскага, мела дзяцей Лаўру, Лінду, Альжбету і Рычарда. Фрэд ажаніўся з Юліяй Лебедзь, іх дзеці – Джун і Сьюзан. Міхал Яновіч-Чаінскі пасля разводу з Эйлін ажаніўся другі раз у Беластоку з Мяр’емай Сюляйманаўнай Рызвановіч з Наваградка, якая ў сваю чаргу была замужам за Радзецкім і мела ад яго дваіх дзяцей.

Сяргей Міскевіч

Алішэр Наваі. Улюбёны сэрцаў (частка 2)

*Працягваем публікацыю трактату “Улюбёны сэрцаў” (Махбуб аль-кулуб)
Алішэра Наваі, перакладзенага Давыдам Радкевічам.*

Аб распусных і разбэшчаных самазваных бахадурах

Пры царскім двары мантачаць казённыя грошы гэтыя абібокi, не баючыся ані цара, ані Бога. Яны толькі і ўмеюць выхваляцца ды грашыма раскідацца. Іх справа – п’янства без меры, а занятак іх – фанабэрыя. Іх праўда з марнаслоўем змяшана, а калі кажуць штосьці толкам – там хлусня схавана. П’янкi-гулянкі – іхняя вера, бязбожжа ў сэрцах іх засела. Суцяшэнне іх – скакаць конна, іх захапленне – падколваць языком. Іх паслухаць – дык на балях яны шчодрія нібыта Хатэм, а ў бітвах – адважныя, быццам Рустэм.

У іх бухматыя султаны з пёраў, якімі можна і арла спалохаць, у іх жудасныя дзіды, якіх збаіцца і спрытны кап’яносец. Чалма ў іх забытаней іх падступстваў, а пад чалмой хаваецца крыніца ўсяго злога ды яго наступстваў.

Яны трубяць, што адпор любому ворагу даць гатовы, і кажуць, што за такую абарону радзімы шах перад імі вечна ў даўгу, знову і знову. З такімі прэтэнзіямi адны з іх співаюцца, а другія – з-за сваёй распусты у Пекла адпраўляюцца. Калі хоць адзін са ста на конныя спаборніцтвы ступіць, дык сваімі ж дурнымі скокамі сябе пагубіць. На словах багата ваяўнічасці ў іх, але біць яны здольны толькі паплечнікаў сваіх. Такому бахадуру¹⁸ нельга ў бітве выступаць – толькі ўласную шкуру будзе ён ратаваць.

Войска шаха – гэта імкненне яго падданных і Божае задавальненне за клопат пра жабракоў. І калі войскам шаха робіцца Божая дапамога, то на яго сцягу будзе надпіс: “Перамога – толькі ад Бога”.

Пакуль цар надзелены ўладай сапраўднай, вораг будзе прыніжаны і зганьбаваны. Уладай надзяляе Аллаг, дорыць і адбірае яе Аллаг. Тое, што Ён дорыць, ніхто не можа адабраць, тое, што Ён уручае, ніхто не можа адняць. Шах, Божым загадам паслухмяны, не зведае цяжкіх выпрабаванняў.

Кыта:

*Як цар баіцца Бога, то не страшны
Ніякі вораг. І цару на ласку здасца –
Бо перамогу Бог дае, не войска.
Як вера ёсць, чаго цару баяцца?*

Бэйт:

*Ці пераможжа войска наша, ці паразу панясе –
Адзін Аллаг рашае справы ўсе.*

Аб муфціях-правазнаўцах

Муфцій павінен быць правазнаўцам справядлівым і навукоўцам праўдзівым. Ён павінен выдатна ведаць навуку ісламу, а аблічча яго павінна быць аточана арэолам пабожнай славы. У душы яго не павінна быць дрэнных запалаў ды розных хітрыкаў і заганаў. Пяро яго мусіць толькі праўду пісаць, яго рашэнні не павінны закон парушаць. Ён не павінен быць бэстай і невукам цёмным, п’яніцам і ліхадзеям вераломным.

З-за адной манеты ён не павінен няпраўду праўдай аб’яўляць, з-за нікчэмнага паднашэння да незаконных рашэннях добразычліваць праяўляць.

За кошык вінаграду такі цэлы сад бязлітасна спальвае, за пуд пшаніцы яго рука цэлае гумно развальвае. Муфцій, які рознымі хітрыкамі недазволенае дазваляе, сваім пярэм закон разбурае. Той, хто за хабар выносіць рашэнні, прадае сваю веру за мізэрныя паднашэнні.

¹⁸ Бахадур – багатыр, ваяр. Ганаровы тытул у мангольскіх і цюркскіх народаў, які дадаецца да імені за вайсковыя заслугі.

Такі муфцій падобны на таго лекара, які людзей трукіць: той – вернікаў, а гэты – веру губіць.

Рубаі:

*Муфцій, хабар свой з паслугай параўнай,
Як плата велькая, жаданні прытрымай,
І не крыві душой за хабар, ці цябе
Абрэжуць, як калем, бязлітасна, павер.*

Аб выкладчыках

Выкладчык не павінен імкнуцца да чыноў і не павінен вучыць невядомаму, нібы марнаслоў. Дзеля славы ён не павінен слухачоў збіраць, дзеля самахвальства падчас лекцыі крычаць. Ён не павінен, нібы неук, насіць велізарную чалму з доўгім пасам, не павінен на ганаровым месцы ў медрэсэ ганарыста сядзець кожным разам.

Ён павінен трымацца навук духоўных, людзей навучаць ім са свецкімі навукамі нароўні. Ад недазволенага ён павінен убаку трымацца, ад сумнеўных справаў – ухіляцца. Ён не павінен недасведчаным прапаведаваць няздольна і не павінен рабіць тое, што не дазволена. Інакш ён не выкладчык, а распуснік, чалавек дрэнны, з такім не павінен сябраваць добры вернік.

Навуковец павінен быць справядлівым знаўцам, яны павінны ведаць, што сказана Панам Богам, а што – Яго пасланцам.

Кыта:

*Гаворачы, ён мусіць спасылацца
На Бога і Прарока, на святых, –
Бо хто паслухае такога навукоўца,
Які не будзе славіць Бога ўслых?*

Аб лекарах

У лекара павінен быць спрыт і адданасць справе, ён павінен заўжды дапамагчы хворым у іх паправе. Лекаванне ён павінен з душой любіць, сачыненні вучоных лекараў цаніць. Гаварыць ён павінен чароўна і ветліва, дзейнічаць сціпла і кемліва.

Умелы лекар, які дапамагае хворым вялікім і малым, нагадвае Ёсу Масіха¹⁹ мастацтвам сваім. Іса вяртаў душу ў мёртвае цела малітвай, а ўрач перашкаджае душы выйсці з цела лекаў сілай.

Рады бачыць такога лекара хворы, слухацца яго ён усёй душой гатовы. Для хворага лекі – нават прыход яго. Хвораму спатканне з ім – выратаванне, піццё ад яго для хворага – жывой вады адлюстраванне.

Калі ж ён у сваёй справе майстар, але грубы і няўважлівы, то, хоць ён хворага і лечыць, з другога боку, ён яго сваімі паводзінамі калечыць.

А што тычыцца неадукаванага медыцынскага брата, то ён з'яўляецца памочнікам кáта. Той людзей мячом галовы сцінае, а гэты лекамі забівае. Безумоўна, лепшы з іх той, а не гэты, бо той хоць злачынцаў карае, а гэты – нявінных людзей жыцця пазбаўляе.

Хай не трапіцца нявінны кáту і хай не трапіцца хворы гэткаму вар'яту.

Бэйт:

*Як здольны лекар мовіць слова – хвароба сыдзе назаўжды,
А хмурны лекар кіне позірк – прыбудзе для душы бяды.*

Аб салодкагалосых птушках ў ружовым садзе паэзіі

Іх некалькі родаў. Першы род карыстаецца дарамі скарбніцы нябеснага пазнання, веліч якога не мае людскога апісання. Гэтыя людзі падбіраюць жамчужыны з скарбніц ідэй і нанізваюць іх на нітку паэзіі для задавальнення людзей.

¹⁹ Іса Масіх – Ісус Хрыстос, у ісламе – адзін з вялікіх прарокаў. Ён асабліва славіцца, як цудадзей і лекар.

Найвялікшая справа – укладаць у вянкi вершаў краскі²⁰, гэта шаноўная справа і Божая ласка. Бо і Кур’ан таксама пасланы быў рыфмаваным радком, Прарок ﷺ любіў вершы, і хадзісы на іх падобныя часцяком. Але паколькі мэтай у іх была не паэзія, то людзі і не называюць іх вершамі.

Валадаром і правадыром гэтага роду паэтаў, заснавальнікам гэтай шаноўнай супольнасці і яго кіраўніком з’яўляецца жамчужына мора святасці, зорка цудаў на небасхіле, эмір вернікаў Алі²¹, хай будзе Алах ім задаволены і асвеціць яго аблічча. Ён склаў *дзіван* вершаў, у якім багата таямнічых думак і дасціпных слоў выказаў першы.

Назавем яшчэ некаторых з тых, хто мае дачыненне да гэтай выдатнай плеяды. З персамоўных – гэта паэт, якому быў дадзены таямнічы паэтычны дар, Фарыд ад-дзін Аттар, стваральнік маснаві, і шукальнік жамчужын ў моры Ісціны маўляна Джаляль ад-дзін Румі. Іх мэтай у вершаскладанні з’яўляецца бязмежнасці Боскіх таямніц спазнанне.

Ёсць яшчэ старэйшыны, якія святымі сталі, і іх паслядоўнікі – мужы, якія Бога спазналі. Гэтыя паслядоўнікі паэзію настаўнікаў паважаюць і на іх, як на дасканалы ўзор, пазіраюць.

Гэта – паэты, што шлях да вышэйшай ісціны спазналі, гэта – алхімікі, якія філасофскі камень адшукалі.

Другі род паэтаў – гэта тыя, што вышэйшай праўдзе сегасветнае аблічча надавалі і такім чынам вершы складалі. Да гэтага роду адносяцца такія, як дасціпны чалавек сярод мудрых мужоў, шэйх Мусліх ад-дзін Саадзі Шыразскі, шчодры каханы сярод прыхільнікаў любові эмір Хасроў Дэлійскі, шэйх, які разблытаў хітрамудрыя вузлы суфізму Захір ад-дзін Санаі, рэдкі сярод прыхільнікаў ісціны шэйх Аўхад ад-дзін, выразнік глыбокіх думак Хаджа Шамс ад-дзін Мухамад Хафіз.

Паэтам, у духоўнай і свецкай паэзіі дасканалым, у абодвух гэтых відах паэзіі паспяховым, правадыром і валадаром людзей паэзіі з’яўляецца яго светласць шэйх-уль-іслам, маўляна свайго народу і веры Абд ар-Рахман Джамі, хай асветліць і асвяціць Алах яго апошні прыстанак. Ён таленавіты і ў паэзіі першага роду, ён дасягнуў дасканаласці і ў складанні вытанчаных радкоў паэзіі другога роду. У гэтым свеце яго далікатныя вершы людзям, што шукаюць асалоду і думку шчасцем надзяляюць, яго вершы, прысвечаныя пазнанню Пана Бога, іх захапленне абуджаюць.

Рубаі:

*Калі паэт выдатны, няма нічога лепш яго майстэрства,
А калі паэт няздольны, то горш яго хіба няверства.
Што да таго, хто так і сяк, ён не цікавы, не мастак,
Пакінь іх верш, бо то не верш – адно блюзнерства.*

Аб пісарах

Пісар, які кнігі паэтаў упрыгожвае – чарадзей, моўных скарбаў ён казначэй. Але справа хавальніка скарбу – захоўванне яго, вераломнасць – прысваенне не свайго. Той, хто да прысвоіць чужое імкнецца, захавальнікам быць не можа, такому крадзеж стратай рукі абярнецца.²²

Добры почырк і прыгожыя кропкі на старонцы, нібы пушок і радзімкі на тварах прыгажунь вабяць бясконца. Прыгожы почырк каліграфа ўпрыгожвае словы паэта, радуе вочы пісьменніка і чытача прыгажосць гэта. Перапісчык-майстар роўнай літарай напісанай скарае душы людзей такіх самых. Пісарам не будзе незадаволены ніхто, калі ён напіша правільна і адзін радок, і сто.

Ды калі форма літар аказваецца несуразмернай, то і змест сачынення здаецца мізэрным. А калі пісар да таго ж і часта памыляецца, то лепш будзе, калі яго рука адсохла і

²⁰ Кветкі.

²¹ *Амір аль-му’мінін* – тытул халіфа. Алі ібн Абу Таліб – стрыечны брат Прарока ﷺ, апошні праведны халіф.

²² Крадзеж каштоўных прадметаў са скарбніцы паводле шарыяту караецца адсячэннем кісці рукі.

матляецца. Калі ён, няправільна паставіўшы кропкі, ператварае “сонца” у “донца”, а “мак” у “муку”, сто праклёнаў на таго, хто мае такую руку.

Дрэнныя пісары лісты пэцкаюць, багамазы, як бароды свае пэцкаюць фарбамі старыя блазны. Бароды гэтых блазнаў вартыя толькі таго, каб кінуць іх ў яму туалетную, а пэндзлі гэтых пісцоў лепш за ўсё кінуць ў апраметную²³.

Багатае зместам пасланне, напісанае прыгожым почыркам каханай, цешыць душу і радуе сэрцы рахманых. Але почырк каханай можа быць староннім непазнавальны – для закаханага ён заўсёды ратавальны.

А што тычыцца дрэннага пісца, то яго месца – гэта вязніца, такая ж чорная, як яго чарніліца, і хай галава яго будзе разбіта, як расшчэплены яго калем, а твар яго – такі ж чорны і агідны.

Бэйт:

*А калі пісары наважацца пярэчыць гэтым словам,
Дык няхай, як калем, будуць расшчэпленыя іх галовы.*

Аб школьных настаўніках

Школьны настаўнік заўзятый – падобны нявінных дзяцей кату. Ён любіць дзяцей навучаць, але заўсёды гатовы іх пакараць. Калі ён непрамырымы і бязлітасны, то справа дрэнь, па прыродзе ён – сталь, а сэрца яго – камень.

Ён хмурыцца і гневаецца на дзяцей, злуецца на нявінных людзей. У большасці настаўнікі мюць грубы нораў гарачы, розум іх мае нястачу. Аднак часта яны ўтаймоўваюць палкай непакорлівую дзіцячую прыроду, выпраўляюць пакараннем благі нораў малых год за годам. Грубасць у прыродзе іх – гэта напільнік, якім яны выпраўляюць вучняў сваіх.

Ніводзін чалавек не ў сілах зрабіць тое, што робіць настаўнік, не толькі чалавек, гэтага не зробіць нават Пекла ўладальнік.

Выхаванне нават аднаго дзіцяці магутнага мужа змучыць; здзяйсняе подзвіг настаўнік, які адразу мноства дзяцей выходзіць і вучыць. Гэтая знясільваючая праца робіць іх тупымі – такая пакута каго хочаш робіць дурнымі.

Вучань абавязаны ўсім свайму настаўніку, паслугаваць яму належыць нават калі ты стаў начальнікам. Хоць бы вучань і суддзёй стаць змог, калі задаволены ім настаўнік, будзе задаволены ім і Пан Бог.

Бэйт:

*Хто навучыў цябе Ісціне хоць словам,
Яму хоць сотню скаргаў дай – не адплаціць табе такога.*

Аб імамах

[Пыхлівы] імам ў сваё чытанне Кур’ана ўлюбёны, ён сваім намазам паланёны. Думаючы, што адзін ён – сапраўдны чалавек, ён ганарыста ходзіць, і мяркуючы, што ён лепшы на свеце, ганарыста сябе паводзіць. Ён думае, што кожны намаз, выкананы ім, будзе прыняты небам ураз, што адпусцяцца грахі ўсім, хто моліцца за ім. Ён гучным голасам чытае Кур’ан – гэта сведчыць пра яго пыху і крывадушша; ён заўжды моліцца наперадзе ўсіх, бо адно сябе любіць, а дух яго занядбаны блудзіць. Ён думае, што з’яўляецца народным начальнікам, мяркуе, што з’яўляецца ўсіх людзей настаўнікам. Намаз павінен узначальваць дасканалы імам, а не такі – звычайны невук і хам.

Выступаць у якасці імамаў павінны для сваіх паслядоўнікаў настаўнікі або выхавальнікі, калі здзяйсняюць намаз іх вучні, навукоўцы – падчас намаза простых людзей, дасведчаныя людзі – падчас намаза сваіх дзяцей.

Калі ёсць неабходнасць, а вучонага чалавека няма, то па пытаннях абрадаў, набажэнстваў і шарыяту можа і невучоны чалавек даць сваю параду.

Не дасканалы чалавек той, хто чакае, што за пасаду імама стануць грошы плаціць, а сапраўдны мужчына на яго, як на чалавека не глядзіць.

²³ Апраметная (рус. преисподняя) – сінонім слова “Пекла”.

Кыта:

*Толькі той дакораў пазбягае,
Хто ў цішы здзяйсняе свой намаз.
Кыбла²⁴ невукаў – заняць пасаду ймама,
І маліцца ён гатовы напаказ.*

Аб чытальніках Кур'ана

Дакладнае вымаўленне і прыгожае чытанне добрага чытача дораць шчасце душы і сэрцу слухача. Калі і голас яго прыемны, тыя, хто схільны да малітоўнага экстазу, захапленнем напаўняюцца адразу. Калі ж ён непрыемным голасам пагана чытае, хай лепш ён атруту глытае. Калі ж ён распуснік і аматар дзей гвалтоўных, пашкадуй і атруты, камянямі горла яму напоўні! Зрэшты, калі гэтка чытальнікі да таго ж яшчэ шмат чытаюць, ёсць надзея, што засохне рот такога дурнаца, як адтуліна ракавіны, а язык – як язык касача.

Бэйт:

*О Божса! Хай Кур'ан той не чытае,
Хто рот для ежы толькі раскрывае.*

Аб музыках і спеваках

Вясёламу музыканту і натхнёнаму спеваку прыхільнікі мастацтва і прыгажосці аддаюць свае сэрцы, нібы земляку. Калі спявак цудоўную песню з прыемным напевам паяе, слухач казну свайго жыцця яму аддае. Прыемная музыка бадзёрасць у сэрца ўлівае, выдатны голас слухачоў натхняе. Спявак з голасам чароўным узмацняе ў закаханых жар любоўны; калі яму ўласціва абаяннае, ён выклікае сярод паланёных ім замяшанне.

Калі спявак сваю песню сумнымі нотамаі пачынае, яго ўдар па струнах ў сэрцах, поўных любові, глыбокія сляды пакідае. Выконваючы прыемную песню, спявак-прыгажун высякае гарачыя іскры з закаханых сэрцаў гукамі струн.

Калі лагодны музыкант разумны і дасціпны, нават чалавек з каменным сэрцам ад пачуццяў сціхне, асабліва, калі ён і спявае, і грае, – ён царства сэрца пакарае.

Гэта імгненне для чалавека, які стаў на шлях спазнання Ісціны, з'яўляецца вельмі падступным і каварным, ён можа або працягваць удасканалвацца, або трапіць у аблуду, і тады яго праца стане марнай. Некаторыя людзі часам адным гарачым уздыхам мэты дасягалі, а іншыя часам з-за пагібельнага віна гублялі тое, што гадамі набывалі.

Але Шыблі і Нуры, хай будзе святой іх таямніца, пайшлі па шляху слухання музыкі і гэтым шляхам ім Ісціна змагла адкрыцца. Але многія людзі Бога, якія прыходзілі ў шынок, паслухаць напевы арганона²⁵ і ім было няўцям, як аддавалі яны чашніку золата – і веру, і іслам.

Калі хтосьці ў шынку будзе ўстрымлівацца ад віна, прыемны голас флейты можа прымусіць яго выпіць келіх да дна. Калі чалавек пра віно і думаць не жадае, скрыпка стагнаць і ўгаворваць яго пачынае. Калі гітара бярэ чалавека за душу, то магчыма, што ён не падумае аб наступствах сваіх учынкаў. Арфа, запрашаючы яго піць, горла дзярэ, а лютня ўпрощае на свой лад і над арфай верх бярэ. Рубаб²⁶, апускаючы ўніз галаву, забаўляцца запрашае, а кабуз²⁷ гучна да балявання заклікае. Калі канун²⁸ і чагана²⁹ ладзяць свае напевы, а круглавідыя чашнікі з паклонам напаўняюць келіхі, чалавек веру і набожнасць забывае, у гэты час у яго розуму і святмасці не бывае.

²⁴ Кыбла – кірунак малітвы ў ісламе (да святыні Кааба ў горадзе Мекка).

²⁵ Музычны інструмент

²⁶ Рубаб – струнны смычковы інструмент арабскага паходжання, з амаль круглым корпусам і круглай невялікай адтулінай для рэзанансу на дэцы.

²⁷ Кабуз – лютнепадобны інструмент, аналаг украінскай кобзы.

²⁸ Канун – струнны шчыпковы інструмент тыпу цытры.

²⁹ Чагана – смычковы інструмент.

Хоць і без таго любоў ахоплівае пабожных, пакуль не згасне, але ад гуку флейты і віна агонь любові разгараецца мацней, быццам ад ветру і масла. Нават у пустыні вярблюд араба ад песні хутчэй бяжыць – так маланка бліскае ў хмарах, калі гром грыміць.

Ад музыкі чалавек усё памылкова ўяўляе і з-за таго бедствы яго напаткаюць.

Хоць слугі гэтага рамяства людзі нібыта вясёлыя і сардэчныя, на самай справе яны ўбогія і прырода іх нізкая. Той, хто грае і спявае, міласцінай на жыццё зарабляе. Пакуль заказчыкі гэтых людзей запрашаюць, яны сабе граюць і спяваюць. Пакуль для іх шмат дароў на вясёлым сходзе, яны гатовыя граць пры любой нагодзе. Калі дары пачынаюць канчацца, яны пачынаюць какетнічаць і таргавацца. А калі ў цябе ўсё канчаецца, у іх незадаволенасць пачынаецца. Хоць бы гадамі яны атрымлівалі з цябе дары, яны праходзяць міма і не пазнаюць цябе з гэтай пары.

Яны незадаволеныя, калі ты ім менш даеш, няўдзячныя, калі ім больш нясеш. Адны з іх – падступныя інтрыганы, іншыя – нявыхаваныя грубіяны.

Нібы гук ненастроенага інструмента, непрыемныя іх учынкi, няма сэнсу ў іх словах, і такія ж іх недарэчныя жарты і кпінкі. Вернасцю яны не надзеленыя, верны чалавек для іх – што д’ябал ненадзейны.

Нявернік-спявак – горш як пярэварацень-ваўкалак. Хоць бы ты гадамі апекаваўся над ім і выхоўваў яго ў сябе, калі хоць раз ты адмовіш яму ў яго просьбе, ён стане чужым для цябе.

Гэта не мужчына – па ўчынках ён блудніца, нібы распуста ў дарагой спадніцы. Ён чаруе багаццяў спевамі і забавамі, рабуе людзей лямантам і барабанами.

Маснаві:

*Душа падалей ад бяды няхай бяжыць.
“Пясняр” гарлае – птушка прэч ляціць.
Каб ён не пудзіў, дык спуцілася б назад,
Збавення птушку пустабрэх адвадзіць рад.*

Аб казачніках і апавядальніках

Казачнік лухту балбоча, апавядальнік слухачоў задурыць хоча. Кола, якое сабралася вакол апавядальніка з яго падманам, – гэта зборышча адурманеных наркаманаў. Апавядальнік гучна крычыць і пляскае ў ладкі, каб адпудзіць птушак розуму і зрабіць людзей вар’ятамі. Сам ён дзейнічае, нібы розуму пазбаўлены, балбоча, нібы п’яны. Цукеркай называе ён вярблюджы гной і ім прылавак завальвае, а “аматары” купляюць і ядуць, і нахвальваюць.

Бэйт:

*“Ласунак” твой не купяць – то бяда табе, саколiк.
Як ні крычы, свой гандаль не палепшыш ты ніколi.*

Аб прапаведніках

Прапаведнік павінен перадаць словы Аллага старацца, а таксама выслоўі Божага Пасланца. Ён павінен перш стаць на паказаны Панам Богам і Прарокам шлях сам, а потым заклікаць і тлумачыць яго сутнасць усім людзям. Той, хто падарожніка па невядомай для яго самога дарозе напраўляе, – той са шляху яго збівае; падарожнік, які заблудзіцца ў стэпе, загіне.

П’яніца, які заклікае людзей не піць, падобны на соню, які заклікае чалавека нядрэмным быць. Той, хто размаўляе ў сне, – чалавек хворы, той, хто слухае яго, – чалавек шалёны.

Пропаведзь – гэта справа настаўніка абазнанага, гэты занятак прапаведніка адукаванага. Такі прапаведнік павінен спачатку сам належны шлях прайсці, а потым весці людзей гэтым шляхам. Саб’ецца са шляху той, хто не ведае дарогі, да мэты не данясуць яго ногі.

Прапаведнік – гэта той, пры якім невук робіцца дасведчаным, а абазнаны аказваецца неасвечаным.

Калі прапаведнік вучоны і пабожны, то той, хто адмаўляецца ад яго слоў, – распусны і бязбожны. Той, хто не дзейнічае ў адпаведнасці са сваім словам, для ўсіх стане бескарысным пустасловам.

Прапаведнік, які чытае прамову па паперцы, падобны на акцёра, які выступае з дапамогай суфлёра.

Рубаі:

*Калі не можа прапаведнік без падказкі вымавіць ні слова,
Памочніка ён раб, а не раб Божы і прамоваў схова,
Ён перадаць загад не зможа людзям нізавошта,
Спяваць не кожны здольны з тарам³⁰ ... жаданне – спеваў вось аснова.*

Аб астралагах

Астролаг, які па планетах ды зорках прадказвае лёс, падобны да варажбіта, які расказвае глупства, разглядаючы пыл і жаўтапёс. Яго табліца – небыліца. Яго астранамічны каляндар склаў неразумны свінар. Складзеныя ім гараскопы на сметнік трэба выкінуць усім скопам. Яго інструменты для назірання месяца зусім недакладныя і нельга ім даверыцца. Той, хто працуе з такімі прыборамі, – гэта проста невук, ён не бачыць, што існуе лёс з наканаваннем дрэннага і добрага.

Калі даць яму ў рукі гранат, то ён не можа сказаць, колькі ў ім частак, плевак і зярнят. Ён не зможа сказаць, які гэты гранат на смак: горкі ці кіслы, салодкі ці так. А між тым людзі рэжуць гранаты, каб іх уласцівасці вывучаць і вучаць іншых, каб умелі вызначаць.

І вось такі чалавек распавядае бабуліны казкі пра небасклон, зоркі і сузор'і, пра іх спрыяльны і злавесны уплыў на лёс і на надвор'е. Хоць нават адно з дзесяці яго прадказанняў, нават выпадкова, не здзяйсняецца, ён сваім рамяством з верай у яго займаецца.

Ёсць выраз “звездары хлусілі”; якія яшчэ на несапраўднасць яго прадказанняў патрэбны намёкі?! бо астролаг – гэта чалавек ад праўды далёкі. Няма ў яго ведаў пра будучыню, а на вачах – бяльмо няведання і слепаты прах.

Бэйт:

*Мо' лёс прарочыць можа небасхіл нам зоркаблісны,
Ды гэта ведае Пан Бог, звяздар тут бескарысны.*

Аб купцах

Купцы дзякуючы свайму рамяству і падарожжам уяўленне аб краях і гарадах маюць, пра дзівы розныя распавядаюць. Яны на вярблюдах пустыню перасякаюць, перавальваюць праз хрыбты гор, яны перажываюць жахі ў марскі шторм. Каб жыць сумленна здабытым хлебам, ім даводзіцца вельмі шмат ездзіць і цяпець вялікія цяжкасці пад гэтым небам.

Свае сотні яны да тысяч давесці мараць, палатно шоўкам замяніць жадаюць. Не павінен быць прыбытак адзінай мэтай купца, дзеля яго здабывання ён не павінен працаваць без канца. У мэтах гандлю ён не павінен раз-пораз падымаць ветразі сваіх караблёў, дзеля жэмчугу не павінен лезці ў пашчу зубастых кітоў.

Ён не павінен фанабэрыцца маёмасцю і грашыма, думаць, быццам ён вялікі будзе з вялікаю світай і мноствам слуг. Каб зберагчы дарагую тканіну, ён не павінен з рызжём мірыцца, каб назапасіць прадукты харчавання, ён не павінен чэрствым хлебам душыцца.

Ён павінен працаваць, каб лепей жыць, прыбытак павінен яго спакою служыць.

Каб гутарыць з паважанымі людзьмі, ён павінен раз'езджаць, ён павінен імкнуцца няўдалым у іх справах дапамогу аказаць. Закят ён павінен своечасова ўручаць і прысваення чужога пазбягаць.

Ён не павінен толькі маёмасць шанаваць, а самога сябе зневажаць. Ён не павінен для сябе хлеба і мяса шкадаваць і пакуту мець, а потым з-за гэтага хваробу цяпець. Не варта дзеля нашчадкаў багацце здабываць, рызыкуючы трапіць у бяду, маёмасць нажываць. Такі

³⁰ Тар – струнны шчыпковы (плектарны) музычны інструмент.

чалавек не гаспадар, а слуга ён, і з-за сваёй ганебнасці і подласці ўвесь час будзе цярпець урон.

Бэйт:

*У такога чалавека следу розуму няма.
Духам бедны ён. Хоць цэлы свет прыдбае ён – дарма.*

Аб гарадскіх перакупшчыках

Гандляр, які ў горадзе тавар перакупляе, сабе выгады, а людзям неўраджаю жадае.

Народная страта яму прыбытак дае, дзякуючы яму ён танна скупляе і дорага перапрадае. Калі ён купляе добрую тканіну, дык яго простым палатном заве, калі ж прадае палатно, ён яго за добрую тканіну выдае. Ён можа ўсунуць замест кашмірскай простую шаль, можа прадаць цыноўку замест залатой парчы – яму няведамы жаль. Акрамя сумлення, усё ёсць на яго прылаўку; з-за адсутнасці сумлення, абы не прызнаваць віну, гатовы нават гаўкаць. Вандроўны купец – мужчына, а гэты – як бы яго хатняя гаспадыня, ці, дакладней, той – воін арміі ў паходзе, што церпіць нягоды, а гэты – яго жонка, якая не ведае цяжараў паходу.

Перакупшчыкам дастаецца барыш, пакупніку – някасны тавар дастаецца, а пасярэдніку – з двух бакоў ілжывая клятва застаецца.

Бэйт:

*Не людзі зусім гэтыя людзі, калі ты прыгледзешся лепш,
Трымайся падалей ад іх – вось што можаш ты найменш.*

Аб базарных гандлярах

Базарныя гандляры – бязбожныя круцялі, хлуслівыя нахабнікі, што ні гавары. Ім за гонар прадаць за сто дзінараў рэч, якая каштуе адзін дзінар, купляць за сто тое, што каштуе тысячу – гэта вяршыня іх мар. Шчыра таргавацца – значыць для іх быць грэшнікам, быць верным сваім абяцанням – гэта для іх быць нявернікам. Яны не прызнаюць прыкметаў канца свету, яны не вераць, што ёсць нябесныя шалі правасуддзя для ўзважвання спраў сегасветных.

У іх бацька стараецца ашукаць сына, сын – бацьку, яны мяркуюць, што на іх вуду трапяць і абодва анёлы-пісары³¹.

Бэйт:

*Такі сябе святым абвесціць, яму і гэта хоць бы што,
Калі ўважліва паглядзіш – вар'ят ён хворы, больш ніхто.*

Аб рамесніках і майстрах

Для майстроў і рамеснікаў праўду казаць – вялікая праца, таму гэтыя ашуканцы вельмі шмат хлусяць. Вырабы свае яны неверагодным чынам падрабляюць, сваіх абяцанняў ніколі не трымаюць. Казаць праўду, што з'яўляецца выдатнай якасцю людзей, для іх вялікая заміна, а хлусня, якую людзі лічаць велізарнай заганай, для іх – з ліку лепшых учынкаў.

Маснаві:

*З ранку да вечара майстар заняты.
Як чараўнік ва ўсіх справах, зацятты.
Рамеснік прывык да штодзённай работы,
Уверх і ўніз ён бяжыць ад згрызотаў.
Калі ён руплівы, то мо й збагацее,
А не – што ж ты зробіш! Тады ён згалее.*

Аб паліцыі, паліцыях і вязнях

Правіцель горада, паліцыя і вартавыя – гэта абаронцы і заступнікі забойцаў і злодзеяў злыя. Вязніца і вязні – гэта нібы пекла і грэшнікі. Вартавыя – гэта анёлы-мукары³², паліцыя –

³¹ Паводле ісламскай веры, на абодвух плячах чалавека знаходзяцца два анёлы, якія запісваюць зробленае чалавекам: добрыя справы піша анёл справа, а дрэнныя – злева.

³² Мукар – у рукапісах беларускіх татараў – пякельныя анёлы, якія прымушаюць грэшнікаў пакутаваць.

гэта ўладар пекла, які дае загады. Злачынцы сядзяць у ланцугах з ярмом на шыі; яны падобныя да пякельных грэшнікаў.

Вязніца пра сэрца злодзеяў сведчыць, дзе цемра вісіць, у неспакойным сэрцы зняволеных сядзельцаў трывога сядзіць. Там больш страху, чым надзеі, і пануе там ён, больш пакоры, чым супраціву, у таго, хто парушыў закон.

Штораз, калі вартаўнікі кагосьці з іх забіраюць, у астатніх ад страху сэрцы заміраюць. Відавочцы пакарання страшныя весткі нясуць, вярнуўшыся ў вязніцу, жудасныя размовы вядуць. Адзін распавядае, што такі і такі, калі яго вешалі, стаяў смела, другі кажа, што такі і такі, калі яму галаву секлі, сядзеў умела. Адзін здзіўлены мужнасцю знявечанага, другі захоплены вершамі прыгнечанага. І мноства такіх жудасных рэчаў у людзей, такіх дзіўных падзей.

Стражнік перш лоўляй злачынца займаецца, а атрымаўшы жаданае, яго вызваліць з вязніцы стараецца. Вязніца нагадвае дзень Страшнага суду, яна падобная на сапраўднае Пекла і навявае нуду. Вязняў змрочнай гарадской вязніцы можна параўнаць з палоннымі каханнем і сумным прыстанку. Барані нас Бог ад учынкаў, якія прыводзяць туды, і ад здарэнняў, якія кідаюць людзей у кайданы сораму і бяды.

Бэйт:

*Пакутай і бядой багаты той прыстанак,
Для вязняў тут прыгнёт адзін – настаўнік.*

Бэйт:

*Як пераступіш ты вязніцы той парог,
То ў цябе адна надзея – толькі Бог.*

Аб земляробстве

Селянін арэ зямлю, каб засеяць яе, і ў гэты час ён адкрывае шлях да надзённага хлеба. Калі ён пабожны і сумленны, яго вол падобны на вярблюдзіцу Саліха³³. Валы селяніна, як магутныя асілкі, пакорліва аруць, нетаропка наперад ідуць і ідуць.

Падчас працы дзе селянін – і яны там, ён імі кіруе, нібы Адам³⁴.

Дзякуючы сялянам добраўпарадкаваны свет, дзякуючы ім людзі могуць ладзіць урачысты абед.

Кожны рух і кожны крок не забыты – яны прычына багацця і дабрабыту.

Калі селянін добрасумленна сее зярнятка адно, Пан Бог дазваляе яму сабраць ураджай у сам-сямсот на яго гумно. Але пакуль усходы дадуць насенне, пакуль ўраджай дойдзе да гумна, чарвякі і птушкі збожжам насычаюцца, звяры стэпавыя ім наядаюцца. Дзякуючы гэтаму збожжу ў дастатку дом мурашак, шчасна жыве статак дзікіх аслоў, галубы палка буркуюць, жаўрукі ў небе святкуюць; зарабляе на хлеб жнец, які зерне жне, падборшчык каласоў гэтым зернем жыве. Дзякуючы яму дасягае мэты травапольшчык, атрымлівае неабходнае працаўнік з матыкай, жабрак бывае сыты і кожны мужчына моцны і вялікі.

Збожжам сілкуецца падарожнік, дзякуючы яму дасягае мэты духоўны настаўнік, працуе печ пекара, квітнеюць справы гандляра сенам. Дзякуючы збожжу сілкуюцца гаротныя, атрымліваюць у дастатку прадукты харчавання вандроўныя. Дзякуючы збожжу пабожны спакойна моліцца, а пустэльнік можа малым здавольвацца. Дзякуючы яму торба жабрака поўная хлеба, царская скарбніца – каштоўных камянёў і дарагіх металаў, як трэба.

Ужо адно вырашчванне хлеба селянінам – такая любата, што і нельга сказаць, а іншыя дабрадзействы сялян пярком не апісаць. Сад яго – гэта рай на зямлі, агарод яго – гэта крыніца духоўнай падтрымкі ад нягодаў злых. Мы не памылімся, калі кожнае дрэва яго з небасхілам параўнаем, а плады яго – зоркамі на ім называем. Адсюль ідуць для немаёмных людзей усе прыправы і воцат, і мноства іншых дароў, закускі і чыстыя напоі багаццяў і цароў. Пладамі рознымі яго сад уславы, і ўвесь горад упрыгожаны імі таксама.

³³ Саліх – адзін з прарокаў. Яго чудам з'яўляецца вялізарная вярблюдзіца, якая давала многа малака, выпіваючы дзённую норму для ўсяго селішча.

³⁴ Адам – першы чалавек і прарок Божы. Згодна ісламу, яму былі падуладныя назвы ўсіх рэчаў і самі гэтыя рэчы.

Такі чалавек не павінен быць ілжывым і скнарай, не павінен прыкідвацца бездапаможным небаракам. Ён не павінен адмаўляцца ад выплаты шахскага падатку і не павінен прыгнятаць бедных падзёншыкаў мізэрнай платай. Тады яго збожжа ператворацца ў жамчужыны дабрабыту, а насенне стануць зоркамі велічы. Такі селянін – гэта сын Адама, чалавек сапраўдны, а дакладней – іншыя яго сыны, а ён – Адам, іх корміць, як і есць сам.

Кыта:

*Хто сваёй справай выбраў земляробства,
Ён марыць, каб людзям свой хлеб аддаць,
Загадам Бога земляроб – вышэй раместваў,
І чалавечнасць мусіць ён увасабляць.*

Аб галаварэзах і адкідах грамадства

Галаварэзы і адкіды грамадства – гэта проста стварэнні неразумныя, у іх не такія, як у вернікаў, лад жыцця і паводзіны іх бяздумныя. У іх няма чалавечых якасцяў, усе яны нахабныя і мярзотныя, усе ўчынкі іх дзікія і нягодныя. Галаварэзы, якія забіваюць людзей нажамі, – гэта шалёныя сабакі, а нажы іх я параўнаю з сабачымі зубамі. Галаварэз – злы сабака, калі ён цвярозы, а калі ён п’яны, з ім не справяцца і сто сабак.

Многія з іх гінуць ад мяча смерці, як дзікія жывёлы, і ў час пакарання яны замест малітвы чытаюць свае асаблівыя прамовы. Яны прывыклі кожнага мінака лаяць, і нібы скарпіёны, яго цела джаляць. У іх няма ні гонару, ні розуму, ні сумлення, ні сораму. Іх справа – нявер’е і брыдота, іх занятак – распуста і подласць. Гарадскія падонкі – род ядавітых насякомых, неабходна асцерагацца іх і іх знаёмых.

Бэйт:

*Пакуты людзям – вось адзіны клопат іх.
Пра іх сказаў Прарок: “Карайце злых!”*

Аб валацугах і бадзяхах

Вандроўныя скамарохі і цыганы славяцца як акрабаты і весялуны. Іх высокія скокі кажуць, што яны ўраўнаважаны, іх стойка кажа пра тое, што ўсё для іх абыякава. Сябелюбства і фанабэрыстасці яны не ведаюць, яны гэтыя ўласціваасці з зямлёю змешваюць. Падскокваючы, яны бягуць ад пыхі людской, не выхваляючыся сваім блазнерствам, яны даюць людзям смяцца над сабой. Яны пра заўтрашні дзень не бядуюць, тое, што сёння зароблена, усё ядуць, усё, што даюць, яны бяруць, а калі не даюць – то не крыўдуюць.

Іх дом і прыстанак – гэта руіны прыніжэння, іх стаянка і прытулак – гэта навес пакорнага служэння.

Як толькі відняе, муж і жонка на заробкі адпраўляюцца, а сыны і дачкі па розных вуліцах разбягаюцца. Усю заробленую днём здабычу яны кладуць увечары ў адну кучу. Яны не кладуцца спаць, пакуль не прядуць усё, што здолелі прынесці, і не гавораць пра тое, што заўтра не будзе чаго есці.

На другі дзень раніцою паўтараецца ўсё, што было ўчора. Калі чалавек здолее так жыць, гэта таксама не дрэнна. Вышэй чалавечай фанабэрыстасці такога прыніжэння мора, лепш людской пахвальбы такая пакора.

Бэйт:

*Калі чалавек сапраўдны, ён сябе чалавекам не кліча,
Самую цяжкую працу нават працай не паліча.*

Аб дакучлівых жабраках

Жабракі і ўбогія – людзі без сораму і сумлення, і іх многа! Яны бяруць сваёй дакучлівасцю днём, да ўсяго прыглядаючыся, ходзяць па дварах багаццяў, а ўначы – дапамагаюць рабаваць людзей ліхадзеям.

Калі ты даеш ім міласціну, яны ніколі слова падзякі не гавораць, а калі ім штось падорыш, без усялякай удзячнасці яны бяруць усё без разбору.

Колькі б яны ні елі, як на голад хворы, яны не могуць напоўніць страўнік свой; як хворага вадзянкай, нельга іх напаіць нават вадой. Выдзеўбаны гарбуз, у які такі жабрак збірае міласціну, нібы галава наркамана, поўная розных неўтаймоўных заманаў, яго мех падобны на вантробы крывадушнага суфія, поўныя рознага ашуканства і падману.

Акрамя тых, хто абмывае нябожчыкаў, ніхто не забярэ ў такога гаротнага медзяка, які ён носіць з сабой; манета, якую ён закопвае, прысвойваецца толькі зямлёй.

У вачах гэтых людзей гараць сквапнасць і прага, а значыць, яны спусташаюць іх сэрцы і пазбаўляюць іх удачы.

Сярод іх ёсць такія праклятыя, якія называюць сябе святымі пілігрымамі; нельга параўноўваць нават д'ябла, шайтана з гэтымі самазванцамі, таму памаўчым. Няма чалавечых якасцяў і веры ў людзей такіх, свіння і мядзведзь чалавечней за іх. Каб адысці ад людскога свету, яны мяняць свой выгляд здольны, апранаюць вывернутыя футры, каб уступіць у свет жывёльны.

Кожны жабрак, які б ён не стаў, як дрэнныя думкі, чыстаму сэрцу ніколі спакою не даваў.

Рубаі:

*Ім не пасуюць правілы людскія,
Законы мусульман для іх чужыя;
Хто павядзецца са смеццем людскім,
Не слухае добрыя словы святыя.*

Давыд Радкевіч

Гісторыя татараў у Вінкшнупях

Вінкшнупі – самая заходняя мячэць, і ў свой час яна магла стаць першай каменнай на тэрыторыі ВКЛ, але яе напаткаў лёс мячэцяў Студзянкі, Даўбучак, Некрашунцаў і г.д., што не дайшлі да нашага часу...

Вёска Вінкшнупі знаходзіцца на самым ускрайку тэрыторыі татарскага асідніцтва на землях ВКЛ. Каардынаты N54,477374° E23,076736°. Падчас існавання Рэчы Паспалітай Вінкшнупі знаходзілася на тэрыторыі Каралеўства Польскага, і ўжо тады гэта быў цэнтр рэлігійнага жыцця “запушчанскіх” для Польшчы, або “занёманскіх” для Літвы татараў Сувальшчыны. Так, Самуіл Мустафавіч Яблонскі перапісаў у Вінкшнупях тэфсір у 1723 годзе. Мячэць у Вінкшнупях была адной з найстарэйшых на тэрыторыі Беларусі, Літвы і Польшчы. Фундатарам мячэці ў XVIII ст. быў Мустафа Бараноўскі³⁵.

Мячэць у Вінкшнупях у 1900 годзе і ў міжваенны час

Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай з 1795 года Вінкшнупі апынуліся на тэрыторыі Прусіі, з 1807 года – на тэрыторыі, захопленай Напалеонам, якая ўвайшла ў склад створанага ім Варшаўскага герцагства. З 1815 года, пасля паразы Напалеона, Сувальшчына ўвайшла ў тэрыторыю Каралеўства Польскага ў складзе Расейскай імперыі з абмежаванай аўтаноміяй. Да 1818 года мячэць амаль разбурылася, да таго ж, імаму не было дзе жыць, таму вернікі сталі збіраць грошы, а ў 1819 годзе звярнуліся за дапамогай у Варшаву. Улады дадалі 2000 злотых, пасля чаго быў узведзены новы будынак мячэці.

У 1821 годзе, паводле перапісу, да парафіі Вінкшнупі належалі 43 сям’і, або 178 вернікаў. Імамам у гэты час тут служыў Мустафа Базарэўскі, які памёр 14 сакавіка 1830 года. Пасля Базарэўскага імамам стаў Ібрагім Янушэўскі, што выконваў да гэтага абавязкі муэдзіна з 1809 года. У 1844 годзе Янушэўскі пісаў да ўладаў, што мае ўжо 80 гадоў, дрэннае здароўе, катаракту, да таго ж 3 сыноў праходзяць службу ў войску, а адзін знаходзіцца на дзяржаўнай службе. Таму прасіў прызначыць яму пенсію 90 рублёў у год. Выконваў свае абавязкі да 30 сакавіка 1846 года, а памёр 29 чэрвеня 1846 года.

У 1843 годзе ў Аўгустоўскай губерні, куды ўваходзілі Вінкшнупі, жыло 169 татараў, у 1858 годзе - 155 татараў (76 мужчын і 79 жанчын). У 1866 – 171 (79/92), якія па паведах былі размеркаваны так: у Сейнаўскім 26, Кальварыйскім (у тым ліку і Вінкшнупі) – 120, Мар’ямпальскім – 26.

У XIX ст. у Вінкшнупях і навакольных паселішчах, такіх як Мар’ямпаль, Сувалкі, Сейны, Аўгустаў, Кальварыя, Макаўшчына, Кеўліца, Пілякальні, Маргі, Вількаболі, Навінікі і інш., жылі прадстаўнікі татарскіх родаў Крычынскі, Багдановіч, Бучацкі, Смольскі, Сулькевіч, Муха, Ахматовіч, Вільчынскі, Улан, Яблонскі, Якубоўскі, Рызвановіч, Юшыньскі, Янушэўскі і г.д.

³⁵ 190 Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego, sygn. 1407. <http://agadd2.home.net.pl/>

Копія метрыкі імама Ібрагіма Самуілавіча Багдановіча.

З 1 красавіка 1846 года абавязкі імама ў Вінкшнупях стаў выконваць былы муэдзін Ібрагім Багдановіч, якога пазней, увосень 1847 года, афіцыйна абралі і зацвердзілі на гэтую пасаду. Пад актам падпісаліся старшыня камітэту парафіі Саліх Туган-Бараноўскі, а таксама Захар Крычынскі, Абрагам Лядзінскі і інш. Ібрагім Багдановіч быў сынам Самуіла і Хадыджы з Мураўскіх і нарадзіўся ў Крушынях у 1806 годзе³⁶. На момант абрання імамам Багдановіч жыў у фальварку Навасады Кальварыйскага павету.

У 1850-ыя гады Багдановіч пісаў да ўладаў аб цяжкім матэрыяльным стане, даючы звесткі, што жыве толькі з вакуфу на 2 маргі агароду і 7 маргоў ворыва. Прасіў падняць заробак з 90 рублёў у год да 150, бо на той час³⁷ імам мячэці ў в. Студзянка Люблінскай губерні атрымліваў 150 рублёў.

З 1856 года вернікі пісалі ў Варшаву пра неабходнасць рамонту мячэці. У 1859 годзе яны склалі праект на новы будынак. Паводле яго, мячэць меліся пабудаваць каменную, часткова з цэглы на вапне, з гонтавым дахам і мінарэтам з бляшаным пакрыццём. Памеры (даўжыня/шырыня/вышыня) 44/29,75/19 футаў, а мінарэт 47,5 футаў³⁸. Быў складзены падрабязны

каштарыс на матэрыялы і выкананне ўсіх этапаў будоўлі – ад падмуркаў да аздаблення. Праект так і не быў рэалізаваны, бо першая каменная мячэць на землях былога ВКЛ з'явілася толькі ў Мінску ў 1902 годзе.

Падчас паўстання 1860-ых гадоў татары Вінкшнупяў прынялі ў ім актыўны ўдзел. Так, капітан Самуіл Магаметавіч Бучацкі змагаўся на баку паўстанцаў, памёр у 1865 і быў пахаваны на Вінкшнупскім мізары. Раман Смольскі і Алей Бучацкі, якія былі родам з Сувальшчыны, уваходзілі ў склад асабістай аховы кіраўніка Аўгустоўскага ваяводства Цырыяка Акорда, а пасля задушэння паўстання дапамагалі яму эміграваць у Прусію. Р. Смольскі дажыў на незалежнасці Другой Рэчы Паспалітай і нават удзельнічаў у мусульманскім кангрэсе 1925 года ў Вільні. Ён міжваенны час жыў у Наваградку, а пахаваны на мізары ў Гарадзішчы.

Варта адзначыць, што парафія ў Вінкшнупях была адной з самых бедных, нягледзячы на наяўнасць буйных землеўласнікаў (Крычынскіх, Туран-Бараноўскіх і інш.). Да таго ж, татары плацілі шмат падаткаў, у тым ліку зборы на рамонт каталіцкіх касцёлаў. А пасля паўстання прывілеі і правы яшчэ больш зменшылі.

Ібрагім Багдановіч займаў пасаду імама ў Вінкшнупях да самай смерці 10 сакавіка 1870 года, але дэ-факта абавязкі імама на працягу некалькіх гадоў перад гэтым выконваў муэдзін Алей Якубавіч Хасяневіч, які да пераезду ў Вінкшнупі жыў у Мінску. Хасяневіч нарадзіўся 20 лютага 1843 года ў Мінску, і метрыку яму выдаў мінскі імам Сюляйман Біцютка.

Пасля афіцыйнага зацвярджэння імамам Алей Хасяневіч прасіў улады ў 1871 годзе падняць яму заробак са 150 да 250 рублёў у год за выкананне абавязкаў імама, у тым ліку за абслугоўванне афіцэраў-мусульман Расейскай арміі падчас Байрамаў і месяца

³⁶Метрыка выдадзеная 8 чэрвеня 1832 года імамам Крушыням Самуілам Лебедзем. Запіс у метрычную кнігу дадаў імам Крушыням Самуіл Багдановіч.

³⁷ 3 6 ліпеня 1847 года

³⁸http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/190/PL_1_190_1407/pages/PL_1_190_1407_0302.htm

Рамадан, для кампенсацыі выдаткаў на пахаванне, паездкі да хворых і г.д.. Аргументаваў просьбу тым, што большасць вернікаў мячэці – бедныя людзі, якія не могуць заплаціць за рэлігійныя паслугі. Да таго ж, імам чалавек сямейны, акрамя мячэці нідзе не працуе, а вакуф пясчанай і камяністай зямлі ў 20 маргоў³⁹ не здольны даць годнага прыбытку. Просьбу гэтую ўлады выканалі.

Усе афіцыйныя паперы ад імя парафіі Вінкшнупі складаў і падпісваў абраны муцівіль (стараста) мячэці Ібрагім Туган-Бараноўскі, а таксама людзі, што ўваходзілі ў склад камітэта – Крычынскі і Ян Ўлан.

Акрамя таго, да гэтага часу будынак мячэці ўжо амаль разбурыўся, таму востра паўстала неабходнасць рамонту. Вернікі стварылі апякунскі камітэт для збору грошаў і звярнуліся за даволам у Духоўны дэпартамент і МУС. Пасля дазволу на рахунак у Польскім банку ў Варшаве сталі перасылаць сродкі, у асноўным, у выглядзе ахвяраванняў уладальнікаў маёнткаў Вінкшнупскай парафіі. Збор цягнуўся доўга, захаваліся квіткі з 1862 да 1880 гадоў, у якіх пазначаліся сумы ахвяраванняў на рахунак мячэці..

Імам Хасяневіч займаў пасаду да 1883 года, затым быў абраны новы імам Ібрагім Байрашэўскі. У 1892 годзе камітэт мячэці Вінкшнупі склаў спіс гаспадароў мусульманскага веравызнання парафіі, у якім пазначылі 37 чалавек (сем'яў) і месцы жыхарства⁴⁰.

№	Імя і прозвішча	Жыхарства		
1	Лядзінскі Ібрагім	Нава... гм. Бартнікі		
2	Муха Самуіл	Пілякальні (Гарадзішча)		
3	Смольскі Магамет	Маргатрокі		
4	Смольскія	Маргатрокі		
5	Крычынскі Іосіф	?		
6	Крычынскі Захар	?		
7	Вільчынскі Эльяш	?		
8	Уланы	?		
9	Улан Іосіф	Макаўшчына		
10	Крычынскі Давыд	?		
11	Крычынскі Алей	?		
12	Азюлевіч ⁴¹ Мустафа	?		
13	Крычынскі Іосіф	?		
14	Улан Іосіф	Скер...		
15	Ахматовіч Стэфан	Бораўшчына		
16	Ахматовіч Іосіф	-		
17	Азюлевіч Іосіф	Турупі?		
18	Мухі	Макаўшчына		
19	Райжэўскі Бенедыкт	Аб...		
20	Асановічы	Мі...		
21	Юшынскі Алей	?		
22	Бучацкая Аміна?	?		
23	Бучацкі Эльяш	?		
24	Яблонскі Ян	?		
25	Яблонскі Іосіф	?		
26	?	?		
27	Байрашэўскі Сільвестр	?		
28	Радлінскі Іосіф	Аліта		
29	Улан Алей	?		
30	Рызвановічы	?		

³⁹ 1 морг адпавядае 55 соткам, або 0,55 га.

⁴⁰ Якасць сканаваных старонак не дазваляе прачытаць тэкст цалкам.

⁴¹ Прозвішча неразборліва напісанае

31	Багдановічы	?		
32	Янушэўскі Іосіф	?		
33	? Іосіф	?		
34	Яблонскі Асан	?		
35	Рызвановіч Сільвестр	?		
36	Юшыньскі Стэфан	?		
37	Бараноўскі Адам	?		

Геаграфічны слоўнік⁴² за 1893 год дае звесткі, што ў вёсцы Вінкшнупі Ваўкавышскага павету Сувальскай губерні знаходзілася 26 гаспадарак. Для параўнання, ў 1827 было 18 гаспадарак. Пры вёсцы быў аднайменны фальварак з 4 гаспадаркамі. Землі тут належалі Туган-Бараноўскім.

У канцы XIX ст. пасля Байрашэўскага пасаду імама ў Вінкшнупях заняў Мустафа Багдановіч, а потым Леон Бякіравіч Халецкі.

Імам Леон Халецкі з сынам Янам

У 1901 годзе ў часопісе “Naokoło Świata” быў надрукаваны артыкул пра Вінкшнупскую мячэць⁴³: “Мячэць тая драўляная, з абабітай бляхай вежай і паўмесяцам на ёю. Унутраная частка будынка падзеленая на двакоі. Першы з іх, справа, – малітоўная зала, дзе за заслонай з зялёнай тканіны частка для жанчын. Злева – пакой, дзе вернікі пакідаюць абутак. Сцены мячэці аздобленыя выслоўямі з Кур’ану, а на падлозе пасцеленыя дываны, надпісы на каторых змяшчаюць імёны людзей: “Гэлена з Азюлевічаў Смольская, памерла 13 студзеня 1871”, “Гэлена Ахматовіч, памерла 2 кастрычніка 1883”. За мячэцю знаходзіцца невялікі мізар, дзе адзін кут адведзены для знаных татарскіх родаў. Чытаем тут: “Тут спачывае Зюзанна з Уланаў Вільчынская”, “Тут ляжыць Алей Улан, радца, уладальнік Кеўліцы”, “Хадыджа з Уланаў Крычынская” і г.д. Далей ляжаць пахаванні жасўнераў-мусульман. Сама парафія губерні Сувальскай налічвае не

больш за 250 асоб. Патрэбы рэлігійныя выконвае імам, што жыве ў Вінкшнупях. Яго род паходзіць з Віцебшчыны, але пры мячэці працуе ўжо другое пакаленне, бо папярэднім імамам у Вінкшнупях быў ягоны бацька.”

Аўтар, відавочна, пісаў пра Леона Бякіравіча Халецкага, што займаў пасаду імама на той час. На жаль, няма звестак, што да Леона імамамі былі прадстаўнікі роду Халецкіх. У часопісе таксама быў размешчаны фотаздымак імама з хлопчыкам, верагодна, сынам Янам.

Леон Бякіравіч Халецкі пазначаны як імам Вінкшнупскай мячэці і ў Кнігах памяці Сувальскай губерні за 1903 год.

Сын Леона Ян нарадзіўся 28 кастрычніка 1893 года ў Вінкшнупях, ягоная маці Саламея⁴⁴ з Ільясевічаў. Скончыў гімназію ў Марыямпалі і атрымаў спецыяльнасць настаўніка. Падчас Першай усясветнай вайны ўся сям’я была ў эвакуацыі

⁴²Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 13, 1893, s. 551

⁴³Aleksander Janowski. Meczet Tatarski w Winksznupiu. Naokoło Świata. 22.12.1901. №2. S. 28 – 29.

⁴⁴Так у метрыцы.

на тэрыторыі цэнтральных губерняў былой Расейскай імперыі.

Пашпартная анкета імама Яна Халецкага

Дахаты вярнуліся пасля 1921 года, і гэта ўжо была тэрыторыя Літоўскай рэспублікі. Знайшлі, што мячэць за гэты час цалкам разрабавалі, як і частку помнікаў на мізары. Ян Халецкі становіцца новым імамам. Мячэць падрамантавалі, і яна працавала без перапынкаў да канца Другой усясветнай вайны. Яна была адной з трох мячэцяў (яшчэ ў Рэйжах і Коўне) міжваеннай незалежнай Літоўскай Рэспублікі.

У Літве ў той час ішла пашпартызацыя, таму сям'я атрымала новыя літоўскія дакументы. На фота злева – пашпартная анкета Яна Халецкага 1922 года. Вінкшнупі паводле тэрытарыяльнага падзелу Літвы апынуліся ў гміне Бортнікі, павет Ваўкавышскі.

Імам Я. Халецкі ажаніўся з Эміліяй з Макуловічаў, меў дачок Алену (1926) і Розу (1928). Ад уладаў атрымліваў заробак па 50 літаў штомесяц.

Брат Яна, Алей Халецкі, у гэты час быў сакратаром суда ў Коўне. Парафія ў гэты час ужо амаль знікла. Халецкі праводзіў у асноўным пахаванні на мізары, вёў метрычныя кнігі. Цікава, што сярод вернікаў, пазначаных у кнізе, амаль няма татараў! Трапляюцца толькі адзінкавыя Халецкія, Мількамановічы і Рызвановічы. Астатнія, а іх больш

за 80%, былі каталікамі ці пратэстантамі, што прынялі Іслам з невядомых падстаў.

У 1936 годзе Вінкшнупі наведала дэлегацыя ковенскіх татараў. Яны звярнулі ўвагу, што імам Ян Халецкі не дбае аб стане мячэці. Вокны, дах, сцены знаходзіліся ў дрэнным стане, тэрыторыя зарасла травой. Госці потым пісалі зварот да Міністэрства ўнутраных справаў, але нічога не памянлася.

Падчас вайны жыццё працягвалася, як і раней, а непрыемнасці пачаліся ўлетку 1944 года, калі сюды наблізіўся фронт. У ваколіцах Вінкшнупяў немцы выкапалі супрацьтанкавыя рвы, разрабавалі мячэць, зруйнавалі дамы і будынкі мясцовых жыхароў. У доме імама Халецкага зрабілі часовы штаб. А перад самым фронтам сталі высяляць на захад людзей, у тым ліку і сям'ю Халецкага. Там, каля Кёнігсберга⁴⁵, падчас налёту авіяцыі, ён загінуў і быў пахаваны ў агульнай магіле, месца якой зараз невядомае.

Што да брата Аляксандра, то ён з сям'ёю ў 1944 годзе выехаў на захад. Ягоны сын Юргіс Халецкі стаў доктарам у Швейцарыі.

Пасля вайны ў Вінкшнупі першай з

Ян Халецкі з сям'ёю

⁴⁵Зараз Калінінград. Беларуская назва горада - Крулявец

сям'і імама Яна Халецкага вярнулася дачка Алена. Дом быў знішчаны, таму жыла ў цёткі (матчынай сястры). Затым прыехалі Роза і Эмілія. Астатнія татары з Вінкшнупяў, вярнуўшыся, вырашылі накіравацца ў Коўна і іншыя буйныя паселішчы.

Ковенскія татары каля мячэці ў Вінкшнупях, 1936 год⁴⁶

Мапа Вінкшнупяў (фальварак і вёска) і наваколля⁴⁷.

⁴⁶Фота А. Вільчынскага. Даслаў А. Якубаўскас

⁴⁷Мапа з www.mapuwig.org

Роза хацела стаць акушэркай. Алена вучылася ў Коўне ў школе мастацтваў, затым пераехала ў Вільню. Пазней уладкавалася настаўніцай малявання ў Юрбург, дзе выйшла замуж за суддзю Ярушэўскага. Скончыла педагогічны інстытут у Шаўлях. Жыла ў Юрбургу з сям'ёй сына Рэйманда⁴⁸. Роза памерла ў 1997 годзе. Мела сына Яўгена і дачку Яланту Эмілію, жыла ў Коўне. У савецкі час даводзілася хаваць сваё паходжанне⁴⁹.

Пасля вайны татарскія сядзібы, што ацалелі падчас баёў, былі ліквідаваныя, шмат хто выехаў у Польшчу, Коўна, Аліту, Вільню, таму парафію скасавалі, амячэць разбурылі цалкам. Меліярацыя ператварыла маляўнічыя рачулки ў канавы, а падчас калектывізацыі землі былі нацыяналізаваныя. На сённяшні дзень у Вінкшнупях захаваліся толькі мізар як сведка татарскай мінуўшчыны гэтага краю, а таксама цагляны будынак былога маёнтку Туган-Бараноўскіх – турыстычныя аб'екты паўднёвага захаду Літвы.

Будынак маёнтку Вінкшнупі⁵⁰

Мізар на сённяшні з'яўляецца помнікам гісторыі, і ахоўная тэрыторыя ахоплівае і месца, дзе захаваліся падмуркі мячэці. У 2008 годзе на тэрыторыі мізара ўсталявалі мемарыяльны камень.

Што да нашчадкаў былых жыхароў Вінкшнупяў, то сын паўстанца Рамана Смольскага Ян (1882 - 1961) стаў палкоўнікам Расейскай арміі. Ажаніўся з Айшай Лебедзь, меў дачок Сафію і Амінію. У кастрычніку 1913 года выехаў у ЗША да цесця Мустафы Лебедзя, які стаяў ля вытокаў Мусульманскай арганізацыі татараў у Нью-Ёрку, а пазней у Амерыку забраў і сям'ю. Працаваў на заводзе, які выпускаў высакаякасныя футры і скураныя вырабы. У сярэдзіне 1920-ых гадоў быў абраны сакратаром арганізацыі і займаў гэтую пасаду больш за 2 дзесяцігоддзі. Дачка Сафія выйшла замуж за імама Алі Захаравіча Ясінскага⁵¹, мела 3 дачок – Аніфу Гямбіцкую, Гэлену Асановіч і Айшу Абрамовіч, з якіх на сённяшні дзень сярод жывых толькі Гэлена⁵². Дачка Амінія выйшла за Абду Агішава, мела дзяцей Тагіру і Энвера.

⁴⁸Мае старонку ў Facebook

⁴⁹ Lietuvos Totoriai, №128 – 138.

⁵⁰Фота з <http://www.etnografija.vilkaviskis.lt/lt/objektai/395-vinksnupiu-dvaras>

⁵¹Нарадзіўся ў Клецку.

⁵²Нарадзілася ў 1929

Раман Смольскі

Раман Смольскі

Ян Смольскі, ЗША

Сын Самуіла Бучацкага – Магамет (1862 - 1945) – жыў у Вільні, меў жонку Еву Багдановіч з Сейнаў і дзяцей Люта, Хасеня і Яна. Усе яны пахаваныя на мізары на Ліпаўцы пад Вільняй. Лют ажаніўся з Амінёй Аляксандраўнай Якубоўскай з Клецку (1915 - 1985), меў дзяцей Якуба, Адама і Сафію, нашчадкі якіх жывуць на Літве і ў Варшаве. Сын Яна Бучацкага – Эмір (1935 - 1990) – што жыў пасля вайны ў Польшчы, быў вядомым акцёрам.

З роду Бучацкіх з Вінкшнупяў была і жонка Алея Хаджы Давыдавіча Ільясевіча, знанага фундатара Ковенскай мячэці, які пахаваны ў Немежы.

P.S. Выкарыстоўваліся архіўныя матэрыялы з <http://agadd2.home.net.pl>

Сяргей Міскевіч

Азан в религиозной политике премьер-министра Турции А. Мендереса (1950-1960 гг.)

Мустафа Такас

В статье рассмотрены исторические события, связанные с введением практики богослужения на турецком языке – одной из реформ религиозной жизни, предпринятых турецким правительством и лично Мустафой Кемалем Ататюрком после провозглашения Республики. Переход в богослужении на турецкий язык изучается в более широком контексте политических преобразований, идей и стратегий, к которым прибегали представители правящей в тот период Республиканской Народной партии. Возвращение к арабскому языку в статье рассматривается как часть политической программы Демократической партии, ее ключевой пункт, приведший партию к власти и сыгравший значительную роль в преодолении культурной травмы турецкого общества.

Ключевые слова: турецкий язык, арабский язык, азан и камат, молитва, богослужение, реформы Ататюрка, принцип секуляризма, принцип свободы совести.

Одной из проблем, которая еще совсем недавно вызывала долгие споры, и которая по сей день становится источником политических дебатов, является практика чтения азана и молитвы на национальном языке. Едва ли не самый красноречивый пример такой полемики можно взять из новейшей истории Турецкой республики, рассмотрев документальные свидетельства об азане и чтении молитв по-турецки. В первые годы после основания Республики, в Турции были приняты политические меры по претворению в жизнь одного из принципов, провозглашенных Ататюрком – принципа секуляризма (или лаицизма). Существование этих мер сводилось к разделению религиозной и публичной практики, к выведению религии за пределы государственной жизни, и в целом их можно было бы назвать «религиозной реформой». Замена арабского призыва к молитве турецким была одним из важных шагов, предпринятых на этом пути. Тот факт, что дискуссии вокруг этого перехода велись не только в период между 1932-1950 годами, когда действовал сам запрет на арабский азан, но и продолжают по сей день, делает данный предмет достойным изучения.

Возможность перехода к азану, молитве и проповеди на национальном, турецком, языке, обсуждались еще до Революции и основания Республики, однако, в силу исторических обстоятельств того времени, обсуждение так и осталось обсуждением. Практические подвижки в этом вопросе произошли вместе с революционными преобразованиями времен основания Республики. Начатый в этот период переход языка богослужения с арабского на турецкий можно охарактеризовать как смелый проект, длившийся многие годы, для завершения которого просто не хватило отваги.

Заголовок газеты, гласящий: “Первый азан на турецком языке был вчера прочитан в районе “Фатих”.

В настоящей статье будут рассмотрены события, развивавшиеся вокруг проблемы перехода на турецкий язык как язык, на котором читается Коран, произносится такбир, салават-шариф, проповеди, а также совершается призыв к молитве и намаз. Основное внимание, однако, будет уделено проблеме турецкого азана, хоть, несомненно, именно турецкий язык как язык мусульманского богослужения является предметом внимания в разговоре о политическом значении данной реформы.

Стоя на руинах Османской империи, основатели Республики говорили, в числе прочего, о необходимости перехода в богослужениях на турецкий язык. Это связывалось с модернизацией турецкого общества, со становлением нового гражданского сознания, и основой этого процесса должен был стать единый турецкий язык (язык права, политики, религии, литературы, язык народа). Целью этих усилий было ускорение строительства национального государства.

В заявлении, которое сделал Ататюрк корреспонденту «Vossische Zeitung» 30 ноября 1929 года, переходу в богослужениях на турецкий язык уделяется особое внимание: «На днях я отдал распоряжение о переводе Корана на турецкий язык. Я также приказал перевести и «Сахих аль-Бухари», книгу, рассказывающую о жизни Мухаммеда. Пусть люди знают, что есть что-то повторяющееся, и что религия заботится только о том, чтобы набить себе живот, и других забот у нее нет» [1].

С этой и подобных идей, а также с перевода Корана на турецкий язык начались первые серьезные шаги в сторону турецкого языка как языка богослужений.

21 февраля 1925 года, в Великом Национальном Собрании Турции во время обсуждения проекта бюджета Управления по делам религий, депутат от Эскишехира Абдулла Азми Эфенди (Торун) подал в парламент предложение за подписью 53 депутатов, в котором говорилось, что «были опубликованы неправильные переводы Корана, а сделанные турецкие комментарии оказались

недостаточными». Вслед за этим заявлением было принято решение выделить 20 000 турецких лир в качестве ассигнований для комитета экспертов, который сделает перевод и толкование Корана и хадисов по-турецки. Кроме того, Великое Национальное Собрание Турции задачу по переводу Корана на турецкий язык возложило на Мехмеда Акифа, но после его отказа эта обязанность была передана Эльмалылы Хамди Языру.

В июне 1928 года был сделан один из важнейших шагов к переходу на турецкий язык в богослужениях. Сотрудник Теологического факультета Стамбульского университета, литературный историк М. Фуат Кепрюлю, в отчете, подготовленном правительственной комиссией, внес предложение, согласно которому «языком богослужения должен стать турецкий язык. Молитвы, проповеди и необходимые ритуалы должно слушать и отправлять по-турецки». Однако это предложение не было реализовано

По приказу Ататюрка девять знаменитых хафизов собрались во дворце Долмабахче и начали работу по переводу призыва к молитве и проповеди на турецкий язык. В соответствии с решениями этой комиссии, 24 января 1932 года в мечетях Стамбула Коран начали читать по-турецки, и эта практика быстро распространилась на другие мечети. Мечети, в которых Коран читался по-турецки, привлекали толпы любопытных. Газеты накануне стали сообщать о том, в какой мечети и в какое время кто из хафизов завтра будет читать Коран по-турецки, а на следующий день газеты выходили с большим портретом хафиза на первой полосе. Такие чтения проводились 27 января в мечети Сулеймание, 29 января в мечети Султанахмет. В мечети Султанахмет Коран по-турецки читали сразу восемь хафизов [2].

В мечети Айя-София, кроме чтений Корана по-турецки, в то же время был подписан и прочитан первый турецкий текбир. По приказу Ататюрка это событие транслировалось в прямом эфире по радио и он сам слушал эту программу. На следующий день газета «Cumhuriyet» («Джумхуриет», букв.: «Республика» – М.Т.) подчеркнула, что переход на турецкий язык был с большим энтузиазмом принят общественностью. «Вчера вечером около пятидесяти тысяч женщин и мужчин, турецких мусульман, собрались в мечети Айя-София, впервые за тринадцать веков они поклонялись своему Богу на своем родном языке. Всем сердцем и всей душой они возносили Богу самые искренние мольбы о прощении и милости. Великим именем великого Бога тысячи голосов в молитве сплетались в один, заставляя трепетать небеса. И этот голос сообщал, что теперь турецкий мир говорит с Богом на своем языке. Как только закончился таравих, в мечети поднялся невиданный гул. Он не был похож ни на гул реки, ни на раскаты грома – ни на что в мире. Все молились, воздев руки к небу. Это гул продолжался несколько минут. А затем 30 хафизов

кристально чистыми голосами произнесли такбир: Бог велик / Бог велик / Кроме Бога нет иного Бога / Бог велик Бог велик / Хвала Всевышнему» [3].

В своей книге Хафиз Яшар Окур, личный хафиз Ататюрка, вспоминает, что Ататюрк просил его составить список лучших хафизов, сведущих в музыке. Он пишет, что Ататюрк собрал лучших хафизов своего времени, среди них были Саадеттин Кайнак, Султан Селими Риза, Хафиз Бурхан, Муаллим Нури, Бюйюк Зеки и другие. Вместе они перевели Коран на турецкий язык, и этот перевод стали читать. В 1932 году, в месяц Рамадан, в исторических и самых славных мечетях Стамбула на турецком языке читали Коран, молитвы, текбир и азан. Практика чтения Корана по-турецки велась также в мечетях Еребатан, Султанахмет и Айя-София. Хафизы получили инструкции, в которых их просили, совершая намаз, сначала читать арабский оригинал Корана, а затем рассказывать по-турецки значение прочитанных аятов и сур [4, с. 251].

Эти чтения были пробными, после них Ататюрк вызвал хафиза Саадеттина Кайнака, и лично подобрал для него тему проповеди из перевода Корана, которая должна была быть прочитана в последнюю пятницу Рамадана. Так, 5 февраля 1932 года в мечети Сулеймание известный хафиз, славный своими музыкальными способностями, Саадеттин Кайнак прочел первую проповедь на турецком языке [5].

Кроме того, проводя эти пробные чтения, Ататюрк хотел посмотреть, будет ли использоваться или нет Коран на турецком языке во время богослужений. Поскольку следующей целью Ататюрка было введение намаза на национальном языке [6, с. 283].

В рамках перехода богослужений на турецкий язык, наряду с подготовкой чтения Корана по-турецки, завершались также и приготовления к введению практики турецкого азана. Первый такой призыв к молитве прозвучал 30 января 1932 года, в месяц Рамадан, так фактически пришли к своему логическому концу многолетние подспудные попытки «освоить» азан в турецкой религиозной культуре. Позднее была созвана комиссия, в которую вошли такие значимые хафизы того времени, как Хафиз Бурхан, Садеттин Кайнак, Хафиз Нури, был выполнен перевод азана на турецкий язык и подобрано наиболее подходящее гармоническое сочетание звуков. 15 июля 1932 года был принят окончательный вариант текста, и новый призыв к молитве читался в мечетях до 1950 года:

«Tanrı uludur; (4 раза)

Şüphesiz bilirim, bildiririm: Tanrı'dan başka yoktur tapacak (2 раза)

Şüphesiz bilirim, bildiririm: Tanrı'nın elçisidir Muhammed (2 раза)

Haydin namaza (2 раза) Haydin felaha (2 раза)

(Namaz uykudan hayırlıdır) Tanrı uludur (2 раза)

Tanrı'dan başka yoktur tapacak (1 раз)» [7, с. 24-32].

18 июля 1932 года Управление по делам религии выпустило новый циркуляр 636 (в форме фетвы). В этом циркуляре со ссылкой на Ататюрка запрещалось чтение азана и камата по-арабски во всей стране. С тех пор турецкий призыв к молитве стал читаться во всех мечетях Турции. В отношении тех, кто настаивал на чтении арабского варианта азана, были начаты проверки и дознания.

Кроме того, 26 сентября 1932 года установленный образец турецкого азана был направлен в Управление фондов. В дополнение к азану, официальный запрет распространялся на ас-салят и такбир на арабском языке, их также было приказано читать по-турецки, а исполнение запретов стало строго контролироваться.

4 февраля 1933 года Рифат Бёрекчи, глава Управления по делам религий, направил муфтиям заявление, в котором указывалось, что «азан и камат на турецком языке необходимо одновременно ввести в практику по всей стране страны; те, кто отнесется к турецкому азану без должного почтения, будет наказан самым серьезным образом». Так, с 7 февраля 1933 г. во всех мечетях Стамбула, с ведома Управления фондов, азан и камат начали читать на турецком языке.

В Республике однопартийного периода введение азана и богослужения на турецком языке, было, пожалуй, одним из самых противоречивых шагов. При каждой возможности, обращаясь к теме молитвы, Корана, проповеди, читаемых по-турецки, Ататюрк акцентировал внимание на турецком языке как новом языке религии. Ататюрк, державший руку на пульсе событий, в 1932 году время от времени лично руководил кампанией «Богослужение по-турецки». По свидетельству Исмета Боздага: «Это движение было одновременно начато в Великом Национальном Собрании Турции, прессе и среди общественности. Депутаты, выступавшие в Великом Национальном Собрании, поддержали эту инициативу. Министры выступили с соответствующими заявлениями, и пресса показала, что правительство в полном составе на стороне кампании» [8, с. 29].

Нужно заметить, что многие исследования, посвященные этой теме, называют целью Ататюрка отказ от использования в богослужениях арабского языка и придание турецкому языку законного статуса в мечети и при проведении богослужений. Свидетельство этому можно найти и в словах самого Ататюрка: «Те, кто принял религию Мухаммеда, должны были забыть самих себя и посвятить свою жизнь повсеместному восхвалению имени Бога. Вместе с этим их богослужения и молитвы содержатся в книге, посланной Богом арабскому народу и написанной по-арабски. Не выучив арабского, они не знают, что они сказали Богу. В подобной ситуации турецкий народ много веков не зная, что делает, и что будет делать, обратился к хафизам, которые

утратили благоразумие, заучивая Коран, но не понимая ни единого слова» [9, с. 366].

После подобных слов во всех мечетях Турции чтение азана на турецком языке стало обязательным. Те, кто настаивал на чтении арабского азана, попадал под преследование. Первый турецкий азан по приказу Ататюрка прочитал Хафиз Рифат Бей в мечети Фатих в Стамбуле 30 января 1932 года, о чем сообщила газета «Cumhuriyet» в заметке «Первый турецкий азан был прочитан вчера в Фатихе» [10]. По сообщению той же газеты, с 7 февраля 1933 по настоянию Управления фондов, азан и камат начали читать по-турецки во всех мечетях Стамбула [11].

Чтение турецкого азана и камата стало одной из тем, которая вызвала в народе сопротивление революции и новым законам. Реакция в отношении запрета на богослужение по-арабски началась еще при жизни Ататюрка. Действуя под руководством священнослужителей, жители сельской местности в разное время, поправ закон, упрямо продолжали читать арабский азан. В 1933 году чтение турецкого азана встретило протесты во многих городах, а первая серьезная общественная реакция на этот закон возникла в Бурсе. События в Бурсе, ставшие одним из наиболее мощных выступлений против практики турецкого азана, широко освещались в прессе того времени и до сих пор вызывают споры с разных сторон. Взрыв народного гнева разразился 1 февраля 1933 года в Улу-Джами, или Большой мечети во время пятничной молитвы, и начался с чтения азана и камата по-арабски, а вскоре охватил все местное сообщество. Большинство тех, кто выступал сначала перед Управлением фондов, а затем перед местной администрацией, были схвачены, а толпа разогнана полицией. Задержанных на следующий день отпустили, а потом задержали вновь, под тем предлогом, что судья Хасан Бей, прокурор Сахып Бей и муфтий Бурсы Нуреттин Эфенди, принявшие решение об освобождении, были отстранены от своих должностей. Хатиб Большой мечети был арестован в Стамбуле и этапирован в Бурсу.

Местные власти и крупные землевладельцы не хотели раздувать инцидент, пытаясь замять его, но тогдашний глава администрации Али Мухиддин Динчсой отправил Ататюрку телеграмму-молнию: «В Бурсе вспыхнуло стихийное восстание», чем разрушил все их планы. Ататюрк, находившийся в Измире, немедленно отправился в путь, и по трассе Афьон-Биледжик прибыл в Бурсу утром 5 февраля. Прибывшие в Бурсу до него премьер-министр Исмет Иненю, министр внутренних дел и министр юстиции провели расследование на месте. Ататюрк, дабы успокоить местное сообщество, заявил, что это событие не было таким масштабным, как о нем говорилось, но связанные с ним люди будут наказаны, а революционные преобразования обратить не удастся, и с тем отбыл из Бурсы. По результатам

расследования 24 февраля 1933 года перед судом по особо тяжким преступлениям предстало 24 человека, среди них были хатиб Большой мечети, муфтий и фабрикант. Дело было передано в уголовный суд города Чорум, и 1 мая суд вынес решение, согласно которому муфтий и хатиб оказались в числе «четырех оправданных, пятеро приговаривались к двум годам лишения свободы, семеро – к одному году лишения свободы в тюрьме строго режима и еще семеро – к пяти месяцам заключения в тюрьме строго режима» [12, с. 89-101].

После кончины Ататюрка проблемы, связанные с запретом на арабский азан, только усилились, и на повестке дня возник закон, предусматривающий наказание для тех, кто его читает. Изменение в Уголовном кодексе Турции, которое правительство Рефика Сайдама передало в Турецкий Парламент, предусматривало тюремное заключение на срок до трех месяцев в тюрьме общего режима либо судебный штраф в размере от десяти до двухсот лир за чтение азана по-арабски. Обсуждение этой поправки в Парламенте начались 23 мая 1941 года. В ходе обсуждений состоялись дебаты. В усиливающейся критике принципов секуляризма и национализма звучали призывы наказывать тех, кто читает азан по-турецки, а не тех, кто читает его по-арабски. Но, несмотря на жаркие дебаты, поправка была принята в том виде, в каком ее предложило правительство. Так, читавшие азан и камат по-арабски, которые до 1941 года наказывались «за нарушение правил общественного порядка», со 2 июня 1941 года, когда был принят закон № 4055 «О внесении изменений в некоторые статьи Уголовного кодекса Турции» и к 526 статье был добавлен второй абзац, стали получать наказание «до трех месяцев лишения свободы в тюрьме общего режима либо судебный штраф в размере от 10 до 200 лир» [13, с 110].

После выборов 1946 года в обществе по отношению к турецкому азану распространилась и укрепились оппозиция. Эшреф Эдиб, владелец и главный редактор происламского издания «Sebilürreşad», был одним из тех, кто настаивал: «Почти тысячу триста лет мусульмане всего мира читают стихи Корана, который читались во времена нашего Пророка. Это величайший символ исламского откровения. Если каждая нация попытается перевести его на свой язык, это единство будет разрушено. Когда каждый мусульманин произносит: «La ilahe illallah Muhammedün Resulullah», он всей своей душой испытывает радость веры. Кто из нас, произнося вместо этого «Нет Бога кроме Аллаха, и Мухаммед – Пророк его» испытывает то же наслаждение? Это не что иное, как насмешка над верой и вероучением мусульман [14, с. 78].

После выборов 1946 года вопрос о чтении азана на арабском языке вновь начал обсуждаться как правящей, так и оппозиционной партиями, широкую огласку проблема получила и в прессе. Особенно жаркие споры вокруг азана на

турецком языке развернулись в 1949 году. Даже внутри РНП, партии, которая в политике четко следовала традиции реформ Ататюрка, зазвучали голоса о необходимости перехода к арабскому азану. В пылу этих споров, по политическим мотивам и ради манипуляции голосами соратников, некоторые члены РНП пытались показать, что Ататюрк на самом деле не имел отношения к революционной реформе языка культовой практики. Однако, учитывая такие вмешательства Ататюрка, как личный отбор хафизов, которых он потом собрал в Долмабахче в 1932 году, его исправление стилей чтения и перевод избранных сур, прочитанных после в мечетях, не было никаких сомнений в том, что Ататюрк на самом деле контролировал каждый шаг в реализации этого проекта. А, значит «проповедь и азан на турецком языке были первым шагом Ататюрка на его пути к реформе исламской религии, которые он разрабатывал долгое время и в необходимость которой всей душой верил до последнего вздоха» [15, с. 249].

После выборов 1950 года депутат от Демократической партии Ахмет Гюркан Токат, депутат от города Кайсери Исмаил Беркок и 11 других депутатов внесли на рассмотрение правительства Аднана Мендереса подготовленные ими законопроект об отмене тюремного наказания за чтение азана по-арабски и внесении поправок в 526 статью Уголовного кодекса Турецкой Республики. В статьях этого документа не упоминается возможность чтения азана по-арабски, но лишь предлагается новая форма статьи, предусматривавшей наказание на это. Парламентская группа РНП открыла длительные дебаты, и в итоге решила поддержать проект [16]. По каждой из трех статей законопроекта голосовали отдельно, и ДП вместе с Исметом Иненю, а также РНП, за исключением нескольких депутатов, большинством голосов одобрили его.

Проблема «арабского азана» привела к некоторым противоречиям внутри самой Демократической партии. В частности, разногласия возникли среди ее основателей, занимающих различные позиции по вопросу секуляризма. Говорят, что президент Джелаль Баяр был очень рассержен изменениями, которые касались азана, но потом его переубедили. На самом деле, Баяр в последующие годы так выражал свои чувства по этому поводу: «Я не приветствовал принятие такого закона в качестве первого шага Демократической партии. Я не был против этого закона, но это и не был закон, который бы меня удовлетворял, мои слова слегка переврали! Я всегда с трепетом относился к тому, что сделал для нас Ататюрк!» [17, с. 104]

Заголовок газеты «Республика» гласящий: «Парламент снял запрет на азан на арабском языке».

16 июня 1950 года из Уголовного кодекса была исключена формулировка «лица, читающие азан и камат по-арабски». Таким образом, закон не обязывал читать азан по-арабски, был отменен лишь запрет на него, а положение, которое требовало бы отказаться от чтения азана по-турецки, введено не было. Тем самым предоставлялась свобода выбора желаемого варианта азана. Закон, отменяющий запрет на арабский азан, вступил в силу после его официального опубликования 17 июня 1950 года. Некоторые газеты писали, что позиция РНП, а также ДП получила высокую оценку [16].

18-летний период практики турецкого азана, который начался в месяц Рамазан в 1932 году, закончился также в месяц Рамазан в 1950 году. И хотя это решение с большой радостью было встречено в консервативных кругах, большинство журналистов рассматривало его как самую большую уступку, сделанную со времен революции Ататюрка. Это решение широко освещалось в прессе, и эту новость некоторые газеты помещали в заголовки передовиц и названия рубрик. Например, газета «*Son Posta*» («*Сон Поста*», букв.: «*Свежая почта*» – М. Т.) под заголовком «Азан вновь читают на языке нашей веры» написала, что закон вышел как раз к началу месяца Рамазан, что широкие народные массы с радостью приветствуют оба эти события, что те, кто читает азан по-арабски больше не признаются виновными, а те, кто был осужден, освобождаются от наказания, и что прекращены разбирательства в отношении тех 45 человек, которые во время траурной церемонии на похоронах маршала Чакмака читали азан и произносили такбир (говорили «*la ilahe illallah*») по-арабски [18].

Газета «*Hürriyet*» («*Хюрриейт*», букв.: «*Свобода*» – М.Т.) вышла с заголовком «Запрет на арабский азан отменен. Отныне вся страна может читать азан по-арабски». Однако в дальнейшем дискуссия «турецкий или арабский азан» не получила сколько-нибудь значительного развития.

В однопартийный период «религия» рассматривалась как институт, который должен быть преобразован в соответствии с основополагающими принципами новой Турецкой Республики. Для этого призыв к молитве, камат и проповеди были переведены на турецкий язык, на турецком языке были изданы книги, обучающие основам религии, а Коран и хадисы были переведены на турецкий язык. Эти изменения были направлены на то, чтобы люди изучали, понимали и исповедовали свою религию на своем родном языке. При национализации религии важная роль отводилась и духовенству. В последующие годы стало ясно, что идея донести религиозные истины до людских сердец с помощью таких нововведений и при этом ослабить влияние религии в обществе, себя не оправдала.

Практика турецкого азана, начатая в 1932 году, с провозглашением Республики, и переход на турецкий язык в богослужении, продолжавшиеся до

1950 года, в отличие от других реформ и законов, введенных революцией Ататюрка, не получили поддержку турецкого народа. Реакция официальных властей на желание сохранить мусульманское богослужение в его традиционном виде, которая включала жестокие наказания и преследования, стала источником серьезной культурной травмы.

Эта травма была связана, прежде всего, с тем, что молитва является наиболее простым, наиболее значимым и наиболее распространенным видом общения с Богом. Попытка изменить такой глубинный и устоявшийся ритуал была очень опасным и рискованным шагом, и в результате не удалась. По словам Бернарда Льюиса, Османскую империю удалось преобразовать в маленькое национальное государство, состоящее из президента, министров и парламента. Однако невозможно было превратить мечеть в мусульманскую церковь с органом и хором под управлением имама» [19, с. 415].

Между разными направлениями в христианстве существуют серьезные различия, особенно когда речь заходит о протестантизме и новых религиозных движениях, но прихожан всегда зовет в церковь колокольный звон. Призыв к молитве во всех исламских странах используется как универсальный призыв и, судя по всему, он не изменится до конца света. Потому что проблема не в значении, а в символе, иными словами, целью политических преобразований стало средство.

Кроме того, свою роль сыграло уголовное преследование и применение наказаний. То, что попытка изменить такую всеобщую и глубоко укоренившуюся традицию, как арабский азан, встретит сопротивление и вызовет реакцию, было ожидаемо. Но жесткие санкции и решимость их соблюдать были рискованным путем для власти однопартийного периода. Этот метод только обострил проблему, а не привел к ее решению, что, в сумме с другими факторами, привело к потере власти РНП, к появлению нового правительства, созданного Демократической партией, и к возвращению традиционного азана.

Последний травмирующий фактор связан с политическим измерением проблемы. Молодая республика, приняв закон Тевхид-и Тедрисат, согласно которому государству подчинялось все образование в сфере религии, практически полностью заблокировала его. Вследствие этого, большинство мечетей были закрыты, они передавались из рук в руки и использовались ненадлежащим образом. В то время, когда чувствительность к вопросам религии в обществе была крайне обострена, попытка перейти на турецкий язык в богослужении встретила серьезное сопротивление.

Через 18 лет после введения этой, без преувеличения можно сказать, болезненной практики, одним из пунктов предвыборной программы Демократической партии стало обещание вернуться к традиционному для всех

мусульман богослужению. Она получила голоса избирателей, которые надеялись хоть на какое-то решение религиозного вопроса. Практика, навязанная политической волей, ею же и была искоренена, что дало хорошую возможность преодоления культурной травмы и налаживанию связи между государством и его гражданами.

Литература

1. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1918-1937) / Atatürk araştırma merkezi. – Ankara : Divan Yayıncılık, 2006. – 555 s.
2. Газета «Milliyet». – 30 января 1932.
3. Газета «Cumhuriyet». – 4 февраля 1932
4. Meydan, S. Akl-I Kemal Atatürk'ün Akıllı Projeleri / S. Meydan. – İstanbul : İnkılap Kitabevi, 2012. – 344 s.
5. Газета «Milliyet». – 6 февраля 1932.
6. Atay, F. R. Çankaya / F. R. Atay. – Ankara :Bateş AtatürkDizisi, 1961. – 632 s.
7. Tuncalp, E. Türk İslam Çocuklarının Şiirleştirilmiş Allah, DinveAhlakBilgileri / E. Tuncalp // HakkaDoğruDergisiyayınları, 1950. – S. 24-32.
8. Bozdağ, İ. İşte Atatürk'ün Türkiye'si / İ. Bozdağ. – İstanbul :Truva Yayınları, 2009. –245 s.
9. Afet, İ. Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları / İ. Afet. – Ankara : Türk Tarih Kurumu,1998. – 558 s.
10. Газета «Cumhuriyet». – 31 января 1932.
11. Газета «Cumhuriyet». – 8 февраля 1933.
12. Ceylan, H. H. Kemalizmin Türkçe Ezan Hikayesi / H. H.Ceylan. – Ankara : Rehber Yayınları, 1996. –252 s.
13. Jaschke, G. Yeni Türkiye'de İslamlık / G. Jaschke. – Ankara : Bilgi Yayınevi, 1972. – 168 s.
14. Edib, E. Hükümetin Programı ve Ezan Meselesi / E. Edib. // Sebilürreşad, 1950, 3/80 (Haziran).
15. Kutay, C. Atatürk «Bugün» Olsaydı / C. Kutay. – İstanbul : Cem Ofset Matbaası, 1994. – 549 s.
16. Yeni Sabah // Газета «Son Posta». – 17 июня 1950.
17. Bozdağ, İ. Darağacında Bir Başbakan, Menderes / İ.Bozdağ. – İstanbul :Truva Yayınları, 2008. – 272 s.
18. Газета «Son Posta». – 18 июня1950.
19. Lewis, B. The Emergence of Modern Turkey / B. Lewis. – London : OUP, 1968. – 568 p.

Минская Соборная мечеть. Прошлое и перспективы

Доклад с круглого стола «Культурно-духовное наследие мусульман Беларуси. История и изучение» 07.12.2019

Дату первой постройки на землях города Минска мусульманской мечети, белорусским историком Ибрагимом Борисовичем Конопацким принято считать 1599 год. Через 18 лет появляются первые документальные упоминания о Минской мечети. Так, в 1617 году, в докладе минского каштеляна Петра Тышкевича приводятся сведения, что Минская мечеть была построена на земле воскресенской церкви, которая была выкуплена старостой Сулейманом. Покупка была одобрена письменным заверением тогдашнего митрополита Иосифа Рущкого и предшествовавших ему Михаила Рогозы и Ипатия Поцея. Согласно данному документу, король Речи Посполитой Сигизмунд III подтвердил права владения мусульман на мечеть и прилегающую территорию. Вероятно, дата, выбранная историком Конопацким, опирается на письменное

одобрение строительства мечети митрополитом Михаилом Рогозой, который умер в 1599 году. Этот документ он мог составить между 1596 годом – когда Михаил Рогоза вступил в сан, и 1599 годом, когда он умер. Таким образом, мы в сегодняшний день можем с достаточной долей уверенности отмечать 420-летие Минской мечети.

Минская мечеть. Конец XIXв.

В 1854 году белорусский этнограф Павел Шпилевский описал мусульманский район Минска и мечеть: *«Число минских татар доходит до 400 душ. Они ведут довольно трудолюбивую жизнь... Главный предмет их деятельности — огородные овощи, которые они засевают и выращивают в большом количестве в огородах и на полях близ Раковской дороги. Кроме того, некоторые из них занимались коневодством и потому для приготовления сена имеют огромные луга на берегах Свислочи, часть этих лугов когда-то принадлежала Свято-Духовскому монастырю, но затем была выкуплена татарским старейшиной Салиманом».*

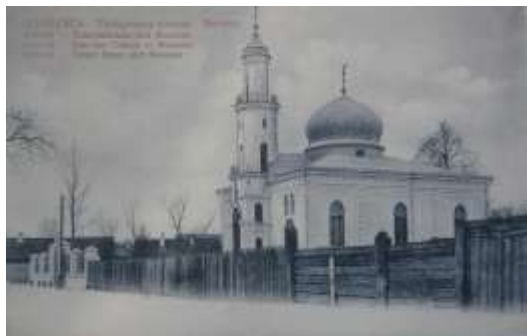
Дома состоятельных мусульман были накрыты жестяными крышами, остальные имели гонтовые крыши. На главной улице в основном жили торговцы и ремесленники. На ней же находилась мечеть. Согласно его сведениям здание мечети состояло из мужского и женского отделений. Внутренняя часть мечети была очень скромной, пол был заслан зелёным сукном. Каждое отделение имело свои входные двери и прихожую, где мусульмане оставляли свою обувь перед входом в молитвенный зал мечети.

Тогдашняя минская мечеть не имела минарета и муэддин созывал единоверцев на молитву со ступенек у дверей мечети.

Согласно переписи населения 1897 года, в городе жило 1146 татар-мусульман. Значительную группу составляли служащие, которые работали в суде, полиции, на почте, телеграфе, на железной дороге, были также и военные (122 человека). Татары вели законопослушный образ жизни — по данным 1897 года, ни один из них не сидел в тюрьме, не имел отношения к проституции. Белорусские татары имели привилегированное положение, которое утверждалось указом Сената от 5 сентября 1840 года «О предоставлении дворянам-магометанам права иметь имения». В указе, в частности, говорилось следующее: *«Утвержденным 11 июня 1838 года мнением Государственного совета постановлено дворянам магометанского закона, поселившимся с особыми привилегиями в западных губерниях, сохранить в неприкосновенности право владеть недвижимыми населенными имениями»*. Эти дворяне могли владеть крепостными из числа православных христиан.

В 1890 году строительное отделение Минского губернского правления дало разрешение построить в Минске вместо старой деревянной мечети новую каменную соборную мечеть. 25 октября 1902 года состоялось *«освящение нововыстроенной на Татарской улице каменной магометанской мечети»* по проекту архитектора Соловьева.

Как отмечали современники: *«Это было красивое каменное строение с*

Минская мечеть. Начало XX в.

большим центральным куполом и прямым, высоким многоэтажным минаретом. Белые оштукатуренные фасады храма были украшены и имели двери и окна полукруглой формы. Крыша храма была покрыта жемчужной черепицей. Территория вокруг мечети имела высокую глухую деревянную ограду и кирпичные главные ворота». Газета «Минский листок» писала, что храм

«является одним из лучших сооружений в г. Минске».

Мечеть выстояла в 30-е годы – период пика борьбы с религией. С 1936 по 1941 гг. мечеть была передана под продовольственную базу Белорусской конторы «Гастроном».

Позднее, в соответствии с решением горисполкома от 28 июля 1949 г. «О роспуске мусульманской религиозной общины в г. Минске, закрытии мечети и передаче её Добровольному обществу содействия Флоту (ДОСФЛОТ)» мечеть была закрыта навсегда. Здание мечети было передано ДОСФЛОТ с правами переоборудования под учебный центр (так как не состояла на учете архитектурных памятников Белорусской ССР).

Следует особенно остановиться на любопытном принципе архитектурного планирования мечети. В нашей стране – Беларуси, – в которой Исламу официально 620 лет, а по неофициальным данным – почти 700, было построено много мечетей. Они вобрали в себя различные местные архитектурные и декоративные приемы оформления храма. Но одна особенность обращает на себя отдельное внимание – это соблюдение в белорусских мечетях канонически оригинального гендерного зонирования, заложенного ещё при пророке Мухаммаде, мир ему. Первые ряды заполняются мужчинами, далее дети, а потом женщины. Такое расположение имеет ясные, интуитивно-понятные логические основы. И также, расположение женщин позади мужчин и детей обусловлено, конечно же, не унижением женщины в Исламе, а тем, что посещение мечети для женщин не является канонически обязательным. Лучшее место для молитв женщины – это ее дом, как передается это от пророка. Опять же, и в этом повелении также имеется логическая основа. Так как такая позиция базируется, прежде всего, на сохранении чести и спокойствия женщины, которые могут быть нарушены недоброжелателями на ее пути в мечеть. Если же ее дом рядом с мечетью или же дорога безопасная, то она свободно может посещать храм. Именно этот аспект формирует такое расположение и гендерное зонирование в мечети.

Почти все белорусские исторические мечети соблюдают этот самобытный принцип зонирования интерьера. В начале 2019 года, будучи ответственным за научно-исследовательский отдел муфтията, при поддержке нашего муфтия, было совершено обращение в Белорусский Государственный Архив Научно-Технической Документации, в результате чего был получен доступ к обмерным чертежам Минской мечети, построенной в 1901 году. Чертежи занимают 4 дела. Впервые, в новое время удалось увидеть подлинный план Минской мечети, устройство минарета, кабинета имама, молитвенных помещений. Руководство архива любезно предоставило нам сканированные копии чертежей. Некоторые из которых сейчас выставлены в нашем музее. По

Интерьер мечети
Йылдыз-хамидийе.

чертежам стало ясно, что мечеть, построенная в 1901 году, повторяла существующий аутентичный белорусский тип планировки внутренних помещений мечетей. Также, любопытно отметить, что стрельчатый псевдо-нео-готический стиль декора окон мечети повторял декор окон мечети Йылдыз-хамидийе в Стамбуле, а купол повторял форму купола мечети в Алушке, демонстрируя тем самым тесное родство с крымскими татарами. Мечеть

Йылдыз-хамидийе была любимой мечетью султана Абдульхамида II, при султанате которого и строилась Минская мечеть. Очевидно, что архитектор Соловьев, строивший Минскую мечеть, в решении декора и внешнего облика здания вдохновлялся султанской мечетью халифа Абдульхамида II.

Мечеть в Алушке

Однако, после данного решения властей 1949 года, здание было перестроено под требования ДОСФЛОТа. От первоначального строения остались только стены. Строители избавились от всех элементов первоначального декора. Приблизительно, не ранее 1968 года, остаток здания был снесен, так как последнее фото мечети было сделано для газеты «Вечерний Минск» в 1968 году. Местные жители сообщают, что мечеть была снесена летом, в первой половине дня.

После сноса храма, уже в 70-х годах был варварски разрушен мизар (*татарское кладбище*) в Минске. На месте мизара стали выращивать картошку и разводить свиней, в последствии на нем разбили сквер. Сохранилась только одна могила — Х. М. Александровича — активного участника минского антифашистского подполья. Следует отметить, что многие тела до сих пор лежат в земле без опознавательных знаков.

В 2004 году МРО в РБ заложило первый камень в строительство возрожденной мечети. Городские власти выделили участок под мечеть рядом с бывшим мизаром. Спонсорами выступали различные фонды из КСА, РФ и многие другие. Строительство мечети завершило, согласно многовековому братскому взаимоотношению Министерство по делам религий Турции. Открытие мечети

Последнее фото Минской мечети. 1967 год.

происходило с участием президентов Беларуси – Александра Григорьевича Лукашенко, Президента Турции – Реджепа Тайипа Эрдогана, муфтия Беларуси – Абу-Бекира Шабановича, министра по делам религий Турции – Мехмета Гёрмеза. Уполномоченного по делам религий и национальностей Республики Беларусь, уважаемого Гуляко Леонида Павловича, Митрополита Минского и Заславского, патриаршего экзарха Русской православной церкви Павла Митрополита римско-католической церкви Республики Беларусь – Тадеуша Кондрусевича. Муфтия ДУМ РФ Равиль Гайнутдина, муфтия Чечни Салаха хаджи Межиева и многих других выдающихся деятелей религии, науки и культуры. Белорусский Президент на открытии заявил: «Беларусь издревле славится традициями веротерпимости и взаимного уважения между людьми

разных конфессий и национальностей. В этом наша гордость, наша сила, в этом залог нашей жизнестойкости».

Он напомнил, что мусульмане появились на белорусских землях еще в XIV веке. *«Беларусь — страна с миролюбивым характером. Мы ценим мир и спокойствие, поэтому строим храмы для всех конфессий. Мы придерживаемся одного лозунга: любой гражданин нашей страны вправе найти свою дорогу к своему храму и никто не имеет права и не должен его понуждать поступать иначе. Поэтому сегодня мы открываем этот великий храм, который будет не просто домом для мусульман, а принесет огромный вклад в развитие культуры нашей Беларуси».*

«Убежден, что Соборная мечеть, возведенная при личной поддержке президента Турции Реджепа Тайипа Эрдогана, станет для мусульман Беларуси важным духовным центром, источником просвещения, распространения гуманистических идей и истинных целей ислама».

Вот с такими словами теплого пожелания от Главы Государства, Минская мечеть возродилась из пепла. К сожалению, формат доклада не подразумевает приведение обширного количества деталей и подробностей. Хочется гостям поведать о многом, передать те самые теплые сокровенные душевные чувства, которые мы испытываем, когда говорим о нашем храме.

Говоря о мечети, будучи одним из ее имамов, невозможно говорить о ней абстрагированно, со стороны. Я убежден, что для каждого имама, для каждого ее работника она является чем-то глубоко личным. Каждый выстроил с ней сугубо свои индивидуальные отношения. Мой путь к мечети начался, как ни парадоксально, на чужбине.

Сам я родился далеко в южном, традиционно мусульманском регионе — Туркменистане. Там провел детство, а в школу пошел уже на родине матери — Беларуси. Долго я привыкал к неизвестной земле, восприятие многих вещей, которые я впервые видел здесь, как осенний утренний вороний гвалт, туман, стелящийся над полями, мокрая трава, были для меня диковинными. Первое

Минарет и купол Минской мечети

ощущение от увиденного до сих пор живо в памяти. Отрочество я провел в тоске по Туркмении. Гуляя по Минску, я мечтал, потеряться в незнакомом мне районе города, чтобы вдруг, меж домов, промелькнул минарет мечети. Но в те годы, я из школьных учебников знал, что Беларусь — страна, по которой не ступала нога мусульманина, страна, которая не

сталкивалась с культурой Ислама, и я понимал, что мои мечты — пустая фантазия. Прошли годы, я отучился в белорусской школе, освоил белорусский

язык, окончил минское художественное училище и поехал на дальнейшее обучение в Санкт-Петербург. Оказавшись в Петербурге, я в первый же год осознал, что второй раз в своей жизни мне приходится приживаться на новой земле. И в этот момент я неожиданно для себя вдруг осознал, что утренний в дымке гвалт ворон, туман над полями – мое родное. Я стал тосковать теперь по Беларуси. В Петербурге у меня под рукой оказалась советская книга о Минске. На те дни, это был единственный мост, связывавший меня с, неожиданно для меня, ставшей мне родной Беларусью. В один из дней, листая страницы книги, я вдруг увидел старую фотографию Минской мечети. Трудно передать какие ощущения я испытал тогда. Это была революция в сознании – казавшаяся прежде, никак не связанная с Исламом Беларусь, и вдруг, оказывается, в Минске была мечеть! Начиная с этого дня, я стал понимать – мои отроческие мечты о минарете в Минске – не безосновательны. Я обрел в лице Беларуси родину, и как в последствии стало известно, история которой тесно переплетена с моей религией - Исламом.

Моя жизнь стала частным повторением истории, произошедшей 620 лет назад. Когда выходцы из степей Средней Азии поселились на землях Великого Княжества Литовского. Махмуд Кашгари – пожалуй, один из самых авторитетных средневековых знатоков истории тюрков и тюркской словесности писал, что тюрки принявшие Ислам именуется «Туркманами». И туркмены Тохтамышша шесть веков назад стали селиться на этих землях. Вполне возможно, то, что я испытал в своем сердце, они испытывали шесть веков назад. Теперь в нововыстроенной, возрожденной мечети Минска, я, будучи переселенцем в первом поколении, от чистого сердца, как и первые переселенцы шесть веков назад, прикладываю усилия на благо духовного и культурного развития нашей страны. Такая вот судьба одного человека и этой большой мечети оказались переплетены. Теперь, я каждый день вижу между домов Минска минарет мечети. И к своему счастью, я осознаю, что Ислам в Беларуси имеет богатую историю, и я надеюсь и верю, что Ислам имеет здесь будущее.

Минская Соборная мечеть на сегодняшний день является центром Ислама на Беларуси. Коллектив имамов Минской Соборной мечети работает по различным направлениям, вкладывая в свою работу частичку души. Здесь проводятся еженедельные занятия по Исламу для всех групп населения, включающее в себя изучение различных религиозных дисциплин: таджвид (*искусство рецитации Корана*), акыда (*исламское вероучение*), фикх (*исламское право*), ахляк (*исламская нравственность*), сира (*жизнеописание пророка Мухаммада*) и многое другое. Проводятся детские мероприятия, праздники с широкой и насыщенной программой. Дети стали постоянными посетителями мечети, где маленькие сердца всегда находят тепло, радость и веселье. После

каждого праздника дети уносят домой подарки. В Мечети организуются регулярные культурно-просветительские мероприятия, призванные расширять кругозор людей. Проводятся лекции, чтения, круглые столы. Двери нашей мечети открыты для всех без исключения, ведь получить аутентичную информацию об Исламе можно только от самих мусульман.

Издания научного отдела МРО в РБ

Одним из важных направлений в деятельности муфтията является научная работа, за которую я отвечаю. Первым на этом посту был подготовлен перевод с арабского языка классического трактата по исламскому вероубеждению – «Акыда ат-Тахавия». Работу сопровождает текстологический анализ и историческая

справка. Этот небольшой по объему, но важнейший по содержанию труд, призван ознакомить мусульман Беларуси с чистым и классическим пониманием религии Ислам, предупреждая развитие нетрадиционных течений в нашей стране. Издаются труды об основах Ислама. Исследования духовного наследия мусульман Беларуси.

Одной из последних работ является фундаментальное исследование ранней рукописи Корана «Торкарі сагауі Медіна Іа», датируемая периодом халифа Абдуль Малика ибн Марвана, то есть написанная в первые пятьдесят лет после смерти пророка Мухаммада. Сохранившая около 78% текста Корана. Этот шаг является результатом моих более чем восьмилетних текстологических исследований этой рукописи. В которых она сопоставляется с современным текстом Корана на предмет наличия смысловых расхождений. В этой работе удалось наглядно доказать текстуальную сохранность коранического текста по сегодняшний день.

Это первый шаг в интеллектуальное будущее мусульман Беларуси, которым мы закладываем фундамент долгосрочных перспектив нашего развития. Наше видение перспектив существования мусульман и Ислама на Беларуси видится неразрывным с научным исследованием исламского богословского наследия и его философским осмыслением. Мы твердо намерены возродить древнюю исламскую традицию исповедания религии посредством научного исследования, критики и приведения доказательств, подтверждающих нашу веру. Это только первые и робкие шаги в данном направлении. Мы намерены создать свой современный пласт духовных трудов, который будет распространяться по всей нашей стране, таким образом, мы вновь сможем обрести, утраченную в XX веке духовную самобытность. Просим Аллаха Всевышнего даровать нам тауфик!

Овезов Максат

Яшар Кандэмір. Сорак хадзісаў у апавяданнях

Апавяданне трэцяе: паліто

Сэрца пастуха, дзядзькі Ахмада было напоўнена тугой⁵³. У страшныя гады вайны ён перажыў багата страт. Жонка памерла, а сын прапаў без вестак. Сам ён, страціўшы працу ў горадзе, наняўся пастухому адно селішча.

Аднойчы, калі яго авечкі скублі траву паабáпал⁵⁴ дарогі, ён убачыў групу людзей, якія суправаджалі хворага юнака ў горад. Відаць, няшчасны юнак быў яшчэ гаротней за яго. Хлопец дрыжаў ад холаду ў сваёй тоненькай куртачцы. Дзядзька Ахмад накінуў на плечы здубелага юнака сваё паліто, з якім не разлучаўся ўжо шмат гадоў.

Сагнуўшыся ад болю ў бальнічным калідоры ў чаканні агляду, хворы юнак са здзіўленнем адчуў дотык чыёйсьці рукі да свайго пляча і пачуў вокліч: “Тата!”. Падняўшы галаву, ён убачыў перад сабой незнаёмага юнака.

Незнаёмец, які працаваў санітарам у гэтай бальніцы, знякавеў, не чакаючы ўбачыць перад сабой юнака:

“Выбачайце. У вас такое ж паліто, як у майго бацькі, якога яне бачыў ужо шмат гадоў. Прабачце, я прыняў вас за бацьку”, – сказаў ён.

Хворы юнак распытаў санітара пра яго бацьку. Неўзабаве выявілася, што ягоным бацькамі быў дзядзька Ахмад.

Юнак сказаў санітару, што ён непамыліўся, і паліто сапраўды належыць яго бацьку. Пасля агляду яны ўдваіх вярнуліся ў вёску.

إِنَّ الْحَسَنَةَ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا
رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ

“За адну добрую справу Божая адплата ў дзесяць разоў большая”

(перадаў імам аль-Бухары).

Пераклад: Давыд Радкевіч

⁵³ рус. печаль. Смутак, журба, маркота.

⁵⁴ з абодвух бакоў

Байрам
Татары на зямлі Беларусі

Наклад 300 асобнікаў

Мінск, 2020